

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI
BEŞERİ VE İKTİSADİ COĞRAFYA BİLİM DALI

ENERJİ JEOPOLİTİĞİ AÇISINDAN 2018 YAPTIRIMLARININ ETKİSİNDE
TÜRKİYE-İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Işıl GÜRKAN

Ankara-2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI
BEŞERİ VE İKTİSADİ COĞRAFYA BİLİM DALI

ENERJİ JEOPOLİTİĞİ AÇISINDAN 2018 YAPTIRIMLARININ ETKİSİNDE
TÜRKİYE-İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

İşlay GÜRKAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mutlu YILMAZ

Ankara-2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI
BEŞERİ VE İKTİSADİ COĞRAFYA BİLİM DALI

ENERJİ JEOPOLİTİĞİ AÇISINDAN 2018 YAPTIRIMLARININ ETKİSİNDE
TÜRKİYE-İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mutlu YILMAZ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Prof. Dr. Mutlu Yılmaz

2- Doç. Dr. Rüya Bayar

3- Doç. Dr. Muhammed Oral

Tez Sınav Tarihi: 19.01.2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (19.01.2022)

Işlay GÜRKAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
GRAFİKLER LİSTESİ	v
HARİTALAR LİSTESİ	vi
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	ix
I. BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Araştırma Soruları	2
1.2. Çalışmanın Yöntemi	3
1.3. Çalışmanın Gerekçesi ve Önemi.....	4
1.4. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları.....	5
1.5. Çalışma Alanıyla İlgili Literatür Değerlendirmesi	6
II. BÖLÜM	10
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	10
2.1. Enerji.....	10
2.2. Jeopolitik.....	11
2.3. Enerji Jeopolitiği.....	13
2.4. Enerji Güvenliği.....	16
III. BÖLÜM	20
ENERJİ KAYNAKLARI	20
3.1. Enerji Türleri ve Dünya Enerji Görünümü	22
3.1.1. Fosil Enerji Kaynakları	22
3.1.1.1. Petrol ve Petrol Rezervleri	23
3.1.1.1.1. Dünya Petrol Üretimi.....	25
3.1.1.1.2. Petrol Tüketimi	26

3.1.1.2. Doğalgaz	28
3.1.1.2.1. Doğalgaz Üretimi.....	30
3.1.1.2.2. Doğalgaz Tüketimi	32
3.1.1.3. Kömür	34
3.1.1.3.1. Kömür Üretimi.....	36
3.1.1.3.2. Kömür Tüketimi	38
3.1.1.4. Nükleer Enerji.....	39
3.1.2. Yenilenebilir Enerji Kaynakları	42
IV. BÖLÜM.....	44
İRAN COĞRAFYASI VE İRAN'IN ENERJİ KAYNAKLARI	44
4.1. İran'ın Coğrafi Sınırları ve Jeopolitik Konumu.....	44
4.1.1. Fiziki Coğrafya Özellikleri	45
4.1.2. Beşeri Coğrafya Özellikleri	47
4.2. İran'ın Enerji Kaynaklarının Genel Görünümü	50
4.2.1. Petrol.....	51
4.2.1.1. İran Petropolitikinin Tarihsel Gelişimi	52
4.2.1.2. Petrol Üretimi	55
4.2.1.3. Petrol Tüketimi	58
4.2.2. Doğalgaz	59
4.2.2.1. Doğalgaz Üretimi ve Tüketimi	61
4.2.3. Nükleer Enerji.....	64
V. BÖLÜM	71
TÜRKİYE'NİN ENERJİ KAYNAKLARI	71
5.1. Petrol.....	72
5.2. Doğalgaz	76
5.3. Kömür	80
5.4. Nükleer Enerji.....	84

VI. BÖLÜM.....	85
AMBARGOLAR DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ.....	85
6.1. İran'a Yönelik Ambargoların Tarihçesi ve Kapsamlı Ortak Eylem Planı	85
6.2. İran Ekonomisi.....	97
6.3. Türkiye-İran Ticari ve Ekonomik İlişkileri	101
6.4. Türkiye-İran Enerji İlişkileri.....	104
6.5. Türkiye-İran Temel Siyasi İlişkileri.....	108
6.6. 2018 Yaptırımlarının Türkiye-İran İlişkilerine Yansımaları	110
SONUÇ	114
KAYNAKÇA.....	119
ÖZET	134
ABSTRACT	135

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması.....	21
Tablo 2. En Fazla Petrol Üretimi Yapan Ülkeler,2019.....	26
Tablo 3. En Fazla Petrol Tüketimi Yapan Ülkeler, 2018	28
Tablo 4. En Fazla Doğalgaz Üretimi Yapan Ülkeler 2018.....	31
Tablo 5. En Fazla Doğalgaz Tüketimi Yapan Ülkeler, 2018.....	33
Tablo 6. Kömür Rezervlerinde Önde Gelen Ülkeler, 2019	36
Tablo 7. Türkiye Birincil Enerji Kaynak Arzı	72
Tablo 8. İran'ın Temel Ekonomik Göstergeleri.....	99
Tablo 9. İran'ın Dış Ticareti	100
Tablo 10. Türkiye-İran Ticaret Hacmi (Bin Dolar)	103

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Fosil Yakıt Rezervlerinin Kalan Kullanım Ömürleri.....	22
Grafik 2. Dünya Petrol Rezervlerinin Dağılışı,2019	24
Grafik 3. En Fazla Ham Petrol Rezervi Bulunan Ülkeler,2019	25
Grafik 4. Yıllara Göre Dünya Petrol Üretimi	25
Grafik 5. Yıllara Göre Dünya Petrol Tüketimi.....	27
Grafik 6. Dünya Doğalgaz Rezervlerinin Dağılışı,2019	29
Grafik 7. En Fazla Doğalgaz Rezervine Sahip Ülkeler,2019	30
Grafik 8. Yıllara Göre Dünya Doğalgaz Üretimi	31
Grafik 9. Yıllara Göre Dünya Doğalgaz Tüketimi	32
Grafik 10. Doğalgaz İhracatında Önde Gelen Ülkeler, 2019	34
Grafik 11. Dünya Kömür Rezervlerinin Bölgelere Göre Oransal Bölünüşü, 2019.....	35
Grafik 12. Yıllara Göre Dünya Kömür Üretimi	37
Grafik 13. En Fazla Kömür Üretimi Yapan Ülkeler, 2019	37
Grafik 14. Yıllara Göre Dünya Kömür Tüketimi	38
Grafik 15. En Fazla Kömür Tüketimi Yapan Ülkeler, 2019	39
Grafik 16. Yıllara Göre Dünya Nükleer Enerji Kullanımı	40
Grafik 17. Nükleer Santral Bulunan Ülkeler ve Santral Sayıları, 2018	41
Grafik 18. Dünya Birincil Enerji Kaynak Dağılımı	43
Grafik 19. İran'ın Kanıtlanmış Petrol Rezervleri	52
Grafik 20. İran'ın Yıllara Göre Petrol Üretimi.....	55
Grafik 21. İran'ın Ham Petrol İhraç Ettiği Ülkeler, 2019	57
Grafik 22. İran'ın Yıllara Göre Petrol Tüketimi	58
Grafik 23. İran'ın Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervleri	60
Grafik 24. İran'ın Yıllara Göre Doğalgaz Üretim ve Tüketim Oranları	62
Grafik 25. Türkiye'nin Petrol Üretim Değerleri.....	74
Grafik 26. Türkiye'nin Petrol Tüketim Değerleri	75
Grafik 27. Türkiye'nin Petrol İthal Ettiği Ülkeler, 2020.....	76
Grafik 28. Türkiye'nin Yıllara Göre Doğalgaz Üretimi.....	77
Grafik 29. Türkiye'nin Yıllara Göre Doğalgaz Tüketimi	78
Grafik 30. Türkiye'nin Doğalgaz İthal Ettiği Ülkeler, 2020	79
Grafik 31. Türkiye'nin Taş Kömürü Üretim ve Tüketim Değerleri.....	81
Grafik 32. Türkiye'nin Linyit Üretim ve Tüketim Değerleri	82
Grafik 33. Türkiye'nin Kömür İthal Ettiği Ülkeler, 2019	83
Grafik 34. Türkiye'nin İran'dan Yıllara Göre Petrol İthalatı	105
Grafik 35. Türkiye'nin İran'dan Yıllara Göre Doğalgaz İthalatı	106

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. İran'ın Lokasyon Haritası	45
Harita 2. İran'ın Petrol ve Doğalgaz Sahaları	59

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

APOC: Anglo-Persian Oil Company / İngiliz-İran Petrol Şirketi

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BBC: British Broadcasting Corporatin / Britanya Yayın Kuruluşu

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi

BP: British Petroleum

CIA: Central Intelligence Agency / Merkezi İstihbarat Teşkilatı

DAKA: Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

EIA: Energy Information Administration / Enerji Bilgi Yönetim İdaresi

EPDK: Enerji Piyasası Denetleme Kurulu

ETKB: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

EÜAŞ: Elektrik Üretim Anonim Şirketi

IAEA: International Atomic Energy Agency / Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

IEA: International Energy Agency / Uluslararası Enerji Ajansı

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla

JCPOA: Joint Comprehensive Plan of Action / Kapsamlı Ortak Eylem Planı

LNG: Liquefied Natural Gas / Sıvılaştırılmış Doğalgaz

LPG: Liquefield Petroleum Gas / Sıvılaştırılmış Petrol Gazı

NATO: North Atlantic Treaty Organization / Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

NIOC: National Iranian Oil Company / Ulusal İran Petrol Şirketi

NPT: Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons / Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries / Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

P5+1: Nükleer Anlaşma'yı İmzalayan BM 5 Daimi Üyesi (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin) ve Almanya

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TKİ: Türkiye Kömür İşletmeleri

TMMOB: Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TTK: Türkiye Taşkömürü Kurumu

TÜPRAŞ: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi

ÖNSÖZ

“Enerji Jeopolitiği Açısından 2018 Yaptırımlarının Etkisinde Türkiye-İran Enerji İlişkileri “ adlı yüksek lisans tezi olarak kaleme aldığımız bu çalışmada meşakkatli ve emek isteyen araştırma süreci boyunca akademik donanım ve bilgileriyle yardımlarını esirgemeyen ve yol gösteren değerli tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mutlu YILMAZ’a teşekkür ederim. Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca yetişmemde emeği olan, beni her zaman teşvik ederek cesaretlendiren tüm hocalarıma, aileme ve manevi desteğiyle yanımda olan eşim Serkan Gürkan’a teşekkür ederim.

Işıl GÜRKAN

Ankara-2022

I. BÖLÜM

GİRİŞ

İnsanlık, dünya üzerinde var olduğu günden bugüne işlerini yapabilmek ve hayatını kolaylaştırmak için enerjiye ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç ve arayış o dönemde basit düzeyde olsa da günümüze kadarki süreçte artan nüfus, gelişen teknoloji ve makineleşme bu arayışı daha güçlü enerji kaynaklarına yöneltmiştir. Fosil yakıtların yakılması ile ortaya çıkan güçlü enerji varlığı insanlığı bu kaynaklara sahip olmaya ve çıkarıp işlemeye sevk etmiştir. Geçtiğimiz yüzyıldan bugüne üretimi ve tüketimi artışı gösteren fosil kaynaklara olan ilgi ve rağbet ülkeler arasında çekişmelere, ihtilaflara ve hatta savaflara sebep olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Buldukları coğrafi mekân enerji kaynakları açısından elverişli ülkeler, güçlü bir siyasete de sahip olduğu takdirde bunu önemli bir ticaret koluna ve kazanca çevirebilmektedir. Enerji günümüzde yalnızca ekonomi için bir ihtiyaç olmaktan ziyade bir politika unsuru hâline de gelmiştir. Bulduğu ülkeye jeopolitik bir artı katan enerjiyle ilgili her geçen gün imzalanan anlaşmalar ve oluşturulan protokoller enerjiye olan bakış açısını değiştirmiştir.

Yıllardır Ortadoğu ve Avrasya coğrafyasında önemli yer tutan, diğer Ortadoğu ülkelerinin aksine kadim ve köklü bir devlet geleneği üzerine kurulu İran, sahip olduğu yeraltı ve yer üstü kaynakları ile zengin bir birikime sahiptir. Kuzeyinde Hazar Denizi güneyinde Basra Körfezi ile aynı zamanda bir deniz ülkesi olan İran batıda Türkiye üzerinden Avrupa'ya açılan, doğuda ise Asya'ya uzanan önemli bir jeopolitik alanda kuruludur. Dünyanın en büyük dördüncü petrol ve ikinci büyük doğalgaz rezervlerine sahip olması İran'ı bulunduğu coğrafyada daha da önemli kılmaktadır. Elinde önemli bir enerji arz ülkesi olma potansiyeli bulunduran İran'ın, nükleer silah ürettiği ve nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla kullanmadığı gerekçesiyle ABD ve BM yaptırımlarıyla önü kesilmektedir. 2015'te yaptırımların kaldırılması ve İran'la olan ilişkilerin olumlu yönde yeniden düzenlenmesini içeren Kapsamlı Ortak Eylem Planı (JCPOA) uygulamaya konduktan sonra ABD başkanı seçilen Donald Trump anlaşmadan tek taraflı çekilerek yaptırımları tekrar yürürlüğe koymuştur. Bu yaptırımlar İran'ın enerji tedarik ülkesi olmasını engellemekle kalmamış, İran'ı ekonomik anlamda içeride sıkıntıya sokacak sebeplere yol açmıştır. İran'ın ticari ilişkileri ve uluslar arası

piyasalardaki etkinliği zayıflamış, ie donuk ve sınırlı ekonomik faaliyetlere mecbur bırakılmıştır.

Türkiye'nin İran'la sınır komşusu olması, İran'la onemli ticaret ve enerji ilişkilerinin bulunması, diğer taraftan bakıldığında NATO müttefiki bir ülke olması bu yaptırımlardan onemli oranda etkilenmesine neden olmuştur.

Enerji kaynaklarına sahip olmanın jeopolitik, ekonomik ve siyasi bir avantaj olarak değerlendirildiğine vurgu yaptığımız bu çalışmada Türkiye enerji açısından ele alındığında avantajlı bir durumdadır. Enerjiye onemli miktarda bütçe ayırması gereken bir ithalatçı ülke konumundadır. Türkiye'nin enerji arz ülkelerinde yaşanan sorunlar ise ülkede enerji ithalat politikalarında yeniden düzenlemeler gerektirmektedir. Bu da Türkiye'nin enerji arz güvenliği açısından sorun oluşturan bir durumdur. İran'a uygulanan enerji ticaretini kısıtlayıcı yaptırımlar İran'dan onemli oranda petrol ve doğalgaz alan Türkiye'yi de olumsuz etkilemektedir.

1.1. Çalışmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Bu çalışmada gerek bulunduğu coğrafyada gerekse dünya siyasetinde onemli bir ülke olan İran'ın enerji varlığı ve enerji odaklı jeopolitik onemi araştırılmıştır. Dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerden biri olmasına ve sahip olduğu enerji kaynaklarının ticaretini sağlama açısından elverişli güzergâhlara ev sahipliği yapmasına karşın enerji ticaretinde beklenen olde yer edinmemesinin nedenleri ortaya konmaya çalışılmıştır. ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırım kararlarının etkisinde İran'ın enerji sektorindeki değişimler ve bunun Türkiye-İran enerji ilişkilerine olan etkileri araştırılmıştır. Tarihsel süreçten beri aynı coğrafyayı paylaşan iki komşu lke İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerin enerji boyutunun yaptırım kararları ile ne denli etkilendiği ele alınmaya çalışılmış, iki ülkenin enerji durumları, anlaşmalar ve ticari ilişkiler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sahip olduğu kaynak rezervleri ve elverişli jeopolitiği ile onemli bir ihraç ülkesi olma potansiyeli taşıyan İran'ın enerji ticareti anlamında güçlenmesinin onnde engel teşkil eden uluslararası yaptırım kararlarının enerji jeopolitiği nezdinde Türkiye ile olan ilişkilerine etkileri ifade edilmiştir.

Bu araştırmanın amacı, İran'ın enerji jeopolitiğini ve bunun İran coğrafyasına etkisini ele almak, zellikle ABD yaptırımlarının Türkiye ve İran'ın enerji ilişkilerine yansımalarını inceleyerek;

1. Büyük enerji rezervlerine sahip olan İran'ın enerji jeopolitiği kavramı açısından önemini ele almak ve Türkiye ile mevcut ve gelecekteki enerji odaklı ilişkilerini tespit etmek,
2. Kapsamlı Ortak Eylem Planı öncesi ve sonrasında İran'ın durumunu, 2018'de İran'a yeniden uygulanmaya başlanan Amerikan yaptırımlarının etkisinde Türkiye ile olan enerji ilişkilerini değerlendirmek,
3. Yaptırımlar sonrası iki ülkede meydana gelen yansımaları, bunun iki ülkenin enerji ticaretine ve Türkiye'nin enerji geleceğine etkilerini ortaya koymaktır.

Çalışmada jeopolitik, enerji ve enerji jeopolitiği terimleri kavramsal olarak ifade edilmiş, dünyadaki enerji durumu hakkında genel bilgi verilmiş, İran ve Türkiye'nin enerji durumları alt başlıklarla detaylandırılmış ve İran'a yönelik ABD yaptırımlarının etkileri açıklanmıştır. Nükleer Antlaşma ve sonrasında yaşananlar tartışılmıştır.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama yöntemi kullanılarak, istatistiksel veriler analiz edilerek hazırlanmıştır. Nitel araştırma "*gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, alguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma*" olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 39).

Nitel araştırma multidisipliner ve bütünlükçü bir yaklaşımı benimseyerek araştırma sorusunu yorumlayan bir perspektifi esas almaktadır. Araştırılan konu ve olayların kendi içinde değerlendirilerek, insanların o konudaki fikirleri doğrultusunda yorumlanmasını temel alan bir bakış açısına sahiptir. Nicel araştırmada araştırmacı genellikle olay ve olgunun dışında kalarak, yansız ve objektif bir tutum sergilemekte iken, nitel araştırmada araştırmacı olay ve olgulara dâhil olarak, sübjektif ve empatik bir yaklaşım sergilemektedir. Tanımlama, yorumlama ve aktörlerin tutumunu anlama esas alınmaktadır (Karataş, 2015: 63-65).

Nitel araştırma metodunda olay ve olgular arasında nedensellik ilişkisi kurulmayabilir. Konudaki olay ve olgularda nicel yöntemlerle ölçülemeyen kavramları daha detaylı bir şekilde analiz edebilir. Nicel ve istatistiksel verilerin genelde dâhil edilmediği bu araştırma yönteminde araştırmacının gözlemi, konuyla ilgili doküman ve

söylev analizi esas alınmaktadır. Nitel araştırmada esas alınması gereken araştırmacının konu hakkındaki olayları gerçekliğini ve oluşma biçimini koruyarak aktarmasıdır (Baltacı, 2019: 370).

Bu çalışmada jeopolitik ve enerji jeopolitiği kavramları üzerinden İran'ın yaptırımlar ekseninde enerji sorunu incelenmiştir. Çalışma ele alınırken olayların gidişatı, birbiriyle ilişkisi, sürecinin takibi, analizi ve mukayesesi açısından literatür taraması, doküman analizi yöntemi uygun bulunmuştur. Bu yöntem, ele alınan konunun, yorumlanması ve değerlendirilmesi için sübjektif bakış açısıyla yaklaşma imkânı sağlamıştır. Çalışmada görüşme yönteminin de kullanılması için ilgili mercilerle yüz yüze görüşme planı yapılmış fakat Covid-19 salgını nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Konuyla ilgili bilgilerin temin edilmesinde yerli ve yabancı literatür incelenmiş, çeviriler yapılmış, gerekli istatistiksel veriler temin edilmiş; grafik, harita ve tablolarla çalışmanın içeriği desteklenmiştir. Haritaların oluşturulmasında ArcGIS 10.1 programı kullanılmış, kitap, makale, rapor, gazete ve internet araştırması yapılmıştır. Yerli ve yabancı güncel basının takibine önem verilmiştir.

1.3. Çalışmanın Gerekeşi ve nemi

İran dünyanın en önemli enerji kaynak ülkelerinden biridir. Coğrafi konumu itibariyle sahip olduğu enerji kaynaklarının üretimi, geliştirilmesi ve ticareti konusunda enerji jeopolitiği açısından oldukça geniş bir potansiyeli bulunmaktadır. Çeşitli faktörler sebep gösterilerek ABD tarafından yaptırımlarla kısıkaç altına alınmak istenen İran'ın yalnızlaştırılması İran'ın enerji ticaretini olumsuz etkilemektedir. Dünyanın da dikkatini çeken bu durumda İran ile önemli enerji ticareti olan Türkiye de etkilenmektedir.

Birçok araştırmacının ilgi alanında ve disiplinler arası bir konu olan araştırma konusu ile ilgili daha önce uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanlarında diplomasi, iktisat ve tarih boyutlarıyla ve farklı kuramsal yaklaşımlarla yapılmış çalışmalar mevcuttur. Enerji konusunun jeopolitik ve coğrafi açıdan ele alınması bağlamında bu çalışma diğerlerinden farklıdır. Konuya çeşitli perspektiflerin yanı sıra geniş anlamda coğrafi ve mekânsal bakış açısıyla yaklaşılmıştır. Mekânın ve jeopolitiğin önemine vurgu yapılan bu çalışmada araştırma konusunun coğrafi özellikleri ön plandadır. Bu bağlamda çalışmanın araştırma konusu ve sahası ile ilgilenenlere fikir vermesi açısından literatüre katkı yapması düşünülmektedir.

1.4. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Enerji jeopolitiği açısından ele alınan bu çalışma İran'a ABD tarafından uygulanan 2018 ambargoları dönemini kapsamaktadır. Bu dönem enerji açısından ele alınmaktadır. Enerji ticaretinin yaptırımlar nedeniyle olumsuz etkilendiği İran, birçok ülke ile enerji ticareti yapmaktadır. Türkiye de bu ülkelerden birdir. Yaptırımların İran ile Türkiye arasındaki enerji ticaretine olan etkilerini ve enerji ilişkilerindeki dalgalanmaları kapsamaktadır.

Çalışmada ele alınan dönem ABD'nin Mayıs 2018'de İran Nükleer Antlaşması olarak bilinen Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan (JCPOA)¹ tek taraflı çekilmesini duyurması sonrasında, İran'a tekrar uygulamaya konan yaptırımlar dönemi ve bunun yansımaları konu alınmaktadır. Çalışmada bütünlük açısından 2018 yaptırımlarının öncesindeki süreç, meydana gelen olaylar ve tarihsel arka plan da verilmiştir. Bu olayların Türkiye enerji ticaretine etkileri değerlendirilmiştir.

Tezle alakalı olarak Türkçe ve İngilizce literatür değerlendirilmiş, İran'daki devlete ait internet siteleri ve uluslararası resmi siteler kullanılarak veriler elde edilmiştir.

Çalışmanın içeriği giriş dâhil altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü oluşturan giriş kısmında araştırmanın amacı, yöntemi, konusu, önemi, sınırlılıkları ve literatür hakkında bilgiler verilmektedir.

Kavramsal çerçeveden oluşan ikinci bölümde enerji, enerji güvenliği, jeopolitik ve enerji jeopolitiği gibi kavramların tanımları yapılmış, birbiriyle olan ilişkileri açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde dünyanın enerji görünümü değerlendirilmiş dünyada fosil enerji kaynaklarının sınıflandırılması, kullanım ömürleri gibi bilgiler açıklanmıştır. Rezerv, üretim ve tüketim oranlarına dair grafiklere yer verilmiş, ticaret ve kullanım sektörleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölümde İran'ın jeopolitik konumu ve coğrafi sınırları, fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri verilmiş, ardından enerji kaynakları açıklanmıştır. İran'ın sahip

---

¹ JCPOA (Kapsamlı Ortak Eylem Planı): 14 Temmuz 2015'te Viyana'da İran ile P5+1 ülkeleri (ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin ve Almanya) ile AB arasında imzalanan İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandırması karşılığında yaptırımların kaldırılmasını içeren anlaşmadır.

olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarının tarihsel süreçteki gelişimi, rezervleri, üretim-tüketim değerleri gibi enerji durumu ile nükleer enerji varlığına yer verilmiştir.

Beşinci bölüm, Türkiye'nin enerji görünümüne ayrılmış, Türkiye'nin petrol, doğalgaz ve kömür sektörleri ile ilgili durumu ve ithalat verileri açıklanmıştır.

Altıncı bölümde ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımlar, bu yaptırımların İran'ın enerji sektörüne etkisi, Türkiye İran ilişkilerinin tarihsel süreci ve yaptırımların etkisinde enerji ilişkileri incelenmiştir.

İran-Türkiye arasında enerji ticareti haricindeki diğer ilişkiler çalışmanın kapsamı dışındadır. Sonuç ve öneriler kısmında konunun genel değerlendirmesi yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

1.5. Çalışma Alanıyla İlgili Literatür Değerlendirmesi

Türkiye'de İran'ın farklı özellikleriyle ilgili konuya çeşitli perspektiflerden yaklaşan araştırmacılar ve ortaya konmuş çalışmalar mevcuttur. Literatürdeki bu çalışmalardan bazıları şöyledir:

İranlı coğrafya profesörü Muhammed R. Hafeziniya'nın (2017) "İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası" adlı kitabında siyasi ve sosyal yapısıyla İran'ı jeopolitik açıdan "içeriden" bir yaklaşımla ele almıştır. İran ile ilgili birçok eserin kaleme alındığı Türkiye'de bu eser, siyasi coğrafya alanında yayımlanan çeviri bir çalışma niteliğindedir.

Barış Adıbelli'nin (2017) "Pax Persica: İran Jeopolitiği" kitabında İran'da devrim ve sonrasındaki politik olaylar, jeopolitik değişim ve bugüne kadar gelen diplomatik süreç ele alınmıştır. İran'daki siyasi olayları kronolojik bir sırayla aktaran yazar konuya ilişkin yararlı katkılarda bulunmuştur.

Ervand Abrahamian'ın (2011) "Modern İran Tarihi" adlı eseri İran'da 20. yüzyılda meydana gelen devlet, toplum ve siyaset açısından yaşanan önemli gelişmelere ışık tutan bir eserdir. İran'daki ordu, bürokrasi ve patronaj sistemini tarihsel bir çözümlemeyle ele alan eser modern İran tarihini siyasi, ekonomik ve uluslararası açılardan ele almaktadır. İran çalışmalarındaki önemli isimlerden biri olan Abrahamian'ın eserleri konuyla ilgili literatürdeki başucu eserlerdendir.

Türkiye’de İran ve özellikle İran’ın enerji özellikleri ile ilgili lisansüstü tez çalışmaları yapılmaktadır. Bu araştırmalarda genel olarak konular belli bir tarih dilimi içerisinde ele alınan konulardan oluşmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanında yapılan tezlerde küresel ve bölgesel aktörlerle İran’ın ilişkileri ve İran’a yönelik politikaları, İran’ın nükleer durumu ve herhangi bir uluslararası ilişkiler kuramı bakış açısıyla olayların değerlendirilmesinin yapıldığı görülmektedir. YÖK’ün tez arşivinde yazılmış tezlere bakıldığında 2007 yılından 2020 yılına kadar coğrafya alanında İran hakkında yazılmış dokuz adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Türkiye akademik ve siyasi çevrelerinde pek çok araştırmaya konu olan İran ile ilgili 1996’dan 2021 yılına kadar uluslararası ilişkiler alanında yazılmış üç yüz iki yüksek lisans, elli yedi doktora tezi bulunmaktadır. İran’ı jeopolitik, enerji, nükleer çalışmalar ve ABD yaptırımları gibi konularda ele alan tezlerin sayısı ise kırka yakındır ve büyük çoğunluğu yüksek lisans tezidir.

İran’la ilgili enerji açısından yapılan çalışmalardan Abdüssamet Pulat (2014) “Türkiye-İran Enerji İlişkileri” adlı yüksek lisans tez çalışmasında konuyu 2002 yılında Türkiye’de iktidara gelen AKP hükümeti döneminde Türkiye ve İran arasındaki ticaret ve enerji ticareti ilişkilerini uluslararası ilişkilerin bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık teorileriyle ele almıştır.

Mazlum Ar (2017) “İran’ın Nükleer Enerji Politikası ve 2015 JCPOA Anlaşmasının Yansımaları” adlı yüksek lisans tezinde dünya nükleer enerji varlığını, İran’ın nükleer çalışmaları, nükleer enerji sorunu ve ABD’nin buna yaklaşımını ele almıştır. İran’ın nükleer anlaşma öncesi ve sonrasında yaşadığı gelişmeleri krizler ve bunun küresel ölçekteki yansımalarını ele alan bir çalışma yapmıştır.

Mustafa Şeyhmus Küpeli (2016) “Nükleer Sorun Çerçevesinde İran’a Karşı Uygulanan Yaptırımların Ekonomi Politik Etkileri” adlı yüksek lisans tezinde yaptırımların dış politika aracı olarak kullanılmasına vurgu yapmış, İran’a uygulanan yaptırımları incelemiş ve bunun İran halkı için siyasi, toplumsal ve ekonomik yönlerini ele almıştır. İran’ın nükleer çalışmaları ve bunun sonuçları ele alınmıştır.

Mustafa Bozbay (2018) “2002 Sonrası Türkiye-İran Enerji İlişkileri ve Jeopolitik Sonuçları” isimli yüksek lisans tezinde AKP hükümetleri süreci boyunca İran ve Türkiye’nin enerji politikaları ele almıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler, politikaların oluşturduğu ekonomik sonuçlar ve bunun ABD ve AB ilişkilerine yansımaları

incelenmiştir. Politik bir perspektifle ele alınan konu Türkiye'deki bir hükümet boyunca bir ülke ile yürütülen dış politika tarzını konu edinmesi açısından farklı bir yaklaşımdır.

Levent Ceylan (2018) "Ambargo Sonrası (2016) Türkiye-İran Enerji İlişkileri" isimli yüksek lisans tez çalışmasında İran'ın nükleer geçmişi, yaşanan nükleer krizler, 2015 yılında uygulamaya konan nükleer anlaşmayla birlikte İran ambargolarının kaldırılmasını ve sonrasında bunun Türkiye ve İran'ın ilişkilerine olan etkilerine değinmektedir. Uluslararası ilişkilerin bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık teorileriyle ele alınan çalışmada ambargoların kaldırılmasıyla canlanmaya başlayan ticari ve ekonomik olgulara yer verilmiştir.

Halide Özbey (2019) "İran'a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkisi" isimli yayımlanmış makalesi, İran'ın enerji varlığı üzerinden avantajı, ABD yaptırımları, yaptırımların Türkiye ve İran arasındaki ticari ilişkilere etkisini anlattığı bir çalışmadır.

Çağla Gül Yesevi (2015) "İran'ın Enerji Sektörü: İran'ın Yumuşak ve Akıllı Gücü" adlı yayımlanmış makalede İran'ın sahip olduğu Şiilik ideolojisi, zengin enerji kaynakları ve jeopolitik konumu yumuşak güç unsurları olarak değerlendirilmektedir. İran'ın sahip olduğu nükleer enerji politikası ise sert güç unsuru olarak değerlendirilmiştir. Makale uluslararası ilişkiler disiplininin yumuşak ve sert güç kavramlarıyla ele alınmıştır.

Siret Hürsoy ve Hatice Hande Orhon (2012) "Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran'ın Enerji Politikaları" adlı yayımlanmış makale İran'ın enerji politikaları ve uluslararası sermaye birikimini konu edinmektedir. İran'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları, bunların ticareti ve nükleer enerji politikaları değerlendirilmiştir. İran'ın enerji kaynakları ile diğer aktörler arasındaki uluslararası sermaye birikimi ilişkisi irdelenmiştir.

Bu çalışmada ise diğerlerinden farklı olarak İran, enerji jeopolitiği perspektifinden ele alınmıştır. Son zamanlarda önemli bir disiplin konusu olan, jeopolitiği etkileyen ve yön veren enerji faktörünün, İran ve Türkiye ilişkilerine olan etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Dünya enerji görünümü genel bilgileri ve yıllar içindeki değişimi istatistiksel olarak açıklanmış, sonrasında özelde İran ve Türkiye'nin enerji görünümüne dair bilgiler verilmiştir. 2018 yılında tekrar başlayan ABD

yaptırımlarının gerek İran'ın gerek iki ülkenin enerji ticaretine olan etkileri konu edinilmiştir.

II. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Enerji

Enerji en genel anlamıyla “iş yapabilme kuvveti” olarak tanımlanmaktadır. Üretim ve tüketimin sağlanabilmesi, cisimlerin hareket ettirilmesi ve taşınması için gereksinim duyulan bir olgudur. Eskiden beri insanlar enerji kaynağı olarak çok çeşitli maddeleri kullanmaya meyilli olmuşlardır. İnsan ve hayvan gücü, odun, kömür, akarsu, petrol, nükleer enerji, bor gibi gün geçtikçe ve koşullar değiştikçe pek çok yeni enerji kaynağı keşfetmiş ve kullanmışlardır (Akova, 2010:6).

Geçmişten günümüze insanlar, yaşamını kolaylaştırmak için iş görme gücünü artıracak çeşitli kaynaklar aramış ve bunlardan faydalanmıştır. Bedensel güç ile başlayan bu süreçte insan, enerji tedarik yöntemlerini geliştirerek devam ettirmiştir. 21. yüzyıla kadar gelinen süreçte yeni kaynakların keşfi, işlenmesi ve teknoloji desteği güçlü bir enerji varlığı oluşturmuştur.

Enerji, ekonomik faaliyetlerin temel girdisidir. Modern enerji hizmetleri üretim ve tüketim için ekonomik aktiviteyi besler ve hareketlilik sağlar. El işçiliği ve hayvan işçiliğinden elde edilen enerjinin yerini almak için enerji kaynaklarından yararlanmak adına benzeri görülmemiş bir ekonomik ve sosyal gelişme dönemi Sanayi Devrimi ile başlamıştır (OECD, 2011).

Sanayi Devrimi’nden bu yana enerji, iş görme kapasitesi ve gündelik ihtiyaçları karşılayan özelliğinin yanı sıra, günümüzde ülkeler arasındaki ilişkilerin şekillenmesini sağlayan küresel ve politik özelliğe de sahip olmuştur. Enerji, özellikle kaynak zengini ülkeler tarafından siyasi bir koz veya yaptırım gücü olarak kullanılmaktadır. Bu da enerjiyi jeopolitik bir düzlemde ele almayı gerektirmektedir. Günümüzde dünyada birincil enerji tüketiminde ilk sıralarda petrol, kömür ve doğalgaz gelmektedir. Bu fosil yakıtlar, kalori ve enerji değeri yüksek olduğu için ülkelerin en fazla talep ettiği enerji türleridir.

2.2. Jeopolitik

Jeopolitik düşünce Aristoteles, Strabon, Bodin, Montesquieu, Kant ve Hegel'e kadar uzanabilirken, 19. yüzyıl öncüleri arasında Humboldt, Guyot, Buckle ve Ritter bulunmaktadır. Modern dönemin en etkili isimleri arasında ise Ratzel, Mackinder, Kjellén, Bowman ve Mahan bulunmaktadır. İlk siyasi coğrafya, bireylerin yanı sıra toplumsal kültür, üretim ilişkileri, ekonomik hareketler, gelenekler ve inançların, ne kişisel, ne de uluslararası ilişkilerin tamamen ayırlamadığı iklim de dâhil olmak üzere coğrafi koşullardan etkilendiğini göstermektedir. Klasik yaklaşıma göre, devletler belirli rejimlerde ve sistemlerde belirli bir miktar insanın yaşadığı coğrafi koşullara tabidir. Yetenekleri ile avantaj-dezavantajları açısından güvenlik, güç veya refah arayışında başkalarıyla nasıl etkileşim kuracağına karar verirken koşullardaki süreklilikleri ve değişiklikleri dikkate almaları gerekmektedir (Arıboğan ve Bilgin, 2009:111).

Jeopolitik terimi ilk olarak bir siyaset bilimci olan Rudolf Kjellen tarafından 20. yüzyılda ortaya atılmıştır. Avrupa'da iki dünya savaşı döneminde savaşların gelişimini incelemiş, sonraları "uluslar arası politika" tanımının yerine de kullanılmıştır. Jeopolitik terimi anlamsal olarak Yunanca "geo" ve "politikos" kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Türkçesi "yer küre ve siyaset" anlamını içermektedir (Karabulut, 2013). Ülkelerin coğrafi konumu ve coğrafi özellikleri siyasetlerinde şekillendirici rol oynamaktadır. Jeopolitik, coğrafyanın taleplerine göre siyasetin düzenlenmesidir (Akdeniz, 2003).

Coğrafyanın insan yaşayışları üzerine etkisi eskiden beri ilgilenilen bir konu olmuştur. Fransız düşünür Montesquieu'ya göre iklim ve coğrafi etkenler toplumlar üzerinde geri kalmışlık ve gelişmişlik üzerinde kesin bir etkiye sahiptir (Parekh, 2002:73). Devletleri ve politikaları şekillendiren her ne kadar insanlar olsa da coğrafi etkenlerin insanlar üzerindeki fiziksel ve psikolojik etkileri devlete yansımaktadır.

Coğrafya, toplum ve siyaset etkileşimi Batı'da olduğu kadar Doğu'da da incelenmiştir. Ünlü İslam beşeri coğrafyacısı ve sosyolog İbn Haldun "Coğrafya kaderdir." sözüyle coğrafi özelliklerin toplumlar üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. İbn Haldun'a göre; insanı yaşadığı çevre şekillendirir. Bir ortamda uzun müddet yaşayan toplumlar fiziki çevre koşullarından etkilenir ve uyum sağlamaya başlar. İnsanları farklı davranışlar sergilemeye iten sebep, maruz kaldıkları çevresel şartlardır

(İbn Haldun, 2013). Bu durum yönetme sistemine yani siyasete de etki etmektedir. Bu nokta da jeopolitiği açıklamaktadır.

Dünyada her dönem coğrafya-siyaset ilişkisi, siyasetin coğrafi etmenlere göre şekillenmesi dikkat çeken bir konu olmuştur. Klasik jeopolitik teoriler olarak adlandırılan kara, deniz ve hava sahasına sahip olmakla ve dünya hâkimiyeti arasındaki ilişkiyi açıklayan çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. İlk teori 20. yüzyılda İngiliz Coğrafyacı Sir Halferd Mackinder tarafından ortaya atılan kara hâkimiyet teorisidir. Mackinder'e göre dünya hâkimiyetine giden yol "Kalpgah" olarak adlandırılan bölgeye egemen olmaktan geçmektedir. Avrupa, Asya, Afrika kıtaları ayrı birer kıta olarak değil, Dünya Adası olarak adlandırılmıştır. Mackinder, Kalpgah olarak kuzeyde Buz Denizi, Sibiry'a'nın doğusu, Türkistan, Volga Nehri ve dağlar boyunca Afganistan'a kadar uzanan İran ve Bellucistan olarak tanımlar. Stratejik öneme sahip olduğunu belirttiği Avrasya'yı Dünyanın Kalesi olarak tanımlar (Mackinder, 1919: 79-94). Mackinder'in merkez alan olarak adlandırdığı bölgenin dışında Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin'i kapsayan büyük bir "iç hilal", İngiltere, Güney Afrika, Avustralya, Amerika, Kanada ve Japonya'yı içine alan bir "dış hilal" ile çevrelenmiştir. Kara hâkimiyetinin gücüne ve önemine vurgu yapan Mackinder; Avrupa'ya hükmeden Kalpgah'a hâkim olur, Kalpgah'a hükmeden Dünya Adası'na hâkim olur ve Dünya Adası'na hükmeden de dünyaya hâkim olur görüşünü savunmuştur (Mackinder, 1919: 136-86).

19. yüzyılda Sanayi Devrimi sonrası dünyada ticari ve ekonomik ilişkiler gelişmiş, hammadde ve pazar arayışı deniz yollarına olan ilgiyi ve verilen önemi artırmıştır. Amerikalı amiral ve deniz stratejisti Alfred Thayer Mahan'ın ortaya attığı deniz hâkimiyet teorisine göre ise dünyaya hâkim olmak için denizlere hâkim olmak gerekir. Mahan, deniz güçlerinin ilerlemesini ve korunmasını etkileyen belli faktörleri tanımlamıştır; coğrafi konum, birbirine bağlı sular, açık arazi sınırları, deniz aşırı üsler, önemli ticaret yollarını kontrol etme kabiliyeti, sahil şeridi niteliği olarak devletin fiziksel şekli; bölge kapsamı, nüfusun büyüklüğü, ulusal karakter ve rejim türüdür (Mahan, 1890).

Amerikalı hava Albay Hausy Scitaklian tarafından ortaya atılan hava hâkimiyet teorisi NASA destekli bir teoridir. Özellikle havacılık ve uzay yarışının olduğu dönemde "Uzaya hâkim olan dünyaya hâkim olur." görüşüyle uzay gelişmelerinin ve teknolojilerinin önemine binaen ortaya atılmıştır. ABD'nin uzay jeopolitiği olarak

adlandırdığı ve yörüngeye yerleştirilen silah, uydu vb cihazlarla dünyada istenilen hedefin kontrol edilebileceği görüşünü savunan bir teoridir (Sandıklı, 2011: 5).

Nicolas Spykman'ın kenar kuşak teorisi ise İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin Avrupa, Asya-Pasifik ve Ortadoğu bölgelerinin deniz kıyısındaki kenar ülkelerini kontrol altına almasının Avrupa ve Asya'ya hükmetmenin bir yolu olduğunu, Avrupa ve Asya'ya hâkim olanın dünyaya hâkim olacağı görüşünü içermektedir (Sandıklı, 2011: 4).

Coğrafyanın etkisi dünyanın insanlar ve diğer canlılara karşı yaşam sistemleri üzerindeki özelliklerini, coğrafi mekanizmaları, gücü etkileyen bölgesel, toprak ve kaynak faktörlerini göstermek için uluslararası çalışmalarla birleştiren jeopolitik için yadsınamaz bir gerçektir. Jeopolitik, siyasetin coğrafyaya genel bağlantısı için kullanılan bir terim olmanın ötesinde coğrafyanın politik ve stratejik uygunluğunun araştırılmasında kavramsal ve terminolojik bir gelenek olarak anlaşılmalıdır (Arıboğan ve Bilgin, 2009:111).

Jeopolitik siyasi kararlar ve devletlerin coğrafyası arasındaki etkileşimi analiz ederek, şu soruyu cevaplamayı amaçlamaktadır; “Politik çıkarlar, güç, stratejik düşünme, karar verme ve coğrafi alan arasındaki ilişkiye atıfta bulunan siyasi kararlar, coğrafi unsurlarla nasıl şekillenir?” Bu nedenle, jeopolitiği anlamak için coğrafya ile siyasi çıkarlar arasındaki güç ilişkisini iyi tanımak gerekmektedir (Fernandes ve Rodrigues, 2017:24).

Sanayi Devrimi, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve Soğuk Savaş gibi farklı zaman dilimlerinde dünyada değişen dengeler ve mekân üzerinde alınan siyasi kararlara göre şekillenen jeopolitik anlayış son dönemlerde enerji kaynakları üzerine yoğunlaşmıştır.

2.3. Enerji Jeopolitiği

Jeopolitik, coğrafi bir ortamda oynanan yer ve güç savaşıdır. Askeri jeopolitik, diplomatik jeopolitik ve ekonomik jeopolitik gibi alt araştırma dallarının arasında enerji jeopolitiği de vardır. Doğal kaynaklar ve bu kaynakları tüketicilere getiren ticaret yolları, coğrafya çalışmasının merkezinde yer almaktadır (Kaplan, 2014).

Enerji kaynakları, devletlerin coğrafyasının önemli bir unsurudur. Bu nedenle enerji jeopolitiği, diğerlerinin yanı sıra, enerji arz ve talep merkezleri, transit güzergâhlar veya enerji fiyatları gibi faktörlerin etkisini analiz eder. Ulusal stratejinin etkinliği ve ekonomik büyüme üzerinde büyük bir etkisi olabileceğinden, enerjinin jeopolitiğini devletlerin çıkarlarını birleştirecek şekilde anlamak hayati önem taşımaktadır (Campos ve Fernandes, 2017:23).

Herhangi bir bölgenin enerji jeopolitiği, hem kendi hem de diğer doğal kaynakların büyüklüğü ve konumu, ne kadar mevcut oldukları, onları kimin kontrol ettiği, maliyetleri, alternatif ulaşım yolları, bölgesel ve küresel pazarların dengesi, pazar mekanizmaları ve düzenlemeler, siyasi kararlar ve genel olarak fiyatları kapsamaktadır. Ulusal ve uluslararası politika ile ticaret iç içe geçtiğinden, devlet artık politik sonuçları şekillendiren tek aktör değildir. Bir ülkenin jeopolitik rolü, diğer aktörler (işletmeler, ülkeler) için temsil ettiği bağımlılığın ölçeği ve kapsamından etkilenmektedir (Austvik, 2018:25).

Luke Kerr Oliveira (2015: 6), gelişmekte olan ekonomilerin enerji jeopolitiğini analiz ederken, enerji jeopolitiğinin, enerji rezervlerinin kontrolünü etkileyen arama teknolojileri, enerji altyapısı, enerji kaynaklarının taşınması ve son kullanımı gibi tüm jeopolitik ve stratejik unsurların analizi olarak anlaşılabilirliğini ifade etmektedir. Oliveira'nın kavram tanımında, enerji jeopolitiği analizinin değişkenleri şunlardır:

- 1) Enerji kaynaklarının ana rezervlerinin ve belirli enerji kaynağı türlerinin coğrafi konumu ve dağılımı.
- 2) İhracatçı ve ithalatçı ülkeler ile büyük tüketici ve üretici merkezlerinin coğrafi konumu.
- 3) İthalatçı ve ihracatçı ülkeler arasındaki enerji kaynaklarının jeopolitik ve stratejik uyumsuzluklarının rolü veya büyük enerji tüketicileri arasındaki uyumsuzluklar.
- 4) Ülkeler, ülkeler grubu veya büyük güçler tarafından kendi enerji güvenliğini sağlamak veya enerji alanındaki diğer ülkeleri etkilemek için benimsenen stratejiler.

Enerji jeopolitiği, ulusal güvenlik ve uluslararası politikanın küresel enerji ortamı bağlamında incelenmesini ifade eder. Bugün dünyada, uluslararası enerji piyasasını etkileyen bir dizi faktörler vardır. Temel faktörler arasında yerli, bölgesel ve uluslararası etmenlerle petrol üreten bölgelerde istikrarsızlık, ulusal petrol şirketlerinin

yükselişi, kaynak milliyetçiliği, geleneksel tedarikçiler arasında rezerv tükenmesi ve yeni deniz yollarının açılması sayılabilir. Enerji güvenliği, bir devletin siyasi ve ekonomik anlamda hayatta kalmasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir (Speed, 2019).

Enerji geleneksel olarak küresel jeopolitikte önemli rol oynamış, büyük güçlerin yükselmesine, ittifakların oluşmasına ve birçok durumda savaşların ve çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Enerji jeopolitiği, petrol ve doğal gaz ihtiyacı, ilgili devlet veya devlet dışı aktörler arasındaki çatışma ve işbirliğinin mekânsal özelliklerini koruduğu sürece bölgesel bir anlamı çağrıştıracaktır. Büyük güçler, enerji kaynak ülkeleri ve enerji talep ülkeleri arasındaki ilişki, birincisinin ikincisinin ezici hâkimiyeti ile karakterize edilmiştir. Daniel Yergin'e göre petrol, *“İktidar politikalarını şekillendirmede 1850'lerde Pennsylvania'da petrolün keşfiyle başlayan dönem ile 1990'larda Irak'ın Saddam tarafından Kuveyt'i işgaliyle başlayan dönem arasında zenginlik arayışında nasıl öncü bir rol oynadığını ve daha sonra bunun ABD liderliğindeki uluslararası güçler koalisyonunun müdahalesine uzandığını”* ifade etmektedir (Yergin, 2016).

Enerji kaynakları jeopolitik gerçekliği değiştirir ve önemli bir güvenlik açığını temsil edebileceği gibi aynı ölçüde bir güç, kontrol veya etki kaynağı olabilir. Ayrıca, ekonomik büyümeyi ve refahı ya da ekonomik istikrarsızlığı teşvik edebilir ve azaltabilir. Tarih boyunca enerji ve jeopolitik olgusu daima birbirine bağlı olmuştur (Pascual, 2015).

Enerji jeopolitiği, jeopolitik kavramı içerisinde en hızlı değişimin yaşandığı alandır. Sebebi ise rezerv miktarlarının her geçen gün değişmesi, enerji alanında karar veren büyük devletlerin tüketim talebindeki artışlar ve buna bağlı olarak enerji sahalarında yaşanan siyasi gelişmeler ile büyüyen enerji teknolojileridir. Ekonomisi büyük ülkelerin başta petrol olmak üzere enerjiye olan talepleri, yoğun enerji kaynaklarının bulunduğu Ortadoğu ve Kafkasya gibi bölgelerde meydana gelen gelişmeler enerji jeopolitiğinin yeniden güncellenmesine sebep olmaktadır (Sevim, 2012: 4380) .

Dünyada hâkim olan Kara, Deniz, Hava ve Kenar Kuşak teorilerindeki hâkimiyet alanlarının yanında ABD tarafından geliştirilen ve uygulanan “Enerji kaynaklarına ve aktarma yollarına hâkim olan, dünyaya hâkim olur.” tanımlaması enerji

jeopolitiğinin önemine işaret etmektedir. ABD geliştirdiği bu teoriyle ilk olarak kendi enerji gereksinimini karşılamayı amaçlamıştır (Ural, 2009:132-138). ABD'nin Ortadoğu ve Avrasya'daki enerji sahalarına olan ilgisi ve buraya yönelik müdahaleleri enerji jeopolitiğinin dünyada dengeleri ne denli etkilediğini ve etkilemeye devam edeceğini göstermektedir.

Enerjinin jeopolitiğine göre, dış enerji kaynaklarına ve enerji koridorlarına erişimi ve kontrolü sağlamak, tüketen ülkeler için en büyük zorluklardan birisidir. Bu zorluk, devletlerin arz güvenliğiyle bütünleşmiş ve enerji senaryosundaki çeşitli aktörler arasındaki ilişkileri etkileyen etmenlerden biri haline gelmiştir. Klasik enerji jeopolitiğinde, aktörler temelde devletler ve ordularıyla, bugün çok ve çeşitlidirler; hükümetler, uluslararası ve ulusal düzeylerde kamusal ve özel şirketler (Campos ve Fernandes, 2017:28).

Enerji jeopolitiğinde temel parametreyi kaynak coğrafyası oluşturmaktadır. Kaynak coğrafyası ise büyük talepleri karşılama kapasitesi olan rezervleri ifade etmektedir. Yeni bir rezerv ortaya çıktığında enerji jeopolitiği de o yöne çevrilmektedir. Burada enerji kaynaklarının bulunduğu bölgeler kadar onların taşınmasındaki transit coğrafyası da önemlidir. Enerji jeopolitiğindeki en temel sorulardan bir tanesi de “Küresel veya bölgesel hâkimiyet için enerji kaynaklarına sahip olmak mı, yoksa ulaşım coğrafyasını kontrol etmek mi gerekmektedir?” sorusudur (Sevim, 2012:4381).

2.4. Enerji Güvenliği

Enerji jeopolitiği çalışmasının merkezinde enerji güvenliği kavramı yer almaktadır. Enerji güvenliği konusunda tek bir kavram yoktur. Çok sayıda kavram bulunmaktadır. Enerji güvenliği konularında öncü kurum olan Uluslararası Enerji Ajansı, enerji güvenliğini “enerji kaynaklarının kesintisiz bir şekilde kesintisiz kullanılabilirliği” olarak tanımlamaktadır. Enerji güvenliğinin birçok görünümü vardır. Uzun vadeli enerji güvenliği temel olarak, ekonomik gelişmeler ve çevresel ihtiyaçlar doğrultusunda enerji tedarik etmek için zamanında yapılan yatırımlarla ilgilidir. Öte yandan, kısa vadeli enerji güvenliği, enerji sisteminin arz-talep dengesindeki ani değişikliklere derhal yanıt verebilirliğine odaklanmaktadır. (IEA, 2019).

Enerji, enerji güvenliğinden ötürü dış politika ve jeopolitikle ilişkilidir. Enerji fiyatları ve ekonomik boyutu nedeniyle enerjinin dünya ekonomisine yön veren etkisi

bulunmaktadır. Başta enerji kaynaklarına sahip olma, kaynaklara ulaşım, kontrolü elinde tutma ulusal çıkarların ve gücün belirleyici unsurlarındandır. Enerjiyi kontrol etmede ülkeler arasında işbirliğinin yanı sıra rekabet, ihtilaf ve savaşların da artması olasıdır. Çoğu ülkeye göre ulusal enerji politikası ekonomik bir sorun olarak değil bir güvenlik meselesi olarak düşünülmektedir (Dışkaya, 2017:132).

Dünyada enerji güvenliği kavramının oluşması uzun süreç içerisinde gerçekleşecek bir olgu olarak görülmesine rağmen Arap-İsrail savaşlarının ardından 1973 petrol krizinin patlak vermesiyle enerjinin güvenliği sorunu ortaya çıkmıştır. Petrol üreticisi Arap ülkeleri Arap-İsrail savaşlarında İsrail'den taraf olan ülkeleri boykot etmek için petrolü dünyaya karşı bir silah olarak kullanmıştır. Küresel anlamda büyük bir krize yol açan petrol fiyatlarının yukarı çekilmesi dünyada enerjinin temininin sekteye uğramasının ne denli bir sorun oluşturabileceğini ortaya koymuştur (Yılmaz ve Kalkan, 2017:171).

Enerji güvenliği, tüketici bir ülke için arzın güvenilirliğini, makul ve rekabetçi fiyatları ve uygun kaynaklara erişimi ifade etmektedir. Üreten bir ülke için enerji güvenliği talebin sürdürülebilirliğini ve güvenilirliğini, piyasalardaki rekabetçi fiyatları ve tedarik zincirlerindeki güvenli enerji akışlarını ifade etmektedir (Silva, 2017:56).

Erişilebilirliği ve istikrarlı bir sürdürülebilirliği temel alan enerji güvenliği, ekonomik büyüme, ulusal güvenlik ve gelişme süreçleri için en önemli unsurlardan biridir. Enerji güvenliği pek çok yerde İngilizce 4A ile tanımlanmaktadır. 4A ise; enerjinin varlığı (Availability), erişilebilirlik (Accessibility), sürdürülebilirlik (Acceptability) ve alım gücüne uygunluktur (Affordability). Bu faktörlerin mevcut olduğu yerde enerji güvenliği vardır denilmektedir (Erdal ve Karakaya, 2012:111).

Enerji bir ülkenin her alanda düzgün işlemesi ve bunun istikrarı noktasında son derece önemli bir unsur olarak vazgeçilmezdir. Arzda aksama riski, devletin ve toplumun işleyişini tehlikeye atacak ve ulusal güvenliği azaltacaktır. Enerji olgusu terörizm, korsanlık ve iklim değişiklikleri gibi yeni zorlukların enerji güvenliğini tehdit etmesiyle değişime uğramaktadır. Bu nedenle devletlerin ve uluslararası kuruluşların, ekonomik büyümeyi ve güvenliği sağlamak için enerji kaynaklarını etkin bir şekilde yönetmeleri hayati önem taşımaktadır. Devletlerin enerjiden yoksun bırakılması ekonomide bir gerilemeye yol açacak, sanayiyi, hizmetleri, teknolojiyi ve hatta hastanelerin ve kamu hizmetlerinin işleyişini tehdit ederek vatandaşları etkileyecek ciddi iç istikrarsızlığa yol açacaktır (Pascual, 2008:1).

Enerji güvenliği uluslararası gündemde nispeten yeni bir konudur, ancak önemi gittikçe artmaktadır. Küresel enerji talebindeki artış nedeniyle arz seviyelerindeki herhangi bir düşüş uluslararası bir krize yol açabilir. Enerji güvenliğinin önemini ortaya koyan bir başka özelliği de, çoğu ülkenin uzun mesafelerden aktarılan enerjiye bağımlı olmasıdır. Enerjinin az olduğu yerde güvenli toplumlardan söz etmek mümkün değildir. Her yaşam biçimi enerjiyi tüketen, dönüştüren ve transfer eden süreçleri, değişiklikleri, dönüşümleri içermektedir. Bu sürekli akış, hem bireysel organizmaların hem de toplumların hayatta kalmasını sağlar (Vidakis vd.,2017:41)

Artan talebi karşılamak için gittikçe daha karmaşık ve gittikçe daha savunmasız altyapılar inşa edilmektedir. Yeni boru hattı projeleri ve yeni sıvılaştırılmış doğal gaz istasyonlarının inşası uluslararasılaşmanın bir yönü olarak kabul edilmektedir. Bu da hidrokarbon enerji üreticileri ve tüketicileri için karada ve denizde bir güvenlik sorunu oluşturmaktadır.

Toplumlardaki ilerleme, yeni üretim süreçlerini desteklemek için enerji gereksinimlerini artırmaktadır. Tüm modern ve gelişmiş ekonomiler bol miktarda enerji arzına bağımlıdır. Son on yılda küresel petrol piyasasındaki kıtlıklar, kritik petrol altyapılarına yönelik terör saldırılarının tehditleri, stratejik önemi olan bir konu olarak enerji güvenliğini bir kez daha göz önüne sermiştir. Ticaret ve ulaşım hatları son derece hassastır. Yılda üretilen petrol ve doğal gazın neredeyse yarısı okyanus tankerleri tarafından taşınmaktadır. Buna ek olarak, sadece birkaç ülke küresel pazarda hidrokarbon tedarikinde büyük rol oynamaktadır, bu da politikalarının ve iç gelişmelerinin küresel ekonomi üzerinde de büyük etkisi olduğu anlamına gelmektedir. Örneğin, küresel doğal gaz kaynaklarının % 60'ı Rusya ve İran olmak üzere iki ülkede bulunmaktadır (Index Mundi, 2017).

Enerjiyi ithal eden ülkeler için enerji arz güvenliği önem teşkil etmektedir. Bir enerji ithalatçısı ülke için enerjiyi uygun fiyata, sekteye uğramadan sürekli olarak ve ihtiyaç duyulan her an erişebilmesi önemlidir. Enerji transfer hatlarında, geçtiği ülkelerin herhangi birinde bir kesinti veya aksama hali toplumsal ve ekonomik anlamda sert sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle enerji ihtiyacı için tek bir enerji kaynağına yönelmekten ziyade enerjinin çeşitlendirilmesi vurgulanmaktadır. Böylelikle enerji güvenliğinden olumsuz etkilenme en aza indirgenmiş olacaktır. Enerji üreten ve tedarik eden ülkeler açısından ise arz güvenliğinin sağlanması ve istikrarlı bir enerji akışı önemlidir (Bielecki, 2002:235).

Enerji kaynakları coğrafi olarak her ülkede eşit dağılmamıştır. Bu da enerji üreticisi ülkeleri yaptıkları enerji ihracatından dolayı avantajlı kılmaktadır. Bu ülkeler, enerjiyi yeri geldiğinde politik bir koz ve caydırıcı bir unsur olarak kullanabilme potansiyeli taşımaktadır.

Avrupa Komisyonu enerji güvenliğini “Stratejik stokların korunması veya ekonomik şartlar için yeterli olmayan ulusal kaynakların yetersizliği yüzünden gelecekte önemli oranda sorun teşkil edecek enerji ihtiyacına karşı, ulaşılabilir ve istikrarlı dış kaynakları sağlama becerisi” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım enerjiyi ithal eden ülkeler için daha elzemdir denilebilir (Memmedli, 2017:208).

III. BÖLÜM

ENERJİ KAYNAKLARI

Tarihsel süreçten beri insanlık, ürünlerin ve bilginin imal edilmesi ve taşınması, tarım ticaret ve sanayinin gelişmesi için ısıya ve harekete geçirici bir güce ihtiyaç duymuştur. Özellikle 19. yüzyılda sanayinin ve teknolojinin gelişmesi ve yeni bir ivme kazanmasıyla birlikte su gücüyle elektrik üretimi yapılarak su daha etkin bir şekilde kullanılmıştır. Petrol, doğal gaz, maden kömürü gibi kuvvetli enerji kaynağı olan fosil yakıtlara yönelim başlamıştır (Tümertekin ve Özgüç, 2012:343).

Enerji kaynakları ticari ve ticari olmayan olmak üzere ikiye ayrılır. Ticari enerji yerel veya uluslararası sektörde bulunan sanayi ekonomisinin ihtiyacı doğrultusunda kullanılan enerji türleridir. Petrol, doğal gaz, kömür, nükleer enerji, hidro güç ticari enerji kaynaklarındandır. Ticari olmayan enerji kaynakları geleneksel olarak kullanılan enerjidir. Odun, tezek, zirai atıklar gibi (Bilginoğlu, 1991).

Enerji kaynakları durumlarına göre çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Birincil enerji kaynakları doğal ortamda görüldükleri şekliyle, herhangi bir işlem görmeden doğrudan kullanılabilir. Kömür, petrol, doğal gaz, nükleer enerji, güneş, dalga, rüzgâr, biokütle gibi kaynaklar primer yani birincil enerji kaynaklarıdır. İkincil enerji kaynakları birincil enerji kaynaklarının dönüştürülmesiyle oluşmaktadır. Elektrik enerjisi ikincil yani sekonder türden enerji kaynaklarıdır (Tablo 1).

Tablo 1. Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması

ENERJİ KAYNAKLARI	
Kullanılışına Göre	Dönüştürülebilirliğine Göre
1) Yenilenemez	1) Birincil Kaynaklar
a) Fosil Kökenli	-Petrol
-Petrol	-Doğal gaz
-Doğal gaz	-Kömür
-Kömür	-Güneş
b) Çekirdek Kökenli	-Dalga
-Uranyum	-Rüzgâr
-Toryum	-Nükleer
2) Yenilenebilir	-Biyokütle
-Rüzgâr	-Dalga
-Dalga	2) İkincil Kaynaklar
-Güneş	-Elektrik,
-Hidrolik	-Hava gazı
-Biyokütle	
-Hidrojen	
-Jeotermal	

Kaynak: Koç, E., Kaya K. 2015'den alınarak oluşturulmuştur.

Ülkelerin ekonomi ve sanayisi için en temel girdilerden biri olan enerji ile bir ülkenin gelişmişlik düzeyi arasında doğru orantı vardır denilebilir. Dünyada nüfus arttıkça, sanayi ve teknoloji geliştikçe enerjiye olan ihtiyaç da artmaktadır. Bu da dünyanın ülkeler arasında enerji merkezli bir rekabete, çatışmaya ve hatta savaşlara sahne olmasına neden olmaktadır.

Enerjide çeşitlilik aranmasına, bu yönde önemli gelişmeler kaydedilmesine rağmen, sahip olduğu bazı özelliklere karşın petrol hala en aranan enerji kaynaklarındandır (Kapluhan, 2016: 452).

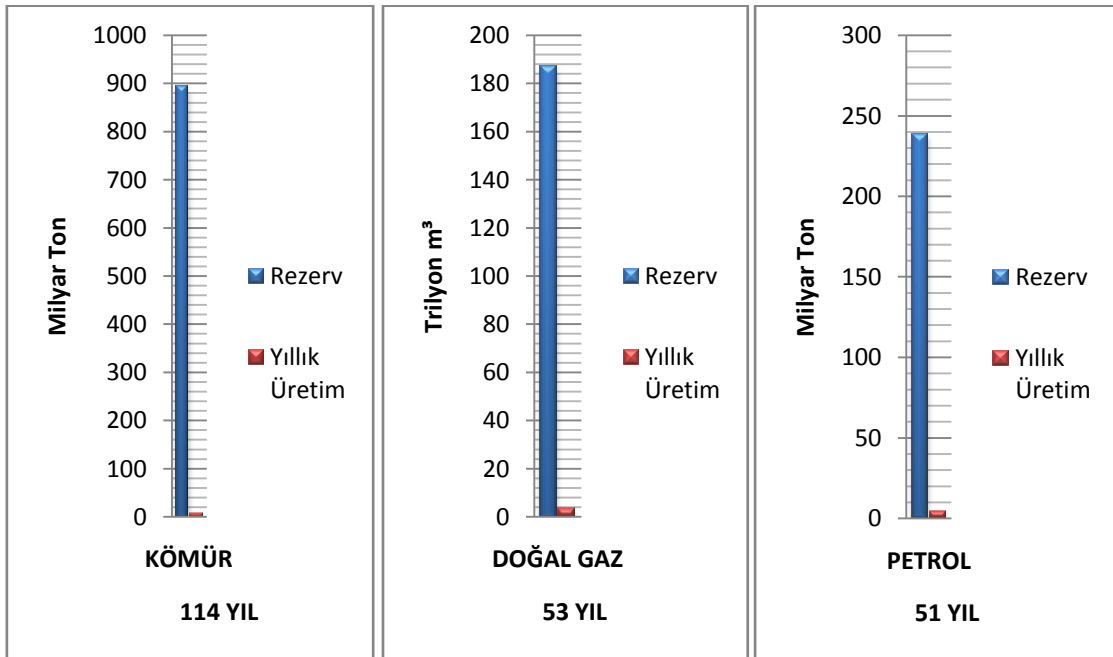
3.1. Enerji Türleri ve Dünya Enerji Görünümü

3.1.1. Fosil Enerji Kaynakları

Fosil yakıtlar yer kabuğunda oluşan, hidrokarbon içeren ve enerji kaynağı olarak kullanılabilen biyolojik materyal sınıfı olarak tanımlanabilir. Bu karbonlu materyaller milyonlarca yıl içinde alg, bakteri ve bitkilerden oluşmaktadır. Fosil yakıtlar arasında kömür, petrol, doğal gaz, petrol şeylleri, bitümler, katranlı kumlar ve ağır yağlar bulunmaktadır (Kopp, 2019).

Fosil kaynaklar, dünyada çoğu sektörde en çok kullanılan enerji türü olmakta, güçlü bir verim sağlamakta ve fazlaca talep görmektedir. Bu kaynaklar ülkelerin ekonomisinde rol oynayan önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Bununla birlikte fosil yakıtların belli bir kullanım ömrü ve tükenebilir olma özelliği vardır. Rezervlerin mevcut ve artan tüketim miktarları göz önüne alındığında bu kaynakların ciddi bir tükenme sürecinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Fosil kaynaklara; kömürde 892 milyar tonluk rezerv içinde 114 yıl, doğal gazda 186,9 trilyon m³'lük rezerv içinde 53 yıl, petrolde 239 milyar tonluk rezerv içinde 51 yıl tahmini kalan kullanım süresi öngörülmektedir (Grafik 1). Bu da fosil enerji kaynaklarının ne denli kritik seviyelerde olduğunu göstermektedir.

Grafik 1. Fosil Yakıt Rezervlerinin Kalan Kullanım Ömürleri

Kaynak: ETKB, 2020.

3.1.1.1. Petrol ve Petrol Rezervleri

Petrol, yerküre içinde yer alan organik maddelerin metamorfizmaya uğraması sonucu meydana gelmiş, kayaçların içinde birikmiş, sıvı halde bulunan hidrokarbonlar olarak tanımlanmaktadır. Bünyesinde hidrojen ve karbon elementlerini barındırmaktadır. Petrol, yer yüzeyine fay hatları ve doğal çatlaklar yoluyla sızarak asfalt, katran ve zift birikintileri oluşturmaktadır. İsmi Yunanca taş anlamına gelen “petra” ve yağ anlamına gelen “oleo” sözcüklerinden türeyerek “taş yağı” anlamını oluşturmuştur. “Ham petrol” kavramındaki “ham” sözcüğü petrolün bir hammadde olduğunu belirtmektedir. Ham haldeki petrol rafine edilerek, damıtılarak bileşenlerine ayrılmakta ve farklı kullanım alanların göre petrol türevleri elde edilmektedir (TPAO, 2007).

Ham petrol, fosil kökenli bir yakıt olduğundan kömür ve doğal gaz gibi eski deniz organizmalarının kalıntılarında oluşmaktadır. Milyonlarca yıl süren bu süreçte yoğun ısı ve basınca maruz kalan bu organik kalıntılar yakıt ve diğer çeşitli ürünler için hammadde olarak kullanılacak karbonca zengin maddelere dönüşmektedir.

Küresel enerji jeopolitiğinin mihenk taşlarından olan enerji kaynağı kuşkusuz petrol olmuştur.

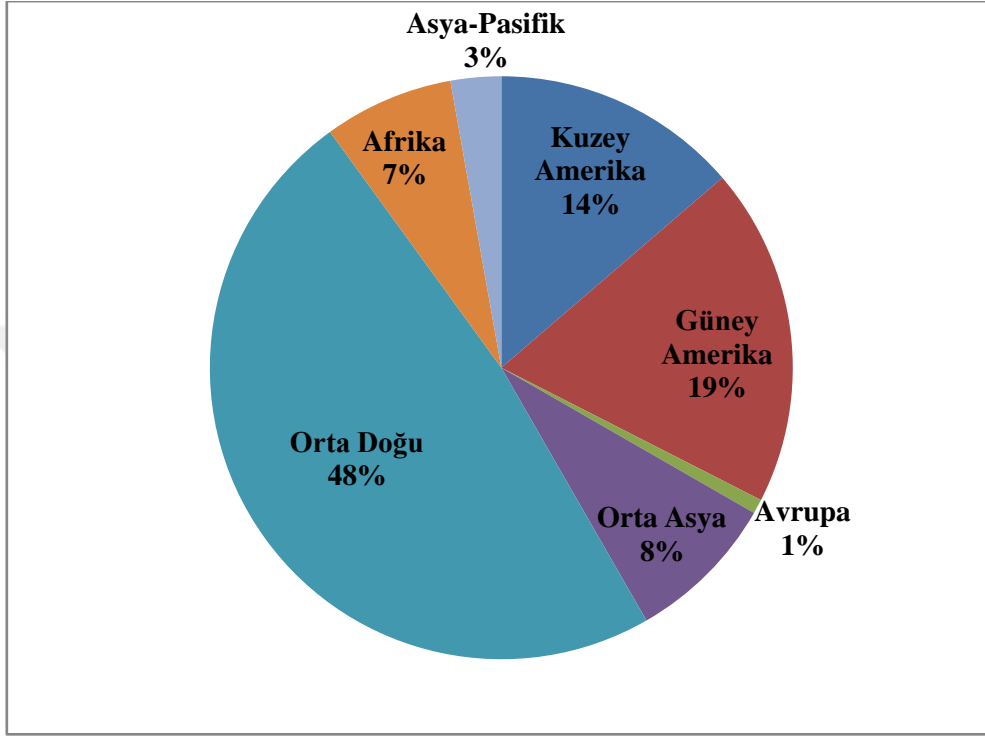
Dünya petrol rezervleri, üretimleri ve ihracatları bakımından Ortadoğu ülkeleri ilk sıralarda yer almaktadır. Petrol piyasalarında büyük öneme sahip Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak ve İran öne çıkan ülkelerdir. Suudi Arabistan ve İran gerek rezerv kapasitesi gerekse ihracat potansiyeli bakımından dünya enerji akışında başta gelen ülkelerdir (Kaplunan, 2016: 453).

Petrol dünyada en çok talep gören enerji kaynaklarından biridir. Rezerv bakımından zengin bölgelerde büyük devletlerin güç ve çıkar mücadeleleri süregelmektedir. Büyük ekonomiye sahip devletler sanayi ve teknoloji konusunda rekabet halindedir ve bu da enerjiye ve enerji kaynaklarına sahip olma arzusu oluşturmaktadır. Petrol rezervi bakımından Ortadoğu bölgesi bu hususta en sıcak ve önemli alanlardan biridir.

Petrolü bu denli öne çıkaran faktörler ise transfer kolaylığı, değişik türlere dönüştürülüp kullanılabilme özelliği ve boru hattı ile sürekli naklinin yapılabilmesi özelliğidir (Kaplunan, 2016: 453).

Petrolün dünyada bölge bazında dağılışına bakıldığında en fazla rezervlerin %48’lik bir oran ile Orta Doğu bölgesinde olduğu görülmektedir. Bunu %19 ile Güney Amerika, %14 ile Kuzey Amerika, %8 ile Orta Asya ve diğer bölgeler takip etmektedir (Grafik 2).

Grafik 2. Dünya Petrol Rezervlerinin Dağılışı,2019

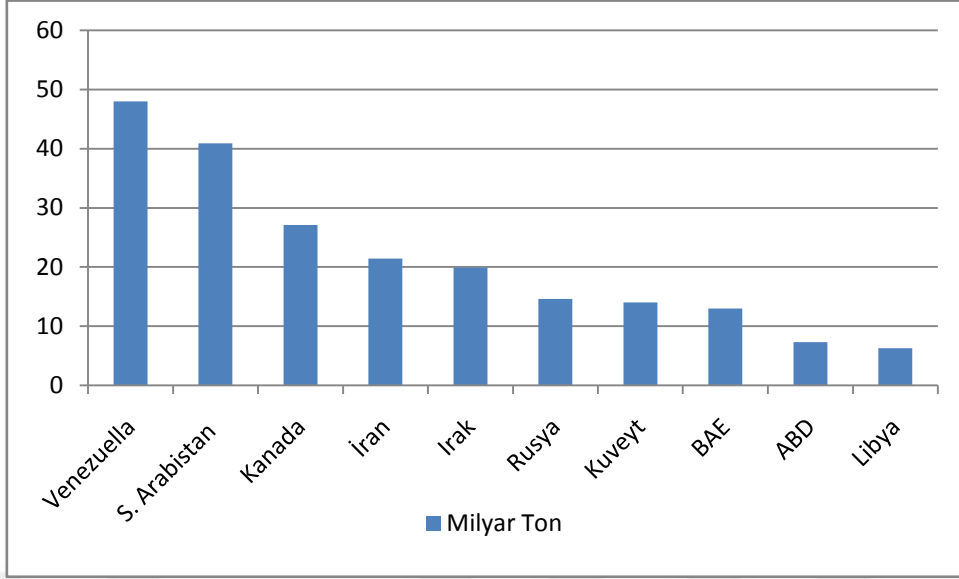

Kaynak: BP, 2019.

Petrol rezervlerinin bölgesel olarak büyük çoğunluğu başta Suudi Arabistan olmak üzere Ortadoğu bölgesinde yer almaktadır. Bölgede Suudi Arabistan’ı Irak ve İran takip etmektedir. “Arap Işığı” adı verilen, Suudi Arabistan’ın petrolden elde ettiği gelirler buradaki ekonomik durum açısından önemlidir. Arap petrolünün diğer petrollere nazaran avantajlı özellikleri rağbet görmesinde önemli etmenlerdir. Bunlar rafine kolaylığı, uzun sondaj çabalarına gerek kalmadan yüksek basınç etkisiyle petrolün kendi kendine çıkması ve üretim ve çıkarma maliyetinin azlığıdır (Gautier, 2014:127).

Petrol rezervlerine ülke bazında bakıldığında ilk sırada 48 milyar tonluk kapasite ile Venezüella’yı görmekteyiz. Onu 40,9 milyar ton ile Suudi Arabistan; 27,1 milyar ton ile Kanada; 21,4 milyar ton ile İran; 19,9 milyar ton ile Irak gibi ülkeler izlemektedir (Grafik 3).

Grafik 3. En Fazla Ham Petrol Rezervi Bulunan Ülkeler,2019

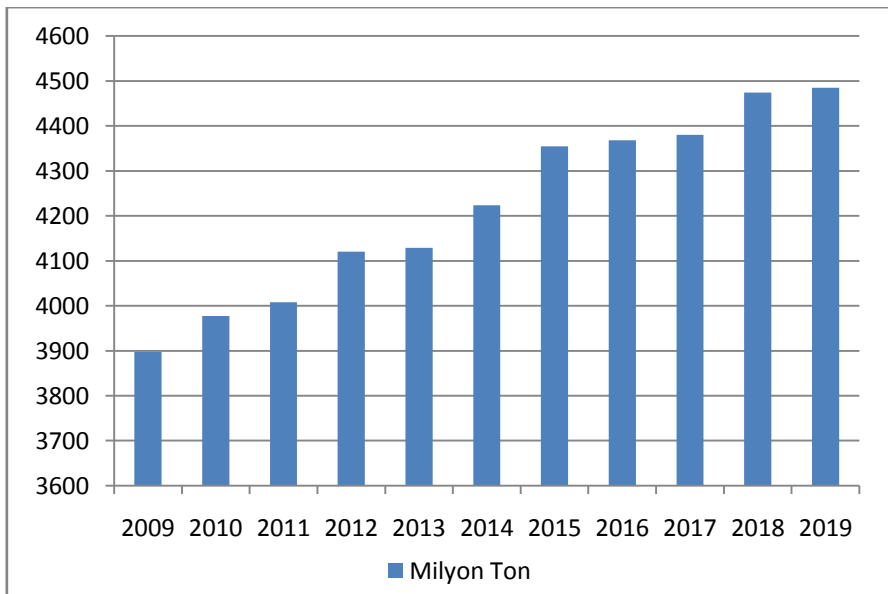

Kaynak: BP, 2020.

3.1.1.1. Dünya Petrol Üretimi

2010 yılından itibaren yıllar içerisinde dünya petrol üretiminde artış olduğu görülmektedir. 2009 yılından 2019'a kadar gelinen süreçte önemle oranda üretim artışı yaşanmıştır. Dünyada petrole olan talep dikkate alındığında üretimin önümüzdeki yıllarda da devam edeceği söylenebilir (Grafik 4).

Grafik 4. Yıllara Göre Dünya Petrol Üretimi

Kaynak: BP, 2020.

Dünyada yapılan petrol üretimine bakıldığında %16,7'lik pay ve 764,7 milyon tonluk üretimle ilk sırada ABD yer almaktadır. Onu %12,7'lik pay ve 568,1 milyon ton ile Rusya, %12,4'lük pay ve 556,6 milyon ton ile Suudi Arabistan izlemektedir. Kanada, Irak, Çin, BAE, İran, Brezilya ve Kuveyt en fazla petrol üretimi yapan ülkeler arasında sırayı takip etmektedir. En fazla rezerve sahip olmak ile en fazla petrol üretimi yapmak arasında doğru orantı yoktur denilebilir. Zira petrol üretiminde yeterli teknolojik ekipmanlar, iç ve dış arz faktörü ve yapılan anlaşmalar etkilidir (Tablo 2).

Tablo 2. En Fazla Petrol Üretimi Yapan Ülkeler, 2019

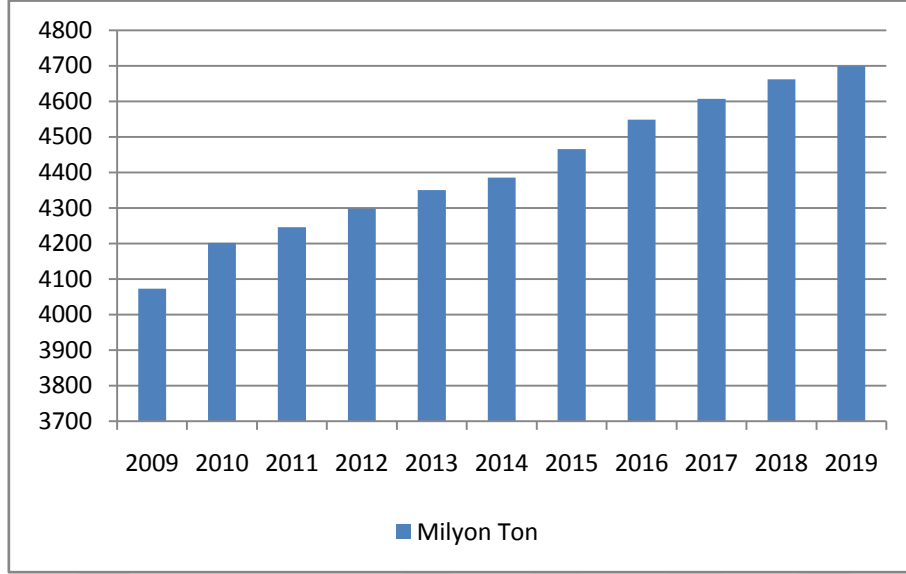
Ülke	Milyon Ton	Dünya Paylaşım Yüzdesi (%)
ABD	746,7	16,7
Rusya	568,1	12,7
Suudi Arabistan	556,6	12,4
Kanada	274,9	6,1
Irak	234,2	5,2
Çin	191	4,3
BAE	180,2	4
İran	160,8	3,6
Brezilya	150,8	3,4
Kuveyt	144	3,2
Diğer	1.277,2	28,4

Kaynak: BP, 2020.

3.1.1.1.2. Petrol Tüketimi

Petrolün ekonomik gelişmişlik, yaşam kalitesi ve refahı, kişi başına düşen milli gelir ile doğru orantılı bir ilişkisi vardır. Petrol tüketim oranlarına bakıldığında ABD'nin ilk sıralarda yer alması bunu doğrulamaktadır. ABD petrolü %66 payla ulaştırma alanında kullanılmaktadır. Çin ekonomik olarak büyük hamleler yapmasına karşın ABD en büyük petrol tüketicisi olmaya devam edecek gibi görünmektedir (Gautier, 2014:127). Son on yılın petrol tüketim oranlarına bakıldığında yıllar içinde tüketimde kademeli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Her geçen yıl petrole olan talep ve tüketim oranları artmaktadır. 2019 yılında 4699 milyon ton ile on yıl içerisindeki en yüksek tüketim gerçekleşmiştir (Grafik 5).

Grafik 5. Yıllara Göre Dünya Petrol Tüketimi

Kaynak: BP, 2020.

Teknolojinin gelişmesi ve gün geçtikçe enerji ihtiyacının artmasıyla petrol tüketiminin ve petrole olan talebin yıldan yıla artacağı fikrini oluşturmaktadır. Bu da petrole bağımlı bir dünya manzarası oluşturmaktadır. Bu durumda petrolün 50 küsur yıllık kullanım ömrü kaldığı göz önüne alındığında kaynak tükenmesinin hızlanması kaçınılmaz gözükmektedir.

Dünyada en fazla petrol tüketimine bakıldığında; 919,7 milyon ton ile dünyada petrolün yaklaşık %20'sini ABD'nin tek başına tükettiği görülmektedir. Onu %13,8'lik pay ve 641,2 milyon ton ile Çin, %5,1'lik pay ve 239,1 milyon ton ile Hindistan, %3,9'luk pay ve 182,4 milyon ton ile Japonya izlemektedir. Petrol tüketimin fazla olduğu bu ilk dört ülkeye bakıldığında sanayisi ve ekonomisi gelişmiş, nüfusun fazla olduğu ülkeler göze çarpmaktadır. Dünya toplam petrolünün neredeyse yarıya yakını bu gelişmiş ülkeler tüketmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. En Fazla Petrol Tüketimi Yapan Ülkeler, 2018

Ülke	Milyon Ton	Dünyadaki Payı (%)
ABD	919,7	19,7
Çin	641,2	13,8
Hindistan	239,1	5,1
Japonya	182,4	3,9
Suudi Arabistan	162,6	3,5
Rusya	152,3	3,3
Brezilya	135,9	2,9
Güney Kore	128,9	2,8
Almanya	113,2	2,4
Kanada	110	2,4
Diğer	1876,8	40,2

Kaynak: BP, 2019.

3.1.1.2. Doğalgaz

Doğalgaz, yerin derin katmanlarında metan ve etan gibi hidrokarbon gazların karışımıyla oluşan ve bu gaz miktarlarının doğalgazın oluşturduğu kaynağa göre değişkenlik gösterdiği ancak büyük oranda metan gazından oluşan yanıcı özellikte renksiz, kokusuz bir gaz karışımı olarak tanımlanır (Yılmaz, 2005: 5).

Doğal gaz, doğal ortamda, doğal yollarla ortaya çıkmaktadır. Doğal gazın keşfi 1626'lara kadar dayanmaktadır. Fransız kâşiflerin Amerika'da Erie Gölü etrafına sızan gazı tutuşturan yerlilere tanık olmalarıyla keşfedilmiştir. Amerikan doğal gaz endüstrisi bu bölgede başlamıştır. 1859'da Albay Edwin Drake ilk kuyuyu kazarak dünya yüzeyinin 69 feet altında petrol ve doğal gaza ulaşmıştır (Abu Bakar ve Ali, 2010: 3).

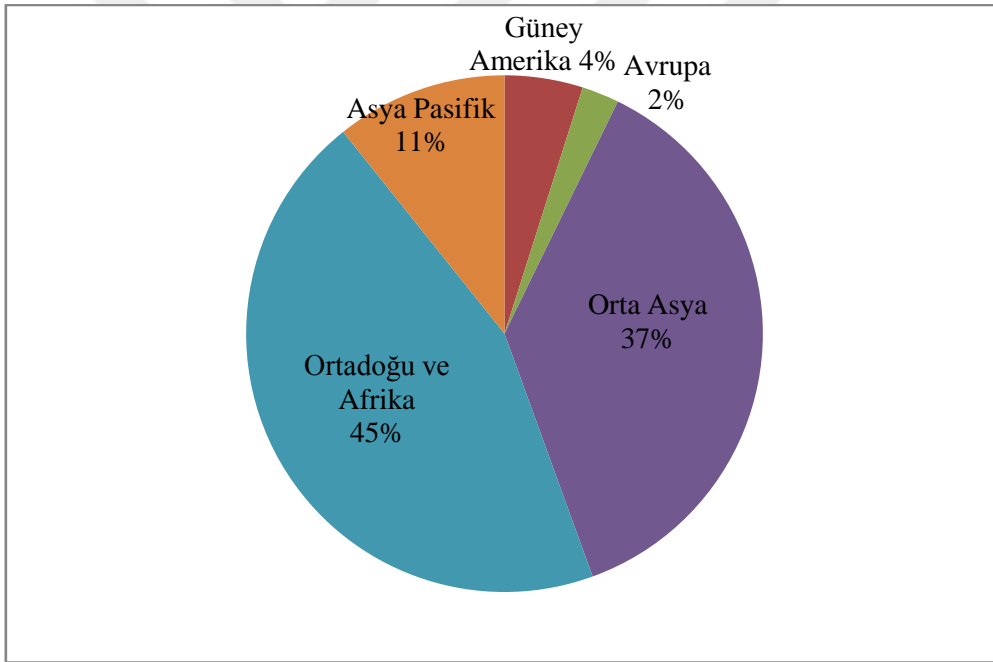
Doğal gaz diğer fosil yakıtlarla karşılaştırıldığında daha temiz ve zehirsiz bir enerji türü olarak değerlendirilmektedir. Çevre ve hava kirliliği açısından olumsuz bir etki oluşturmaması doğal gazın tercih edilmesinde rol oynayan etmenlerdendir. Bu yönü ile diğer fosil kaynaklar içerisinde ön plana çıkmaktadır. 2030 yılında doğalgaz kullanımının petrolü gerisinde bırakacağı öngörülmektedir. En fazla elektrik üretiminde kullanılan doğal gaz kimya sanayinde de hammadde olarak kullanılmaktadır. Doğal gazın çıkarılması petrole nazaran zahmetli değildir. Sondaj yapılarak değil basınç ile

kendiliğinden çıkmaktadır. Bu da çıkarım maliyeti konusunda bir avantajdır (Gautier, 2014:145).

Farklı formlarda kullanılabilen doğalgazın sıvılaştırılmış haline LNG adı verilmektedir. Boru hatlarıyla ticareti yapılan doğalgaz konusunda ülkeler arasında gün geçtikçe yeni anlaşmalar yapılmaktadır. Pek çok ülke doğalgaza ulaşmak için deniz altına boru hattı döşeyerek enerji transferini sağlamaktadır.

Dünya ölçeğinde rezervlere bakıldığında, petrolde olduğu gibi doğalgazda da hidrokarbon açısından zengin olan Ortadoğu bölgesi %45'lik pay ile ilk sırada yer almaktadır. Rusya dâhil eski SSCB ülkeleri %37'lik bir paya sahipken bunu %11 ile Asya-Pasifik ülkeleri %4 ile Güney Amerika, %2 ile Avrupa ülkeleri takip etmektedir (Grafik 6).

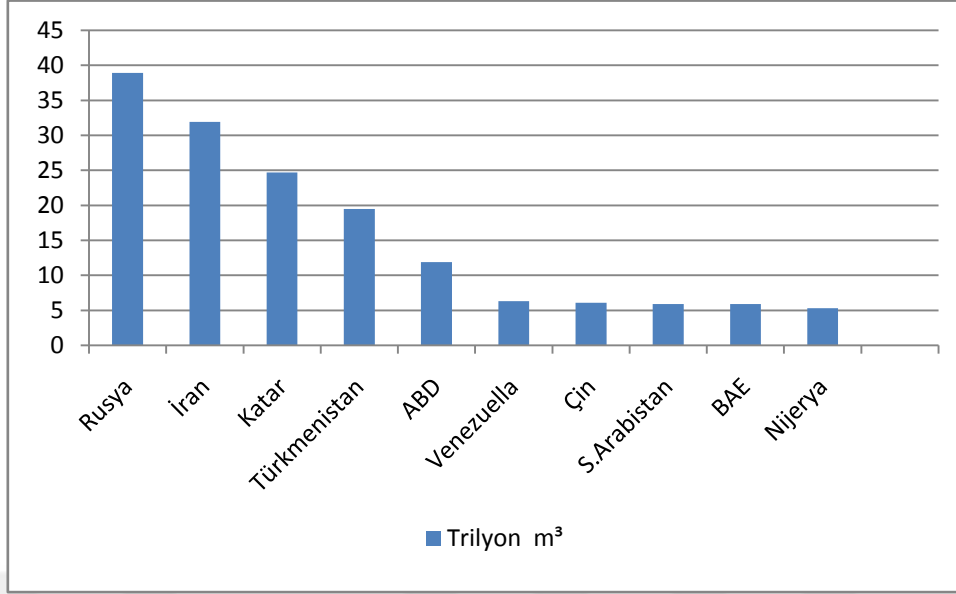
Grafik 6. Dünya Doğalgaz Rezervlerinin Dağılışı,2019

Kaynak: BP, 2019.

Rezervlere ülkeler bazında bakıldığında BP'nin 2019 verilerine göre ilk sırada 38,9 trilyon m³ ve %19,8'lik pay ile Rusya yer almaktadır. Onu 31,9 trilyon m³ ve %16,2'lik pay ile İran, 24,7 trilyon m³ ve %12,5 pay ile Katar, 19,5 trilyon m³ ile Türkmenistan ve 11,9 trilyon m³ ile ABD takip etmektedir. Venezüella, Çin, Suudi Arabistan, BAE ve Nijerya da önemli doğalgaz rezervlerine sahip ülkeler olarak listede yerlerini almaktadır (Grafik 7).

Grafik 7. En Fazla Doğalgaz Rezervine Sahip Ülkeler,2019

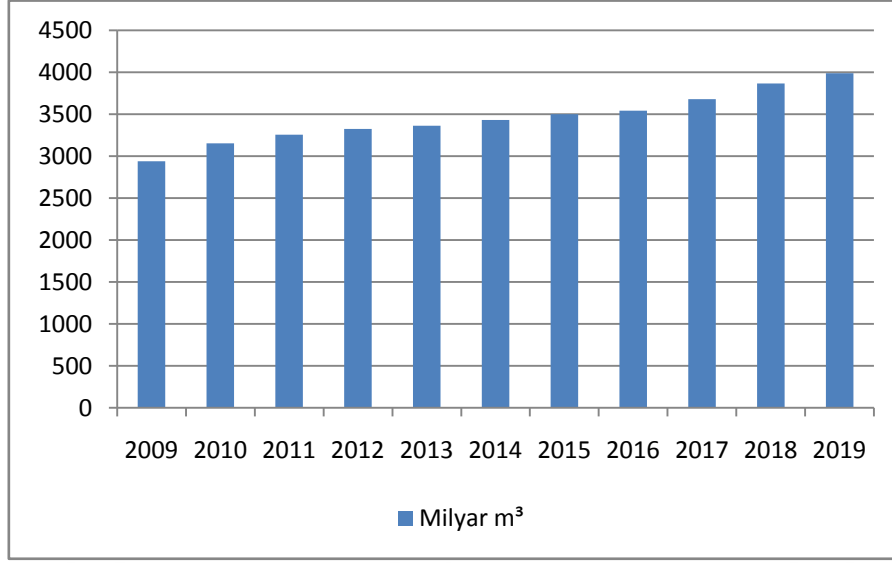

Kaynak: BP, 2019.

3.1.1.2.1. Doğalgaz Üretimi

Dünyada doğalgazın kullanım alanlarına bakıldığında büyük çoğunluğu sanayi sektörlerinde kullanılmaktadır. Onun dışında konut tüketimi, ticaret ve kamu hizmetleri, ulaşım, tarım, hayvancılık ve ormancılık sektörleri de doğalgazın başlıca kullanım alanlarıdır. Diğer fosil yakıtlara nazaran temiz bir kaynak olan doğalgaza her geçen yıl talep artmakta bu da üretim değerlerine yansımaktadır. 2009 yılında 2938,6 milyar m³ olarak gerçekleşen doğalgaz üretimi bu yıldan itibaren on yıllık süreç boyunca düzenli bir artış göstermiştir. 2019 yılına gelindiğinde yıllık üretim 3989,3 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir (Grafik 8).

Grafik 8. Yıllara Göre Dünya Doğalgaz Üretimi

Kaynak: BP, 2020.

En fazla üretim yapan ülkelere bakıldığında 831,8 milyar m³ ile ABD ilk sırada yer almaktadır. 2011 yılında 673 milyar m³ ile en fazla üretimde liderlik Rusya'da iken 2011'den itibaren ABD en fazla üretim yapan ülke konumuna gelmiştir (Global Energy Statistical Yearbook, 2019). ABD'yi 669,5 milyar m³'lük üretimiyle Rusya izlerken, 239,5 milyar m³ ile İran üçüncü sırada yer almaktadır. 184,7 milyar m³ ile Kanada, 175,5 milyar m³ ile Katar, 161,5 milyar m³ ile Çin, 120,6 milyar m³ ile Norveç, 130,1 milyar m³ ile Avustralya, 112,1 milyar m³ ile Suudi Arabistan ve 92,3 milyar m³ ile Cezayir listede sırayı takip eden ülkelerdir (Tablo 4).

Tablo 4. En Fazla Doğalgaz Üretimi Yapan Ülkeler 2018

Ülkeler	Milyar m ³
ABD	831,8
Rusya	669,5
İran	239,5
Kanada	184,7
Katar	175,5
Çin	161,5
Norveç	120,6
Avustralya	130,1
Suudi Arabistan	112,1
Cezayir	92,3

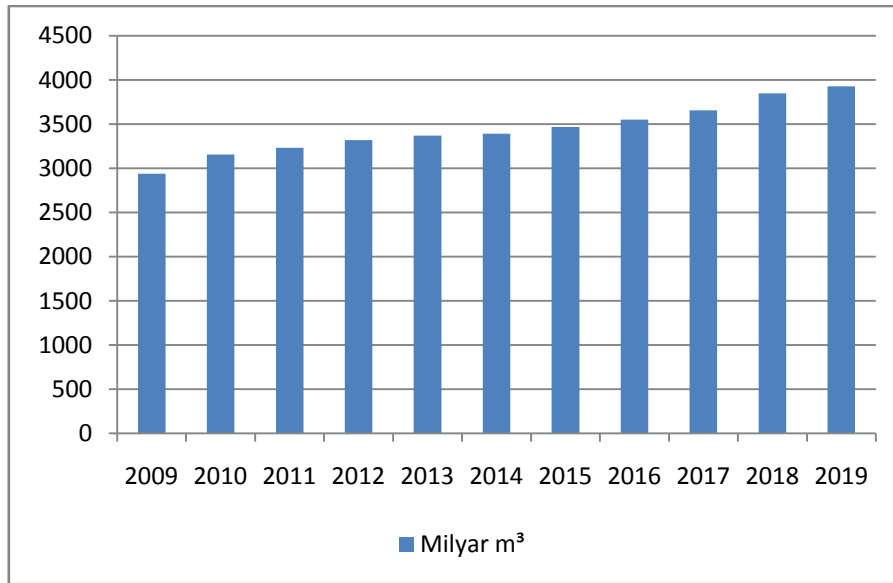
Kaynak: BP, 2019.

En fazla doğalgaz rezervinin bulunduğu ülke en fazla üretim yapan ülke durumunda değildir. Rusya dünyada en fazla doğalgaz rezervine sahip ülke konumunda olmasına karşın üretimde ilk sırayı ABD ikinci sırayı Rusya almaktadır. İran ise büyük rezervlere sahip olmasına rağmen doğalgaz ticaretinde istediği konumda yer alamamaktadır. Buna neden olarak 5+1 ülkelerin İran'ın nükleer uygulamalarından ötürü İran'dan doğalgaz ve petrol satın alınmasına karşı çıkmaları gösterilmektedir. İran'ın enerji piyasalarında söz sahibi ve etkin bir ülke olamamasının sebebi yaptırımlara ve ambargolara maruz kalmasıdır. Sadece Çin ve bazı Asya ülkelerine doğalgaz ihraç edebilen İran yaptırımların geri çekilmesi hususunda bu ülkelerle müzakereler yapmaktadır (Pamir, 2016).

3.1.1.2.2. Doğalgaz Tüketimi

Dünya doğalgaz tüketim oranlarına bakıldığında üretimde de olduğu gibi 2009 yılından itibaren on yıl boyunca doğalgaz tüketiminin arttığı görülmektedir. 2009 yılında 2937,8 milyar m³ toplam tüketim mevcutken, 2019'a gelindiğinde tüketimin 3929,2 milyar m³'e yükseldiği görülmektedir. Bu da on yıl içerisinde doğalgaz tüketiminde yaklaşık 1 trilyon m³'e yakın bir artış yaşandığı anlamına gelmektedir (Grafik 9).

Grafik 9. Yıllara Göre Dünya Doğalgaz Tüketimi

Kaynak: BP, 2020.

Ekonomisi ve teknolojisi gelişmiş ülkelerin enerji kullanımı ve enerjiye olan talebi de fazla olmaktadır. Doğalgaz tüketiminde ilk sırada 2018 yılı itibariyle 848 milyar m³ ile ABD yer almaktadır. ABD'yi 505 milyar m³ ile Rusya, 275 milyar m³ ile Çin, 219 milyar m³ ile İran, 128 milyar m³ ile Kanada, 127 milyar m³ ile Japonya, 98 milyar m³ ile Suudi Arabistan, 93 milyar m³ ile Almanya, 80 milyar m³ ile Meksika ve İngiltere takip etmektedir (Tablo 5).

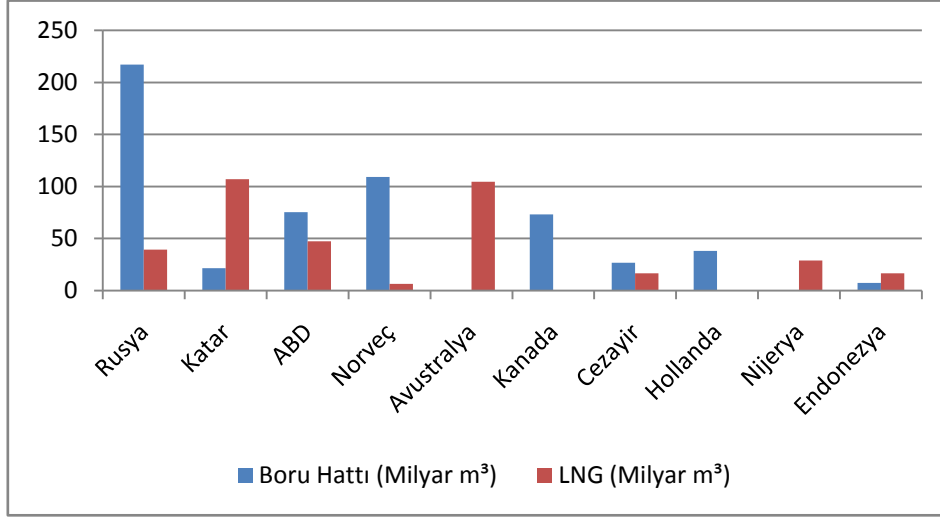
Tablo 5. En Fazla Doğalgaz Tüketimi Yapan Ülkeler, 2019

Ülkeler	Milyar m ³
ABD	817,1
Rusya	454,5
Çin	283
İran	225,6
Kanada	115,7
Japonya	115,7
Suudi Arabistan	112,1
Meksika	89,5
Almanya	88,3
İngiltere	78,9

Kaynak: BP, 2019.

Rusya, 2019'da 217,2 milyar metreküp boru hattı gazı ve 39,4 milyar metreküp sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ihraç ederek dünyanın önde gelen gaz ihracatçısı konumuna gelmiştir. Katar, dünyanın en büyük ikinci doğal gaz ihracatçısıdır, onu Norveç ve ABD izlemektedir. Kanada doğalgaz ihracatını en büyük ticaret ortağı olan ABD'ye boru hatları yolu ile yapmaktadır. LNG yöntemi ise daha çok Japonya, Çin, Güney Kore gibi denizaşırı ülkelere gaz ihraç etmekte kullanılmaktadır (Grafik 10). İran, Rusya'nın ardından rezerv bakımından dünyada ikinci sırada gelse de maruz kaldığı yaptırımlar nedeniyle doğalgaz ihraç eden ülkeler listesindeki yerini alamamaktadır.

Grafik 10. Doğalgaz İhracatında Önde Gelen Ülkeler, 2019

Kaynak: Statista, 2019.

3.1.1.3. Kömür

Kömür, dünyanın bazı yerleri bataklık ormanları ile kaplıyken 100 ila 400 milyon yıl önce yaşayıp ölmüş bitki kalıntılarında oluşmuş bir fosil yakıttır. Milyonlarca yıl önce bu bataklıkların dibine inen bitkiler kir ve su katmanlarının üst üste yığılmasıyla bozulup çürümeye başlamıştır. Bu katmanlardaki ısı ve basınç çeşitli kimyasal tepkimelere yol açarak fosilleşmiş bitkilerin zamanla kömüre dönüşümünü sağlamıştır. Oluşması milyonlarca yıl sürdüğünden kömür yenilenemeyen enerji kaynağı olarak sınıflandırılmaktadır (The Need Project, 2018).

Kömür karbon, hidrojen ve oksijen elementlerinin oluşturduğu, kayaların arasında damar şeklinde uzanan organik, sedimanter ve yanıcı bir kayadır. Kömür, petrol ve doğalgazda olduğu gibi belli yerlerde değil, dünyanın tüm bölgelerinde düzenli bir dağılım gösteren yakıt türüdür (ETKB, 2020).

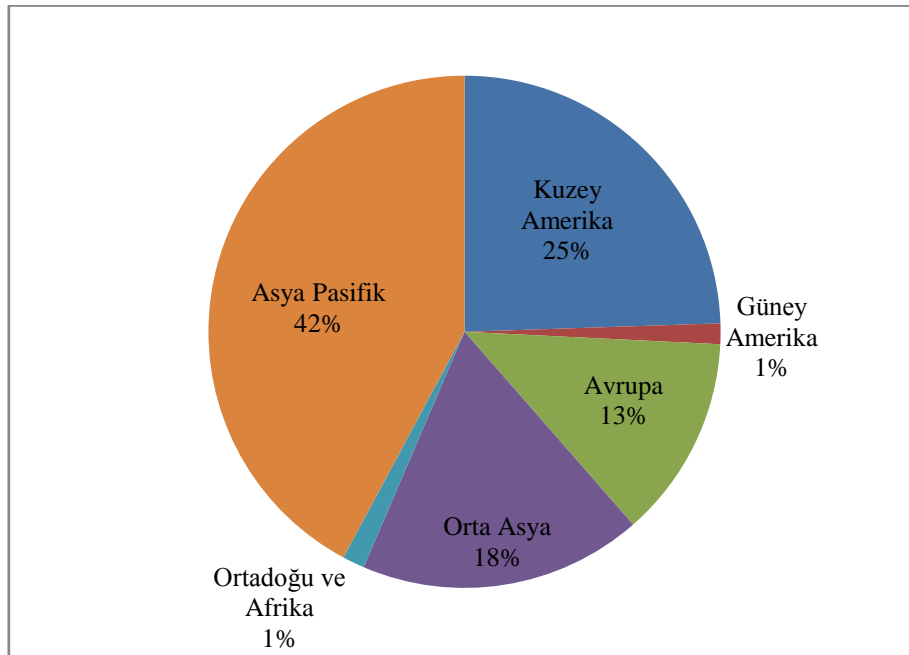
Tarihsel olarak enerji kullanımına bakıldığında odundan sonra en eski kullanım geçmişine sahip yakıt türü kömürdür. İngiltere’de ve Çin’de ısınma amaçlı kullanılmaya başlanan kömür, 18. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde ısının yanı sıra bir enerji kaynağı olarak da kullanılmaya başlamıştır. İngiltere’de ve Avrupa ülkelerinde kömür kullanımının artması enerji ihtiyacını karşılayarak ülkeleri Sanayi Devrimi’ne taşımıştır. Yakıt olarak kullanılmaya başlanan taş kömürü, zamanla sanayinin gelişmesini sağlamıştır (Doğanay, 1991:9)

Kömür yataklarının en önemlileri kuzey yarımkürenin orta enleme yakın yerlerinde dağılış göstermektedir. Dünyanın hemen hemen her yerinde kömür rezervlerinin bulunmasından dolayı ilerleyen yıllarda da kömür kullanımının artarak devam edeceği düşünülmektedir. Ülkeleri kömür kullanımına teşvik eden faktörlerden birisi de kömürden elektrik üretimi sağlayan teknolojilerin gün geçtikçe gelişmesidir (Tümertekin ve Özgüç, 2012: 352).

Endüstri Devrimi sonrası sanayi sektörlerinde kullanımı yaygınlaşan kömürün ürünlerin pazara, hammaddenin fabrikaya taşınması için büyük yük gemilerinde yakıt olarak kullanılması ulaşımda ve ticarete önemini artırmıştır. Petrol ve doğalgaz gibi diğer fosil kökenli enerji türlerinin kullanım oranları ve kalan ömürleri dikkate alındığında kömür kullanımının ilerleyen yıllarda artacağı tahmin edilmektedir. Önemli bir enerji kaynağı olan kömürün karbon salınımı yapması çevreyi ve havayı kirleten olumsuz özelliği kabul edilmektedir.

2018 yılı itibarıyla dünya kömür rezervlerinin bölgesel olarak dağılışı dikkate alındığında %42'lik bir payla Asya-Pasifik ülkeleri ilk sırada yer almaktadır. %25 ile Kuzey Amerika, %18 ile Rusya'nın da aralarında bulunduğu Orta Asya bölgesi, %13 ile Avrupa ve %1'lik dilimde Güney Amerika ile Orta Doğu ve Afrika ülkeleri yer almaktadır (Grafik 11).

Grafik 11. Dünya Kömür Rezervlerinin Bölgelere Göre Oransal Bölünüşü, 2019

Kaynak: BP, 2020.

Petrolün ardından en fazla kullanım alanına ve kullanım talebine sahip olan enerji türü kömürdür. Dünya kanıtlanmış kömür rezervleri 1,05 trilyon ton büyüklüğündedir. 749 milyar tonu antrasit ve bitümlü kömür, 321 milyar tonu alt bitümlü kömür ve linyit kategorisinde yer almaktadır. Ülke bazında rezervlere bakıldığında %23,7'lik pay ve 250,219 milyon ton ile ABD ilk sırada yer almaktadır. Onu %15,2'lik pay ve 160,364 milyon ton ile Rusya, %14'lük pay ve 147,435 milyon ton ile Avustralya takip etmektedir. 138,819 milyon ton ile Çin, 101,363 milyon ton ile Hindistan, 37,000 milyon ton ile Endonezya, 36,103 milyon ton ile Almanya, 34,375 milyon ton ile Ukrayna, 26,479 milyon ton ile Polonya ve 25,605 milyon ton ile Kazakistan listeyi izlemektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Kömür Rezervlerinde Önde Gelen Ülkeler, 2019

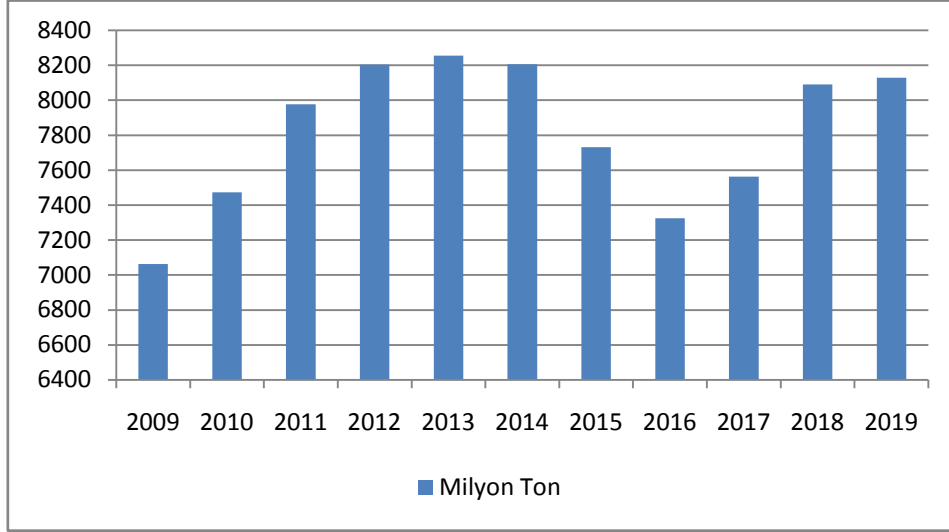
Ülkeler	Milyon Ton	Toplam Paylaşım Yüzdesi (%)
ABD	250,219	23,7
Rusya	160,364	15,2
Avustralya	147,435	14
Çin	138,819	13,2
Hindistan	101,363	9,6
Endonezya	37,000	3,5
Almanya	36,103	3,4
Ukrayna	34,375	3,3
Polonya	26,479	2,5
Kazakistan	25,605	2,4
Diğer	97,020	9,2
Toplam	1,054,782	100

Kaynak: BP, 2020.

3.1.1.3.1. Kömür Üretimi

2009-2019 arası on yıllık süreçte dünya kömür üretiminde her yıl dalgalanmalar görülmektedir. 8,2 milyar ton ile en fazla üretim 2013 yılında gerçekleşmiştir. 2009 yılında 7 milyar ton ile en düşük üretim yapılırken, 2019 yılı üretimi bir önceki yıla göre %1,5 artış göstererek 8,1 milyar ton olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte 2016 yılındaki düşük üretimin ardından son üç yılda bir artış söz konusudur (Grafik 12).

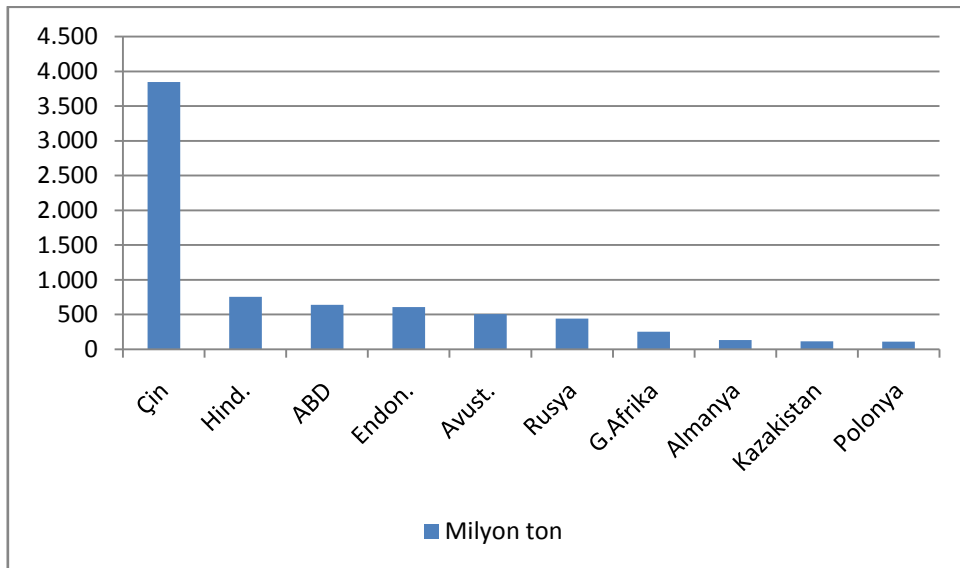
Grafik 12. Yıllara Göre Dünya Kömür Üretimi

Kaynak: TKİ, 2020.

2019 yılı itibariyle en fazla kömür üretimi yapan ülkelerin başında 3,8 milyar ton ile açık ara Çin gelmektedir. Dünyanın en fazla kömür üreten ülkesi Çin ile ikinci ülkesi 756 milyon ton üreten Hindistan arasında beş katı fark vardır. Çin dünya üretiminde üretimin %47,3'lük pay ile toplam üretimin yaklaşık yarısına sahiptir. 640 milyon ton ile ABD üçüncü, 610 milyon ton ile Endonezya dördüncü sırada yer almaktadır. 507 milyon ton ile Avustralya, ardından Rusya, Güney Afrika, Almanya, Kazakistan ve Polonya kömür üretiminde önde gelen ülkeler olarak listeyi takip etmektedir (Grafik 13).

Grafik 13. En Fazla Kömür Üretimi Yapan Ülkeler, 2019

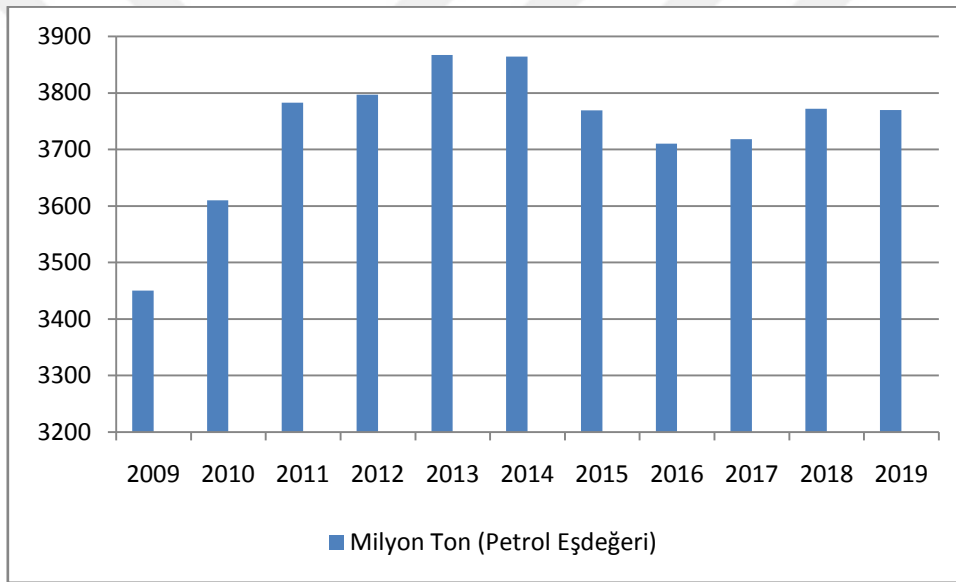

Kaynak: TKİ, 2020.

3.1.1.3.2. Kömür Tüketimi

Dünya kömür üretiminde olduğu gibi tüketimde de yıllar arasında dalgalanmalar görülmektedir. 2009-2019 yılları arası on yıllık süreçte kullanımın 3450,6 milyon ton ile en az 2009 yılında olduğu görülmektedir. En fazla tüketim 3867 milyon ton ile 2013 yılında yapılmıştır. 2019 yılında 3770 milyon ton kömür tüketilerek bir önceki yıla göre %0,6 azalış göstermiştir (Tablo 14). Kömürün birincil enerji kaynakları arasındaki payı son 16 yılın en düşük seviyesi olarak gerçekleşmiştir. Buna neden olarak ise doğalgaza olan talebin artması, dünyada yenilenebilir kaynaklara yönelim ve ülkelerin sürdürülebilir enerjiye yatırımlar yapması gösterilebilir.

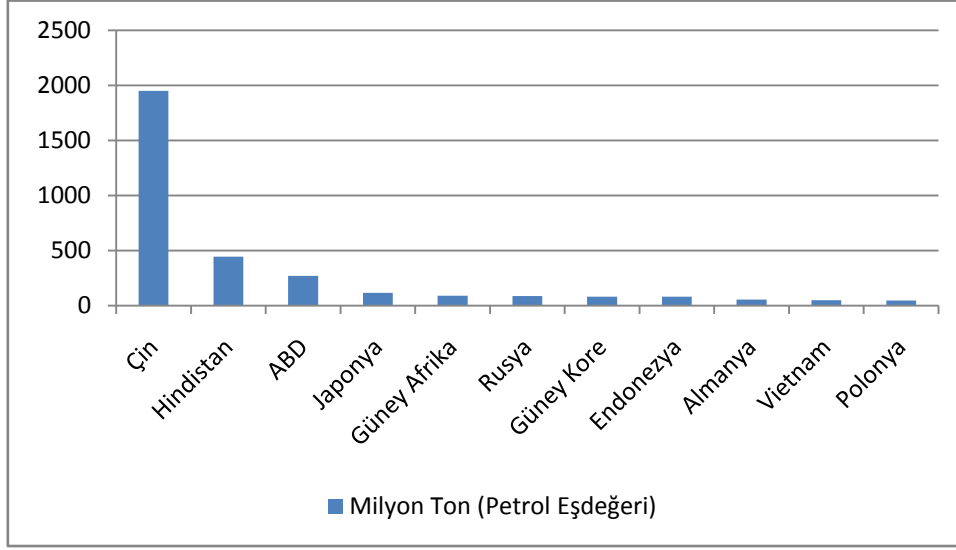
Grafik 14. Yıllara Göre Dünya Kömür Tüketimi

Kaynak: BP, 2020.

Enerji tüketim oranlarına bakıldığında dünyanın büyük ekonomiye ve nüfusa sahip ülkelerini enerji tüketim listelerinin başında görmek mümkündür. 2019 yılı en fazla kömür tüketen ülkelerin başında 1 milyar 950 milyon ton ile üretimde de olduğu gibi Çin gelmektedir. Çin bir önceki yıla göre kullanımını %2,3 artırarak toplam kömür tüketiminin yaklaşık %51,7'sini tek başına tüketen ülke olmuştur. 444,7 milyon ton ile ikinci sırayı Hindistan ve 270,8 milyon ton ile üçüncü sırayı ABD almaktadır. Listeyi 117,2 milyon ton ile Japonya, 91 milyon ton ile Güney Afrika, 86,7 milyon ton ile Rusya, 82,1 milyon ton ile Güney Kore, 81,4 milyon ton ile Endonezya, 54,9 milyon ton ile Almanya, 49,4 milyon ton ile Vietnam ve 45,6 milyon ton ile Polonya izlemektedir (Grafik 15).

Grafik 15. En Fazla Kömür Tüketimi Yapan Ülkeler, 2019

Kaynak: BP, 2020.

3.1.1.4. Nükleer Enerji

Nükleer enerji, füzyon (atom parçacıklarının birleşim tepkimesi) ve fisyon (çekirdeğin parçalanması) gibi atom çekirdeğindeki tepkimeler sonucu meydana gelen enerji türüdür. Nükleer enerjiyi ortaya çıkarmak veya başka enerji formlarına dönüştürmek amacıyla nükleer reaktör adı verilen aygıtlar kullanılmaktadır (Kaya, 2012: 72).

Dünyada ilk nükleer tepkime 1942 yılında Chicago Üniversitesinde geliştirilmiştir. ABD-SSCB rekabetinden dolayı Soğuk Savaş yıllarında ilk nükleer reaktörler oluşturulmuştur. ABD İkinci Dünya Savaşı'nda Little Boy (Küçük Çocuk) ve Fat Man (Şişman Adam) ismini verdiği iki atom bombasını Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atmıştır. ABD savaş dışında 1951'de Experimental Breeder Reactor I adlı deney santrali ile ilk kez nükleer kullanarak elektrik enerjisi üretmiştir. Sivil olarak ilk nükleer elektrik ise 1954'te SSCB-Obninsk, Kaluga Oblast reaktöründe üretilmiştir (Yıldırım ve Örnek, 2007: 33).

Nükleer fizyon, düşük karbonlu önemli bir enerji kaynağıdır. 2016 yılında dünyada elektriğin %10,5'i nükleer enerjiden sağlanmıştır. 2011 yılında Japonya'da meydana gelen tsunamide Fukuşima santralinde meydana gelen nükleer sızıntıların ardından düşüş yaşayan nükleer enerji üretimi, 2012'den bu yana artış göstermektedir.

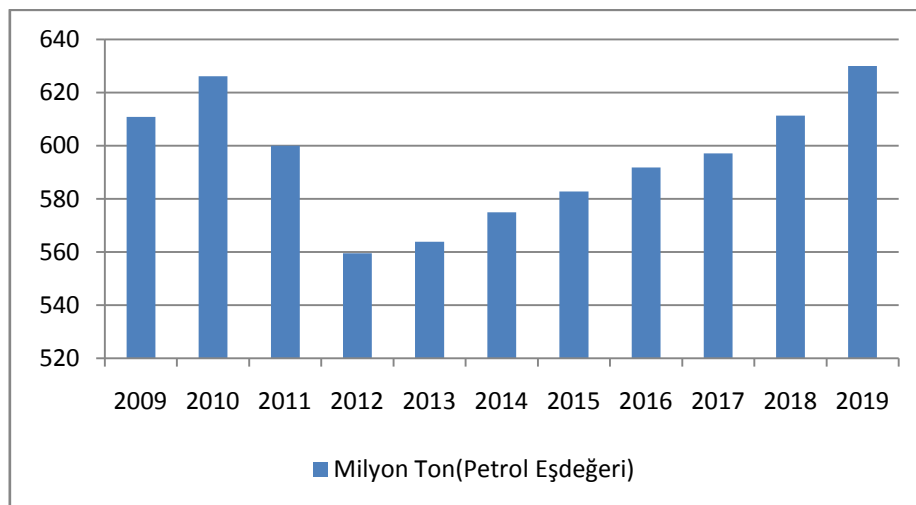
Uluslar arası Enerji Ajansı'nın Yeni Politikalar Senaryosuna göre nükleer üretimin 2014-2040 yılları arasında %79 artması beklenmektedir (Oxford Energy, 2019).

Petrole olan bağımlılığı azaltmak ve karbon emisyonu içeren fosil yakıt kullanım oranını düşürmek için nükleer enerji önemli bir alternatif olarak kabul edilmektedir. Yüksek elektrik üretim kapasitesi ile güçlü ve verimli bir enerji kaynağı olarak görülmektedir. Özellikle Batı ülkeleri tarafından 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aratarak devam eden nükleer enerji kullanımının ilerleyen yıllarda da artacağı düşünülmektedir. Ülkeler artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla nükleer santraller kurmak için yeni girişimler ve yatırımlar yapmaktadır (Harunoğulları, 2019 :113).

Nükleer enerjinin doğayı ve havayı kirletmeyen temiz bir enerji olması, nükleer santrallerde önemli oranda enerji açığa çıkmasıyla ucuz elektrik üretimi sağlanması, binlerce ton kömürün elde ettiği enerjinin bir tonluk uranyumla elde edilebilmesi, az gelişmiş yerlerde nükleer santrallerin kurulmasıyla bölgenin sanayileşmesi, nükleer enerjinin ucuz maliyetlerle elde edilmesi gibi etmenler ülkelerin nükleer enerjiyi tercih etmelerindeki önemli etmenlerdir (Yavuzaslan, 2018:51).

Nükleer güçten elde edilen enerji kullanımı yıllara göre dalgalanmalar göstermiştir. On yıllık süreçte 2010 yılında 626,2 milyon tonluk petrol eşdeğeri yüksek kullanım oranı gerçekleşmiştir. 2011 ve 2012 yılında genel bir düşüş olan nükleer enerji kullanımı 2013 yılı itibariyle artış göstermeye başlamış ve 2019 yılına kadar her yıl artmıştır. 2019 yılında 630 milyon ton petrol eşdeğeri kullanımla on yıl içerisindeki en yüksek kullanım oranına ulaşılmıştır. (Grafik 16).

Grafik 16. Yıllara Göre Dünya Nükleer Enerji Kullanımı

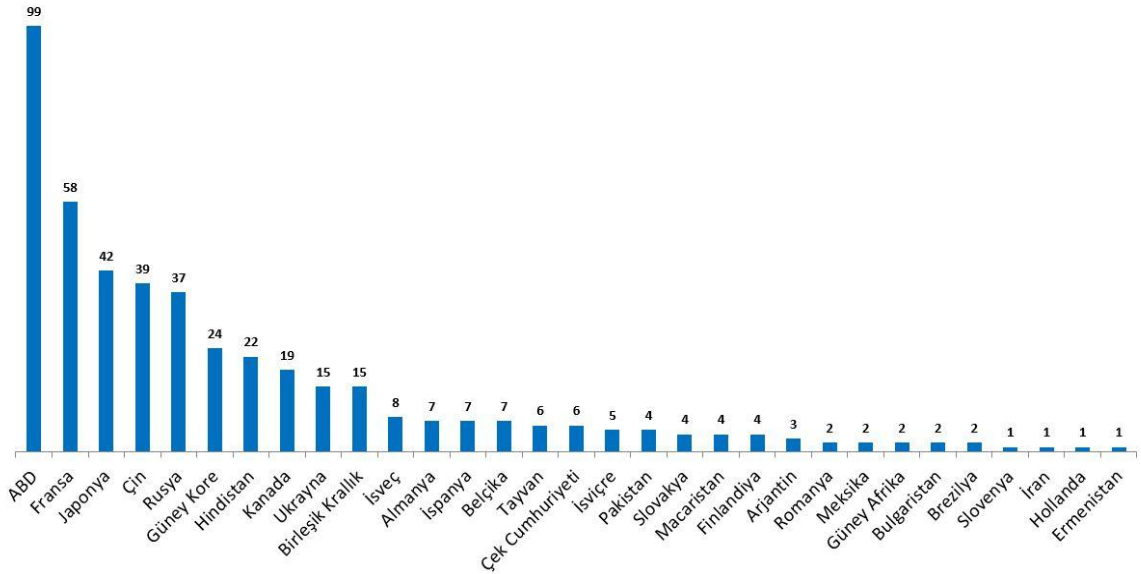

Kaynak: BP, 2020.

Nükleer faaliyetlerin savaş sırasında Japonya'da atom bombası olarak kullanılması, 1986'da Ukrayna Çernobil'de ve 2011'de Japonya Fukuşima'daki nükleer reaktörlerde meydana gelen kazalar ve sızıntılar dünyada nükleer enerji kullanımına karşı bir hassasiyet oluşturmuştur. Önemli oranda enerji elde edilmesinin yanı sıra nükleer kullanıma temkinli yaklaşılmasının sebebi nükleer çalışmalarda kullanılan uranyum ve toryum gibi radyoaktif elementlerdir. İnsan sağlığı ve çevre açısından kalıcı zararlara yol açabilen bu radyoaktif maddeler olası bir nükleer kaza ihtimaline karşı ciddiye arz etmektedir.

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na göre 2018 yılı itibariyle dünyada 31 ülkede toplam 450 adet nükleer reaktör bulunmaktadır. 99 nükleer santral ile ABD dünyada en çok nükleer santrale sahip ülkedir. 58 adet ile Fransa ikinci, 42 adet ile Japonya üçüncü sıradadır (Grafik 17). 18 ülkede ise 59 nükleer santral inşaatı devam etmektedir.

Grafik 17. Nükleer Santral Bulunan Ülkeler ve Santral Sayıları, 2018

Kaynak: Nükleer Enerji ve Uluslararası Projeler Genel Müdürlüğü, 2018.

1954'ten günümüze dünyada 623 nükleer santral kurulmuş, bunlardan 169'u miadını doldurduğu için kapatılmıştır. Dünya elektrik üretimi %11'lik pay ile nükleer güçten sağlanmaktadır. Dünya nükleer elektrik üretimi 2,487 Twh'dir. Rusya, İran, Kanada, Meksika ve Güney Afrika gibi enerji ihracatçısı beş ülkede toplamda 59 nükleer santral yer almaktadır (Nükleer Akademi, 2020).

3.1.2. Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Dünyada fosil enerji kaynakları rezervlerinin yıllar geçtikçe azalması ve tükenebilir olması nedeniyle ülkeler, doğada yenilenebilen, çevreye ve havaya zararsız ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına yönelmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, hidrolik enerji, dalga enerjisi, jeotermal enerji, biokütle enerjisi ve son zamanlarda üzerindeki çalışmaların arttığı hidrojen enerjisidir.

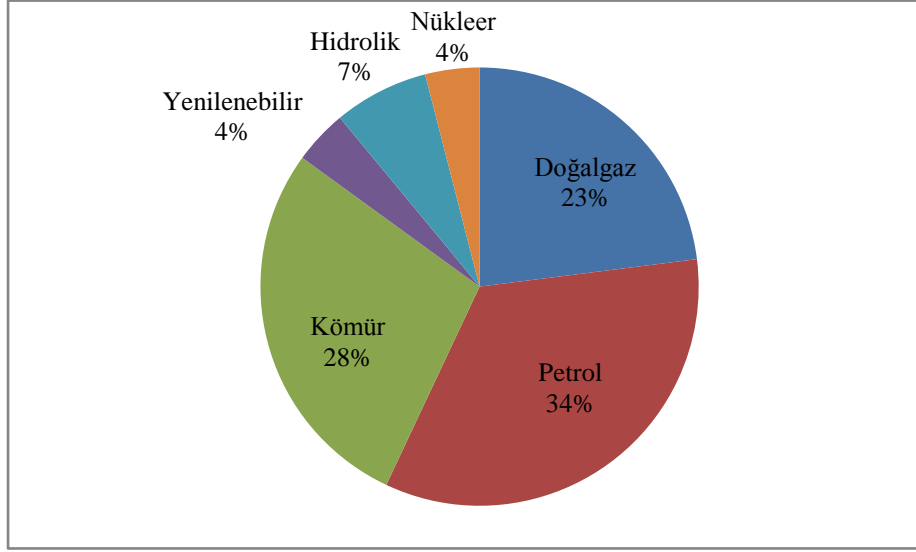
Ülkeler gelişen teknoloji, nüfus artışı ve sanayi faaliyetleriyle birlikte artan enerji ihtiyacını büyük oranda fosil yakıtlardan karşılamaktadır. Bunun maliyetli olması, doğaya karşı temiz kabul edilmemesi, enerji güvenliği sorununun olması gibi nedenlerden dolayı yerel kaynaklardan karşılamaya yönelmektedir. Dünyada fosil yakıt bağımlılığını azaltmak adına her geçen yıl yenilenebilir enerji kullanımı artmaktadır.

2019 yılı itibariyle yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen enerji % 41 oranında artış göstermiştir. Dünyada en fazla yenilenebilir enerji kullanan ülkeler % 12,74 ile Almanya, % 11,95 ile İngiltere, % 10,96 ile İsveç'tir. Türkiye'nin yenilenebilir enerji kullanım payı %5,25'tir (Smart Energy International, 2020).

Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'na göre küresel enerji ihtiyacı, 2050 yılına kadar %86 oranında yenilenebilir enerjilerden karşılanacaktır. 2010 yılında dünya genelinde yenilenebilir kaynaklardan 1 223 533 megavat değerinde enerji üretimi yapılırken bu rakam 2012 yılında 1 441 737 MW, 2015 yılında 1 847 079 MW 2018 yılında 2 356 065 MW, 2019 yılında ise 2 532 866 MW olmuştur. Son on yılda her geçen yıl yenilenebilir kaynaklardan elde edilen enerji miktarı artış göstermiştir (International Renewable Energy Agency, 2020).

Dünya genelinde birincil enerji kaynakları dağılımında yenilenebilir enerjinin payı %4'tür. Diğer yenilenebilir enerji türlerinden daha yaygın ve fazla kullanımı olan hidrolikten elde edilen enerjinin kullanım payı ise %7'dir (Grafik 18).

Grafik 18. Dünya Birincil Enerji Kaynak Dağılımı

Kaynak: TMMOB, 2020.

Tezde kapsam dışına çıkmamak adına yenilenebilir enerji kaynaklarında ayrıntıya girilmemiştir.

IV. BÖLÜM

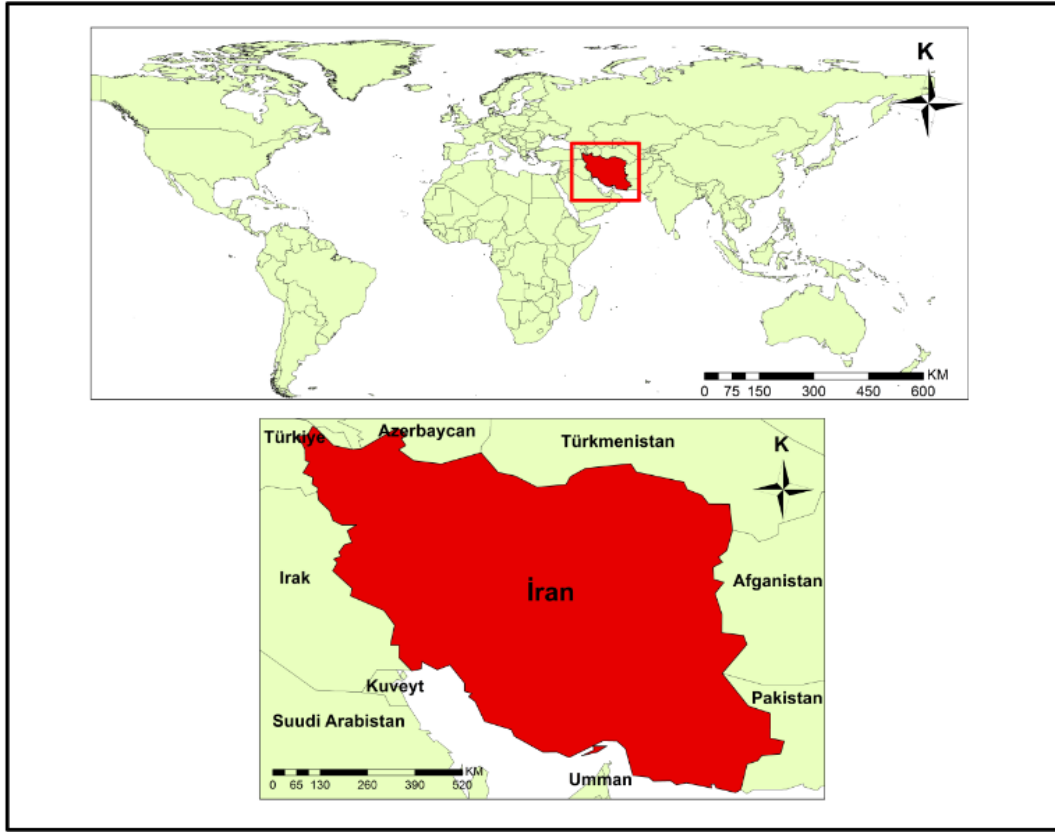
İRAN COĞRAFYASI VE İRAN'IN ENERJİ KAYNAKLARI

4.1. İran'ın Coğrafi Sınırları ve Jeopolitik Konumu

İran, tarihsel süreçten, kadim çağlardan beri var olmuş ve bulunduğu bölgede etkin rol oynamış köklü medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir ülkedir. 25°-39° Kuzey paralelleri ile 44°-63°39' Doğu meridyenleri arasında yer alan ülkenin başkenti Tahran'dır. Toplam yüzölçümü 1.648.195 km²'dir (World Atlas, 2015). İran Güneybatı Asya'da yer alan; Kuzeyde Azerbaycan, Nahcivan ve Ermenistan; Doğuda Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan; Güneyde Basra Körfezi; Batıda Türkiye ve Irak ile komşu bir Ortadoğu ülkesidir (Harita 1). Hazar Denizi ile Umman Denizi (Basra Körfezi) olmak üzere iki denize kıyısı vardır. Bununla birlikte önemli boğazlara yakınlığı jeostratejik önemini artırmaktadır.

Kuzey ve güneyi denizlerle çevrili İran'ın stratejik öneme sahip boğazlardan üzerinde söz sahibi olduğu Hürmüz Boğazı, enerji güvenliği ve enerji ticareti açısından kilit bir konumda yer almaktadır. Dünya deniz üzerinden petrol taşımacılığının yaklaşık %40'ı, petrol ticaretinin %20'si, Basra Körfezi'nde gerçekleşen petrol sevkiyatının %90'ı Hürmüz Boğazı kullanılarak yapılmaktadır (DAKA-İran Masası, 2019). Bu da İran'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının yanı sıra mekânsal özelliklerinin ve bulunduğu coğrafyanın da jeopolitik açıdan önemli olduğunu göstermektedir.

Harita 1. İran'ın Lokasyon Haritası

4.1.1. Fiziki Coğrafya Özellikleri

İran dünyanın en dağlık ülkelerinden biridir ve topografya, ülkenin siyasi, ekonomik, sosyal ve tarihi yapısının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Ülke büyük tarımsal ve kentsel yerleşim yerlerinin kurulduğu geniş platolardan ve dağlardan oluşmaktadır. Tarihsel süreçten beri dağlar ulaşımı zorlaştırmış, ayrıca Basra Körfezi ve Hazar Denizi'ne kolay ulaşımı engellemiştir. Ana dağ silsilesi, ülkeyi kuzeybatıdan güneydoğuya ikiye bölen düzlüklerle serpiştirilmiş bir dizi paralel sırt olan Zagros Dağları'dır. Zagros'taki birçok tepe deniz seviyesinden 3000 metre yüksekliktedir ve ülkenin güney-orta bölgesinde en az beş tepe 4000 metreden yüksekte yer almaktadır (Curtis ve Hooglund, 2008:84).

Günümüzde İran topografyasının bir simetrisi yoktur. İran kuzey, batı ve güney yönlerinde doğal morfolojik elemanların birleşimiyle oluşmuştur. Bu elemanlar; Elburz, Zagros sıradağları; Azerbaycan, Kürdistan ve Merkezi platoları; Lut ve Nemek çölleri, Gilan, Mazenderan, Gülistan, Huzistan ve Hürmüzgan, Kerec, Veramin, İsfahan ve

Germşar, Keşfrud, Mogan, Mahideşt, Mervrud, Esedabad, ve Cam; Urmiye, Behtegan, Cozmuriyan gölleri ve bataklıklardır (Hafeziniya, 2017:49).

Kuzey İran'ın kenar dağlarında kırılmalar ile volkanik olaylar da oluşmuştur. Bundan dolayı sık sık depremler meydana gelmektedir. Elburz dağları üzerinde bulunan Demavend 5670 m'lik sönmüş bir volkan konisidir. Elburz dağları Kızılözen vadisine kadar devam etmektedir. İran'ın jeolojik yapısı Türkiye'ye benzer özelliktedir. Zağros ve Elburz dağlarında Anadolu kenar dağları gibi 3. zaman ortalarında kıvrılmalar olmuştur. İran'ın kuzeybatısı Doğu Anadolu'nun devamı şeklinde düşünülebilir. Ancak güneyi Arap yarımadasının devamıdır. Bundan dolayı içlere doğru geniş ve kurak çöller yaygındır. Bu da İran'ı genel olarak karasal bir ülke yapmaktadır. Denizle bağlantısı sınırlıdır. İran'ın en çok yağış alan yeri Elburz dağlarının Hazar Denizi'ne doğru olan yamaçlarıdır. Yine bu yamaçlarda ormanlar da yer almaktadır. Ormanlar İran yüzölçümünün %11'ini oluşturmaktadır (Güngördü, 2010:95-96).

İran'ın iklimi, coğrafi konumu ve çeşitlilik gösteren topografyası nedeniyle ekstrem özelliğe sahiptir. Yazları, iç kısımdaki sıcaklıkların muhtemel olarak daha yüksek olmasıyla oldukça sıcaktır. Ancak kışın, ülkenin büyük bir kısmının yükseltisi ve karasal durumu, çok daha düşük sıcaklıklara neden olmaktadır. İran'ın ana nehir havzaları; Ortada Merkez Platosu, kuzeybatıda Urmiye Gölü havzası, batıda ve güneyde Basra Körfezi ve Umman Denizi havzası, doğuda Hamoun Gölü havzası, kuzeydoğuda Kara-Kum ve kuzeyde Hazar Denizi havzasıdır. 424 240 km²'lik bir alana sahip olan Hazar Denizi, dünyadaki en büyük kara içi su kütlesidir ve yüzeyi deniz seviyesinin yaklaşık 22 metre altındadır (Iranian National Committee of ICID,1999).

İran'ın en önemli akarsularından 750 km uzunluğunda Kızılözen Elburzların batısından Reşt'in doğusundaki Hazar'a dökülmektedir. Kuzeydoğuda Horasan eyaletinde bulunan Atrek akarsuyu İran Türkmenistan sınırından Hazar'a dökülmektedir. Kaynaklarını Zağroslardan alan bazı akarsular da batıya doğru uzanarak ya Dicle ile Şattülarap'a ya da Basra Körfezi'ne dökülürler. Küçük akarsular yılın sıcak ve kurak dönemlerinde yataklarında su barındırmazlar. Dicle yönüne akan akarsular bol su taşımaktadır. Bunlardan Karun Nehri İran'ın en önemli akarsuyudur. İran'da beşeri hayatta akarsulardan ziyade yeraltı sularından daha fazla yararlanılmaktadır (Güngördü, 2010:95-96).

İran'ın yaklaşık 800 mil sahil şeridi vardır. Kabaca yarısını Basra Körfezi'nin doğu kıyısı, geri kalanını Umman Körfezi oluşturmaktadır. En önemli liman olan

Bender Abbas, Hürmüz Boğazı'nda yer almaktadır. Umman Körfezi boyunca büyük limanı bulunmamaktadır. Petrol ticareti açısından önemli bir yer olan Hürmüz Boğazı olası bir tehdiye karşı son derece savunmasızdır. Dolayısıyla İran büyük bir deniz gücü değildir. Tarih boyunca her zaman kara gücü olmuştur (Mehri, 2011).

4.1.2. Beşeri Coğrafya Özellikleri

İran Ortadoğu'nun binlerce yıllık tarih, diplomasi ve insan gücü birikimi olan devlet geleneği belirli bir sisteme oturmuş ender ülkelerinden biridir.

Doğal coğrafya koşulları jeopolitiğin değişmeyen ya da az değişen öğeleriye beşerî ve ekonomik coğrafya koşulları jeopolitiğin değişen öğelerindedir. Ortadoğu'da Arap dünyasındaki karmaşık kriz hali nedeniyle İran'ın bölgedeki etkisinin artması daha önce görülmemiş bir jeopolitik durumdur. İran'ın devrimden beri yaşadığı ekonomik ve jeopolitik sıkıntılar altında İran yönetimi bölgedeki Müslüman kesim üzerinde ekonomik, siyasi, kültürel ve jeopolitik nüfuzu geliştirmiştir. İran'ın Şiilik mezhebiyle karakterize olmuş politik yaklaşımı bölgede özellikle Irak, Suriye, Lübnan ve Bahreyn üzerinde etkisini göstermektedir (Özey, 2017: 230-231).

İran Ortadoğu'da nüfusu Arap olmayan iki ülkeden birisidir. İran coğrafyası insan yaşamına elverişsiz pek çok unsur bulundurmaktadır. Büyük çöller, tuz ovaları ve büyük dağ silsileleri insanları belirli alanda yoğunlaştırmıştır. İran coğrafyasının dağlık alanı aynı zamanda olası bir saldırı için set görevi görmektedir. Dağların güneyinin batı yakasında Şattülarap suyunun İran ve Irak'ı böldüğü ova aynı zamanda İran'ın en büyük petrol sahalarının bulunduğu bölgedir. İran'daki dağlık arazi nedeniyle ülke içindeki halklar arasında bir etkileşim ve ekonomik anlamda bir ortaklık bulunmamaktadır. Resmi dil olan Farsça ise ülkede en fazla %60 oranında konuşulmaktadır. Diğer dilleri ise %20 oranında Türkçe ve lehçeleri (Azeri, Kaşkay, Halaç, Türkmen), %10'u Kürtçe, geri kalan dilimi ise Gilanca, Beluçça, Arapça ve diğer azınlık dilleri oluşturmaktadır (Marshall, 2018: 181).

İran nüfusuna bakacak olursak; Dünya Bankası verilerine göre İran'ın yaklaşık 84 milyon nüfusu vardır. Kadın erkek oranı yarı yarıyadır (Erkek %50,522 - Kadın %49,478). Nüfusun yaklaşık %70'i 15-64 yaş grubunda, %6,35'i 65 yaş üstünde, %24'ü 0-14 yaş aralığındadır. Nüfus artış oranı %1,3'tür. Nüfusun şehirleşme oranı %75,5'tir

(63 milyon). Başkent Tahran'ın nüfusu 9,1 milyondur. Büyük nüfusa sahip şehirleri sırasıyla; Tahran, Meşhed, İsfahan, Şiraz, Tebriz'dir (The World Bank, 2020).

84 milyonluk İran nüfusu birçok farklı etnik unsuru bünyesinde barındırmaktadır. İran'da Farslar %51, Azerbaycan Türkleri %24 (bazı kaynaklarda %40), Kürtler %7, Araplar %3, Belluciler %2 ve Türkmenler %2 gibi etnik gruplardır. Türkler Azerbaycan ve Türkiye sınırına, Kürtler Irak, Suriye ve Türkiye sınırına, Araplar Basra Körfezine, Belluciler Afganistan ve Pakistan sınırına yakın yerlerde yoğunluk göstermektedir (Saleh, 2013: 59).

İran'daki en büyük etnik topluluk olan Azerbaycan Türkleri ise ülkenin kuzey ve kuzeybatısına doğru Hazar Denizi ve Urumiye Gölü civarında Batı Azerbaycan eyaletinde yaşamaktadırlar. En büyük Türk nüfusunun bulunduğu ve Türkçe konuşulan şehirler Tebriz, Urumiye, Erdebil, Zencan, Hoy ve Marağa'dır. Tahran, Kum, Meşhed ve Erak şehirlerinde de önemli nüfusları bulunmaktadır. Azerbaycan Türkleri etnik köken ve dil konusunda Farslardan farklı olsalar da din konusunda ve Şiilik mezhebi noktasında ortaklıkları (Hafeziniya, 2017:119).

İran ekonomisi orta gelirli ülkeler listesinde. Kişi başına gayri safi milli gelir 2019'da 5,680 ABD doları olmuştur. İran'ın ekonomisi Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde Suudi Arabistan'ın ardından ikinci en büyük ekonomidir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2019'da 461 milyar dolar olmuştur. Ekonomiye hidrokarbon sektörü hâkimdir ve devlet gelirleri büyük ölçüde enerji ihracatına, özellikle petrole dayanır. İran'ın ekonomisi komşusu Körfez ülkelerinden çok daha fazla çeşitlilik gösterirken, ABD'nin İran'a özellikle petrol ihracatına yönelik yaptırımları bütçeyi sert şekilde vurmuş ve ekonomik büyümeyi negatif yöne çevirmiştir. Devlet, üretim ve finans hizmetlerinde önemli bir varlığa sahiptir (DFAT, 2020:11).

Yeraltı kaynakları haricinde dünya ekonomisi açısından önemli yer tutan bir özelliği bulunmamaktadır. Geniş yüzölçümüne rağmen kuraklıktan ötürü toprakların yalnızca %10'u kullanılmaktadır. Tarımda sulama yeraltı suları kullanılarak yapılmaktadır. En önemli tarım alanları kuzeyde Hazar Denizi kıyılarında Karun bölgesinde yer almaktadır. Burada yağışlar iç bölgelere nazaran daha fazla olduğundan sulamaya ihtiyaç duyulmamaktadır. Başlıca tarım ürünleri arpa ve buğdaydır. İklimin farklılık gösterdiği bölgelere göre pamuk, çeltik, haşhaş, turuncgil ve hurma ziraatı de yapılmaktadır. İran'da petrol ve doğalgazın yanı sıra kömür, demir, kurşun, çinko ve tuz

gibi madenler çıkarılmaktadır. Elburz dağlarında ise krom yatakları bulunmaktadır (Güngördü, 2010: 98).

İran devletinin 1979 rejim değişikliğine kadarki yönetim biçimi monarşidir. Şahlık şeklinde devam eden 2500 yıllık geleneksel yönetimin başında Pehlevi hanedanlığı bulunuyordu. Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin² devrilmesiyle yeni kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim şekli, dinî lider Ayetullah Humeyni'nin³ başa gelmesiyle dini teokrasiyle başkanlık sistemi şeklinde kendine özgü bir siyasi sisteme bürünmüştür. En etkili siyasi otoritenin "Dinî lider" olduğu İran'da kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir. Ülkede yargı ulemaya tâbidir. Dini liderin ömür boyu seçildiği İran'da Humeyni'den sonraki mevcut dinî lider Ali Hamaney'dir. Ordu, Devrim Muhafızları, İçişleri Bakanlığına bağlı kurumlar ve istihbarat teşkilatları doğrudan dinî lidere bağlıdır. Ayrıca dinî liderin yasama, yürütme ve yargının denetlenmesi yetkisi de vardır (Tahran Ticaret Müşavirliği, 2014:6).

İran'da Humeyni devriminden önce Şahlık rejiminde ülkede keskin ayrımlarla sınıfsal yapı bulunmaktaydı. Ülkede %0,1'lik bir varlığı olan üst sınıf Şah Pehlevi ailesi, sarayla yakın ilişkileri olan girişimciler, subay ve üst düzey memurlardan oluşmaktaydı. Halkın orta sınıfını oluşturan %10'luk kesimde modern maaşlı serbest meslek erbapları, devlet memurları, büroda çalışanlar ve üniversite öğrencileri yer alırken, orta sınıfı oluşturan %13'lük dilimde ulemalar, pazarcılar, küçük atölye sahipleri ve ticaret yapan çiftçiler yer almaktaydı. Halkın %32'sini oluşturan kentli alt sınıfta sanayi işçileri, fabrika işçileri, inşaat işçileri, seyyar satıcılar ve işsizler yer almaktaydı. Halkın %45'lik büyük kısmını oluşturan kırsal kökenli alt sınıfta ise toprak sahibi köylüler, topraksız köylüler, işsiz kırsal kesim bulunmaktaydı (Abrahamian, 2011:184). Bu sınıfsal ayırmadan, saray ve halk arasındaki uçurumdan ve ekonomik sıkıntılardan dolayı başlayan Şah karşıtlığı çeşitli gösterilere dönüşmüş, halkın dini duygularına da hitap eden Humeyni ideolojisi tırmanışa geçmiştir.

Devrim ile yeni rejimi uygulamaya koyan Humeyni'ye göre Şah, İslâmî çizgiden ayrılmış, Batılı gibi lüks ve zenginlik içerisinde bir hayat sürerken halkın ekonomik

---

² Şah Muhammed Rıza Pehlevi: Rıza Şah Pehlevi'nin oğlu, Pehlevi Hanedanlığı'nın ikinci, İran'ın son hükümdarıdır. 1919'da Tahran'da doğmuş, devrimin ardından İran'ı terk ederek gittiği Mısır'da 1980'de ölmüştür. 1941-1979 yılları arasında tahtta kalmıştır. İran'ın reformist ve Batı yanlısı yüzü olarak bilinmektedir (Kurtuluş, 2005: 565).

³ Ayetullah Humeyni: 1902-1989. Şii âlimi, İran İslam Devrimi önderi, İran İslam Cumhuriyeti devletinin kurucusu ve dini lideri. 1979 Devrimi'ni yönetmiş ve başarılı olmasına öncülük etmiştir. "Halkın lideri" anlamında "imam" unvanıyla anılmaktadır (Algar, 1998: 358).

sorunlarını görmezden gelmiştir. Halka ait olması gereken petrolü silah karşılığında ABD ile takas ederek İran'ın milli varlıklarını ABD'ye satmıştır. Şah'ın İran'ı sürüklediği olumsuz konumdan çıkaracak olan Mollalar ise Kuran'ı yorumladıkları şekilde uygulayacaklar ve İran toplumunu manevî ve ahlâkî anlamda düzeltereklerdir. Ödenekler camiler ve İslam dernekleri tarafından halka dağıtılacak ve zengin ile yoksul arasındaki fark kapatılacaktır (Roskin, 2012: 691). Bu yönetim şeklinin halkın maddî manevî tüm eksiklerine yetecek ve örnek bir toplum inşa edecek nitelikte olduğuna inanan mollalar dini, Şiilik çizgisinde bir ideolojiye dönüştürerek devlet yönetiminin gereklerine cevap verecek bir oluşum olduğunu savunmaktadır.

1979 Devrimi sonrasında Ebu'l Hasan Beni Sadr İran'ın ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Hasan Ruhani ise Mahmud Ahmedinejad'ın ardından 2013'te göreve gelerek İran'ın mevcut yedinci cumhurbaşkanı olmuştur.

Teokraziyle yönetilen, İslam'ın Şiilik mezhebiyle temellendirilen İran'da yönetimin şariat hükümlerine göre tutum takındığı "Devrim ihracı" politikası diğer Ortadoğu ülkelerine mevcut rejimi ihraç etme amacı taşımaktadır. ABD ile ters düştükleri esas mesele budur denilebilir. İran'ın Ortadoğu üzerinde mezhep üzerinden bir etkinlik kurmasına karşı çıkan ABD, Şiilik'i esas alan ideolojik şariat rejimini tasvip etmemektedir.

4.2. İran'ın Enerji Kaynaklarının Genel Görünümü

İran, dünya enerji görünümüne bakıldığında sahip olduğu enerji kaynaklarıyla öne çıkan ülkeler arasında yer almaktadır. Jeopolitik ve jeostratejik açıdan İran'ı önemli bir ülke konumuna getiren enerji faktörü İran'ın diplomatik ilişkilerinde etkin bir rol oynamaktadır.

Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinde önemli paya sahip olan İran'da yeni keşiflerle rezerv miktarları sürekli büyüme göstermektedir. 1979 Devrimi'nden sonra yeni petrol sahalarının keşfiyle İran'daki mevcut rezerv bugün yaklaşık iki misline ulaşmıştır. İran, mevcut olan ve gittikçe artan enerji potansiyelini ekonomik getiri sağlamak amacıyla ihracatta kullanmak istemekte fakat ekonomik yaptırımlarla önü kesilmektedir. ABD, Rusya ve Avrupa ülkeleri ve bunların enerji şirketleri İran'daki enerji varlığında yararlanmak için yarış içine girmişlerdir (Konukçu, 2017: 2).

4.2.1. Petrol

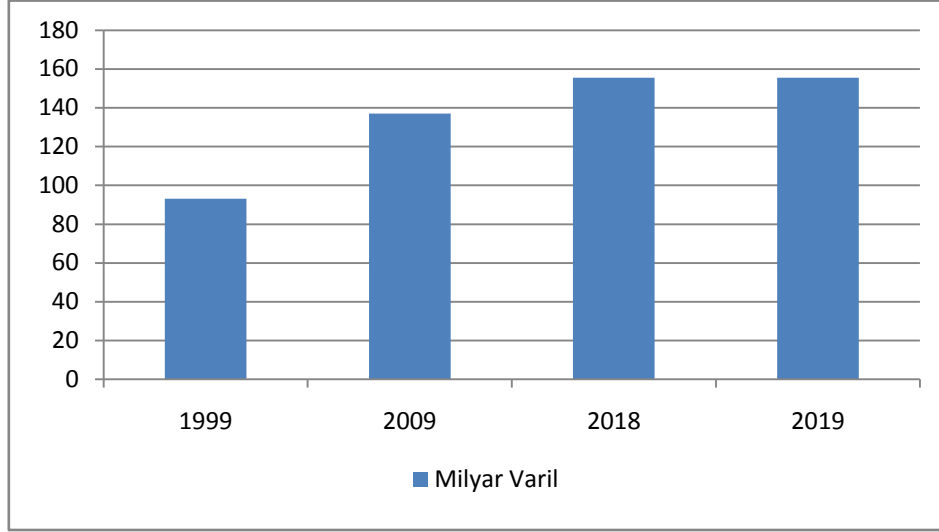
Petrol, İran'da ilk olarak 1908'de Kaçar Hanedanlığı döneminde Huzistan eyaletinin Mescid Süleyman şehrinde bulunmuştur. İslam Devrimi'nden sonra petrol millileştirilmiştir ve günümüzde enerji kaynaklarının işletmesinin yabancılara verilmesini yasaklayan kanunlar bulunmaktadır. Yabancılara ait özel şirketlere karşı milli kuruluşlar desteklenmektedir. Burada en önemli enerji şirketi devlete ait olan İran Milli Petrol Şirketi'dir (DAKA-İran Masası, 2019).

İran'ın petrol sahalarının konumu kritik önem taşımaktadır. Çünkü petrol en önemli ve en stratejik ihracat kaynağıdır. Petrol İran'da üç bölgede bulunur. Irak sınırı boyunca, biri Kum şehri yanında bulunan ana bölgededir. İran'ın güneybatı petrol sahaları, aynı zamanda Kuzey Irak'ın Kürt bölgesindeki petrol sahalarını oluşturan jeolojik oluşumun bir uzantısıdır. Dolayısıyla, Şattül Arab'ın doğusundaki bölge İran için kritik öneme sahiptir. İran dünyanın dördüncü büyük petrol rezervine sahip ülkesi ve önde gelen petrol üreticilerinden biridir (Mehri, 2011). Petrol İran'da siyaset, teknoloji, sosyo-ekonomik kültür ve jeopolitiği de belirleyici unsur görevindedir. İran'ın mevcut olan ve giderek artan petrol rezervlerine rağmen üretim kapasitesi arama, çıkarma ve üretim konusundaki altyapı eksikliği, teknolojik yetersizlikler ve karşı karşıya olduğu ekonomik yaptırımlar nedeniyle günden güne azalma göstermiştir. 1979 Devrimi öncesinde dünyada dördüncü, kurucu üye olduğu OPEC ülkeleri içinde ise ikinci önemli petrol üreticisi olan İran'ın 6,5 milyon varillik bir üretime sahip olduğu, günümüzde 4,8 milyon varil seviyesine ulaştığı ve hali hazırda hükümetin günlük 7 milyon varil üretim hedeflediği ifade edilmektedir. Sert yaptırımların olduğu zamanlarda bu miktarda hızlı bir düşüş yaşandığı belirtilmektedir (İran Enerji Raporu, 2020:1).

İran'ın 1999 yılından 2019 yılına kadar geçen yirmi yıllık süredeki petrol rezerv miktarı dikkate alındığında yıllar içinde bir artış gözlenmektedir. İran 1999'da 93,1 milyar varil olan rezerv ile 2009'a kadarki on yıl içinde 43,9 milyar varillik artış, 2009 yılından 2019 yılına kadarki süreçte ise 18,6 milyar varillik rezerv artışı yaşamıştır. BP'nin 2020 verilerine göre 2018 ile 2019 yılları rezerv miktarları eşit kabul edilmiştir (Grafik 19).

Grafik 19. İran'ın Kanıtlanmış Petrol Rezervleri

Kaynak: BP, 2020.

İran bugün 155,6 milyar varil düzeyinde kanıtlanmış petrol rezervleriyle Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada'nın ardından en fazla rezerve sahip dördüncü ülke konumundadır. Kasım 2019'da İran cumhurbaşkanı Ruhani, ülkede 50 milyar varillik yeni petrol rezervlerinin bulunduğunu açıklamıştır. Bu rezervlerle İran'ın rezerv bakımından Kanada'nın önüne geçeceği öngörülmektedir. 2019 yılı içinde keşfedildiği söylenen 50 milyar varillik kanıtlanmış rezerv kapasitesi olduğu açıklanan petrol sahasının adı ise Namavaran olarak belirtilmiştir (İran Enerji Raporu, 2020).

İran'ın kıyısı olduğu Hazar Denizi'nde 0,5 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervlerinin olduğu belirtilmektedir. Hazar Denizi'nin tartışmalı hukuki statüsünden dolayı buradaki faaliyetler kısıtlıdır. İran, komşularıyla kıyılarda ve açık denizlerde birçok petrol ve doğalgaz sahasını paylaşmaktadır (EIA, 2018).

İran'daki büyük fosil yakıt rezervleri kısa vadede enerji güvenliği gibi avantajlar sağlamasına rağmen, uzun vadede güvensiz ve istikrarsız olabilmektedir. Ülkedeki bu bol ve genellikle ucuz kaynaklar, fosil yakıtların üretimindeki, rezervindeki veya fiyatındaki herhangi bir değişiklik enerji arzının güvenliğini etkilemektedir (Hemmati, 2017).

4.2.1.1. İran Petropolitliğinin Tarihsel Gelişimi

1901 yılında İngiliz iş adamı William Knox D'Arcy ile İran Şahı Muzafferiddin arasında İran'ın dörtte üçünü kapsayan bir alanda İngilizlere petrol ve gaz alanlarını

keşfetme, geliştirme ve üretme konusunda özel yetkilerin verildiği bir anlaşma imzalanmıştır. D’Arcy imtiyazı olarak da bilinen bu hak karşılığında Şah’ın 20.000 sterlin para, İran’da petrol arama hakkı verilen şirketin eşit miktarda hissesini ve daha da önemlisi Şah’ın, şirketin yıllık net kârının % 16’sını da alması kararlaştırılmıştır (Ferrier,1982).

1908 yılında İngilizlerin aramalarıyla Mescidi Süleyman’da büyük miktarda petrol bulunmuştur. Bu keşifle bir yıl sonrasında Anglo-Persian Oil Company (APOC) adı verilen yeni bir şirket kurulmuştur. 1913 yılında bu şirketten güvenli ve ucuz petrol arzı elde eden İngiliz hükümeti Winston Churchill’in inisiyatifiyle şirkete 2 milyon sterlin yatırarak çoğunluk hissesini almıştır. Böylece APOC İran’daki tüm petrol hareketlerini kontrol etmeye başlamıştır. Bu ortaklık İngiliz hükümetinin İran petrol endüstrisinde önemli bir aktör olmasını sağlayarak İran’daki nüfuzunu artırmıştır. Anglo-Persian Oil Company’nin faaliyetlerinin ilk birkaç yılında büyük petrol kuyuları ve boru hatları altyapısı kurulmuştur. Dünyanın en büyük petrol rafinerilerinden biri olan ve APOC’un Basra Körfezi bölgesinde önemli bir petrol üreticisi olmasını sağlayan rafineri Abadan’da inşa edilmiştir. İran petrollerine talep için temel itici güç, Winston Churchill yönetimindeki İngiliz Amirallerinin İngiliz donanmasının kömür yerine petrole yönlendirilmesiyle olmuştur (Mohaddes ve Pesaran, 2013:4).

Petrol üretimi 1914 ve 1929 arasında 23 kat artarken, İran hükümetinin telif hakları 5 kattan az artmıştır. D’Arcy imtiyazına göre bu telif hakları şirketin net kârının % 16’sı olarak hesaplanmıştır. 1920’lerin sonunda petrol üretimindeki büyük artış ve bununla birlikte APOC’nin yükselen kârları göz önüne alındığında, İran’ın net kâr haklarının hesaplanma şekli tartışmalı hale gelmiş ve Rıza Şah APOC’nin paylaşım ve hisselerde sahtecilik yaptığını dile getirmiştir (Kinzer, 2003).

İran’ın petrolden elde edilen haklarının hesaplanması ve paylaşımı konusundaki endişeleri nedeniyle İran hükümeti, şirket ile 1901 imtiyazını gözden geçirme kararı almış ve D’Arcy imtiyazı 1932 yılında Rıza Şah tarafından iptal edilmiştir. Ancak 1933’te Rıza Şah D’Arcy imtiyazını uzatacak yeni bir anlaşma imzalamıştır. 1961’de sona erecek olan anlaşmanın 1993 yılına kadar uzatılması kararı alınmıştır. Yeni anlaşmaya göre, arama ve çıkarma için verilen toplam alanın % 80’inin azaltılması kararlaştırılmıştır (Bamberg, 1994).

1940'larda İran hükümeti ve APOC arasındaki bir dizi anlaşmazlığın ardından, İran petrol endüstrisi 1951'de İran parlamentosu tarafından Başbakan Musaddık'ın⁴ göreve gelmesiyle kamulaştırılmıştır. Kamulaştırma petrol üretiminin ve dolayısıyla devlet gelirlerinin önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur. 1952 ve 1953 yılları arasında günde ortalama sadece 28 bin varil üretilmiştir, bu rakam 1950'de elde edilen petrol üretim seviyesinin yaklaşık %4'üne tekabül etmektedir. Bu durum, İngiliz personelinin ülkeyi terk etmesi nedeniyle teknik becerilerin eksikliğinden kaynaklansa da, üretimdeki büyük yavaşlamanın ana nedeni İngiliz hükümetinin İran'a petrol ambargosu uygulaması ve işleyen petrol tankerlerine el koymasındır (Mohaddes ve Pesaran, 2013:6).

İngiltere'nin İran'daki çalışanlarını geri çekmesi ve petrol üretiminin durma noktasına gelmesinin ardından İngiltere, İran petrolünün satın alınması konusunda dünya çapında bir ambargo uygulamıştır. Eylül 1951'de İngiltere, İran'ın sterlin varlıklarını dondurup, İran'a mal ihracatını yasaklamıştır. İran'a karşı davasını Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı'na götürerek petrolün millileştirilmesine itiraz etmiştir. Musaddık'ın artan popülaritesi ve gücü siyasi kaosa ve nihai olarak ABD müdahalesine yol açmıştır. Musaddık ulusal cephenin ve meclisteki diğer partilerin desteğiyle göreve başlamıştır. Artan gücü ve petrol konusundaki uzlaşmazlığı, başbakan ve şah arasında sürtüşme yaratmıştır (Curtis ve Hooglund, 2008:33).

Musaddık petrol üzerindeki İngiliz kontrolünün İran'ın kaynaklarının sömürüldüğü ve İran'ın iç işlerine karışmak için uygun ortam oluştuğu düşüncesiyle APOC'tan yetkileri alıp Ulusal İran Petrol Şirketi'ni (NIOC) kurmuştur. Petrolün millileştirilmesiyle elde edilen gelir istikrarsızlaşan ekonomi ve fakirleşen halk için refah yolu olarak görülmüştür. Musaddık aleyhtarı propaganda yapan ve İran'a askeri müdahale planlayan İngiltere'ye dönemin ABD başkanı Truman destek vermemiştir. İyi olan İran-ABD ilişkilerinin bozulmasını istemeyen Truman, Soğuk Savaş döneminde İran'a karşı sert bir tutumun İran'ı Sovyetlere yakınlaştıracakını düşünmüştür. 1953'te ABD'de Eisenhower'ın başkan olmasıyla uzun zamandır planlanan ve Ajax Operasyonu adı verilen CIA destekli darbe ile Musaddık görevden alınarak tutuklanmıştır (Kuduoğlu, 2019:46-53).

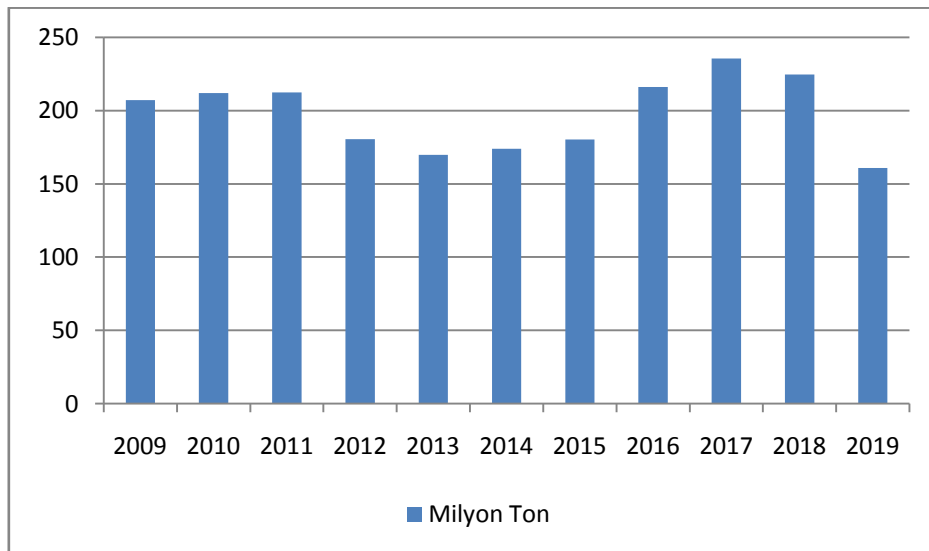
⁴ Muhammed Musaddık: 1881-1967. İran'da İngilizlerin elinde bulunan petrol tesislerinin millileştirilmesini sağlayan başbakandır. 1951 yılında göreve gelmiş, 1953 yılında darbe ile görevden uzaklaştırılmıştır. Şah ile sorunlu ilişkileri olan Başbakan Musaddık, vatana ihanet suçundan hapis cezası çekerken 1967'de ölmüştür (Pira ve Özgüdenli, 2006: 228).

Darbenin ardından kurulan yeni hükümet, Musaddık döneminde hayata geçirilen birçok düzenlemeyi değiştirmiştir. Petrol hususunda yapılan yeni düzenlemelerde İran ile diğer petrol şirketleri arasında yeni anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşma Ulusal İran Petrol Şirketi (NIOC) ile yeni kurulan ve İran Konsorsiyumu olan İran Petrolleri Katılım Şirketi arasındadır. Konsorsiyumda İngiltere, ABD, Fransa ve Hollanda petrol şirketlerinin çeşitli oranlarda hisseleri vardır. Petrol karlarının yarı yarıya paylaşılması kararı alınmıştır. Bu petrol anlaşmasına göre İran'da ABD menşeli Gulf Oil, Socony Vacuum, Socal, Standard Oil of New Jersey, Texaco ve IRICON gibi şirketler toplam payın %40'ını; İngiliz petrol şirketi British Petrol (BP) %40'ını, İngiltere – Hollanda ortaklığında Royal Dutch Shell %14'ünü, Fransa CFP şirketi ise %6'sını almıştır (Ayhan, 2006:186).

4.2.1.2. Petrol Üretimi

İran'ın petrol üretimi yıllar itibariyle Amerikan yaptırımlarıyla ilişkili olarak artış ya da azalış göstermektedir. 2009-2019 yılları arası on yıllık süreçte en fazla üretim 235,5 milyon ton ile 2017 yılında gerçekleşmiştir. 2015'te yapılan Nükleer Anlaşma ile yaptırımların kaldırılması 2016 ve 2017 yıllarında bir artış yaşanmasını sağlamıştır. 2018 yılında yeni yaptırımlarla üretimde düşüş başlamış, 2019 yılında 160,8 milyon tonluk üretimle son on yılın en düşük petrol üretimi gerçekleşmiştir (Grafik 20).

Grafik 20. İran'ın Yıllara Göre Petrol Üretimi

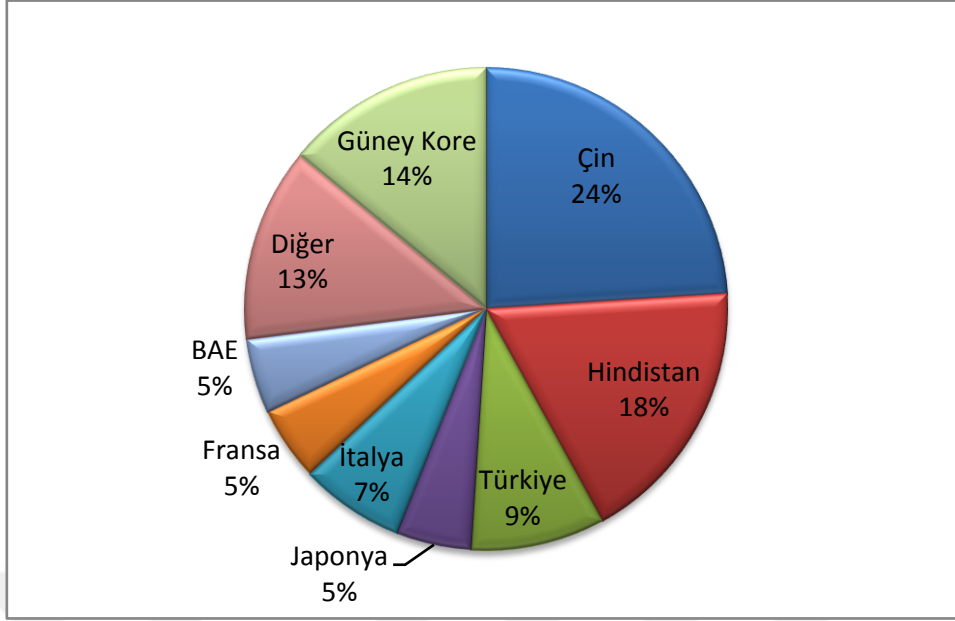
Kaynak: BP, 2020.

İran bugün dünyada dördüncü büyük petrol üreticisidir. Petrolün İran'daki ihracat oranı %80'dir. İran Petrol Bakanlığı'na göre ise dünya petrol rezervlerinin%12 ile %15'i İran'da yer almaktadır. Büyük oranda petrol rezervlerine ve üretimine sahip olmasının yanında petrol ticaretinde önemli yeri olan Hürmüz Boğazı gibi stratejik bir su yolunu da kontrolü altında tutmaktadır. Ortadoğu petrollerinin %40'ı buradan dünyaya taşınmaktadır (Doster, 2012: 46).

İran petrol üretiminde yıllar içinde dalgalanmalar görülmektedir. Özellikle ABD-İran ihtilafı İran'ın enerji sektörünü önemli ölçüde etkilemektedir. Son on yılda en yüksek üretim değerleri 2017 yılına aittir. İran'ın ham petrol ihracatı ve üretimi, Mayıs 2018'den bu yana ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından (JCPOA) çekileceğini ve İran'a karşı yaptırımları eski haline getireceğini açıklamasıyla tekrar bir düşüş yaşamıştır. Tanker izleme verilerine dayanan EIA tahminlerine göre, İran'ın ham petrol ihracatı 2017 yılında ortalama 2,5 milyon varil/gün, 2016 ortalamasından yaklaşık 0,2 milyon varil/gün daha yüksektir. Çin ve Hindistan 2017 yılında İran'ın toplam ihracatının yaklaşık %43'ünü oluşturmuş ve Türkiye ile Güney Kore de yıl boyunca İran'dan önemli miktarlarda petrol almıştır. ABD ise, onlarca yıldır İran'dan ham petrol ithalatı yapmamaktadır. İran'ın petrol ürünleri ihracatı 2017 yılında ortalama 507.000 varil/gün olurken, LPG ve akaryakıt toplam petrol ürünleri ihracatının yaklaşık % 83'ünü oluşturmaktadır. İran'ın petrol ürünleri ihracatı, 2016 yılında 587.000 varil/gün (küçük hacimli benzin ihracatı dâhil) ihracatına kıyasla 2017 yılında gerilemiştir. 2018'de yaptırımların açıklanmasından önce İran'ın ham petrol ihracatı, Haziran ayında yılın ilk dört ayında ortalamanın yaklaşık 300.000 varilin/gün üzerinde yani günde yaklaşık 2,7 milyon varile yükselmiştir. Eylül ayında İran'ın ham petrol ve ihracatı 1,9 milyon varile/gün gerilemiştir (EIA, 2019).

Son yaptırımlar öncesinde İran'ın petrol ihracat verilerine bakıldığında petrolün çoğunlukla Asya ülkelerine satıldığı görülmektedir. Özellikle Çin, İran'ın en önemli petrol ihraç ülkesi olarak bilinmektedir. İran petrol ticaretinin %24'ünü oluşturan Çin'in ardından %18'lik pay ile Hindistan, %14 ile Güney Kore, %9 ile Türkiye, %7 ile İtalya, %5 ile Fransa ve Birleşik Arap Emirlikleri ve %13 ile diğer ülkeler İran'ın petrol ihraç baremini oluşturmaktadır (Grafik 21).

Grafik 21. İran'ın Ham Petrol İhraç Ettiği Ülkeler, 2019

Kaynak: EIA, 2019.

1970'li yıllarda devrim öncesi süreçte İran'a yıllık 270 milyon tonu bulan bir petrol talebi söz konusuydu. Devrimden sonra gittikçe artan yaptırımlar, ülkelerin İran'a yönelik talebinde bir azalmaya yol açmıştır. İran-İrak Savaşı'ndaki yıpranma da dâhil, yabancı yatırımın ülkeden çekilmesi ve teknolojik yetersizliklerle birlikte büyük rezerv varlığına sahip olmasına rağmen petrolü çıkarma ve işleme konusunda bir gerileme yaşamıştır. Ticareti de etkileyen bu faktörler, İran ekonomisinde bir daralmaya yol açmıştır (Pulat, 2014: 49). İran ekonomisi için en önemli gelir kalemlerinden biri olan enerji ticareti yaptırımlar nedeniyle olumsuz etkilenmektedir. İran'dan petrol ve doğalgaz ithalatını kısıtlayan ve İran ekonomisini hedef alan bu yaptırımlar nedeniyle üretim ve ihracat sekteye uğramaktadır.

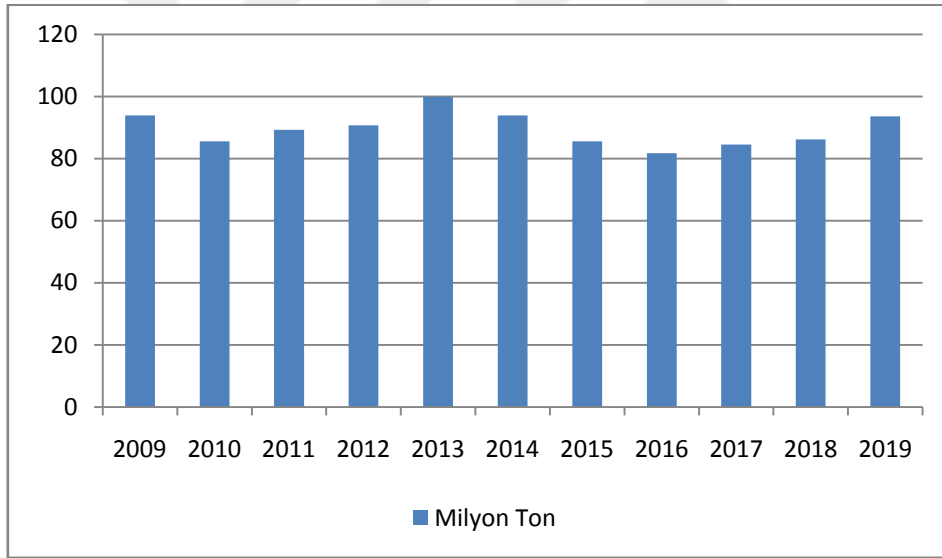
Büyük kaynak rezervlerine rağmen İran petrollerinin istenilen seviyede işletilip satılamamasının nedenleri arasında yaptırımların yanı sıra; İran'daki yönetimin yanlış kararları, yolsuzluk yapılması, taşımacılık yapılacak hattın bağlantısını engelleyen dağlık arazi, petrol için gerekli modern sanayi ve teknoloji altyapısına erişiminin engellenmesi sayılabilir (Marshall, 2018: 181).

4.2.1.3. Petrol Tüketimi

OPEC ülkeleri arasında Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sırada yer alan İran'da en fazla petrol tüketimi ulaşım, tarım ve sanayi sektöründe yapılmaktadır. Hükümetin sübvansiyonu kaldırma açıklamaları ve yapılan düzenlemelerle İran halkı dünyanın en ucuz petrolünü kullanmaktadır. Bu da iç tüketimde petrole olan bağımlılığı göstermektedir. Artan iç tüketim talebindeki aşırılığı önlemek için devlet bazı sübvansiyonları kaldırmıştır (Hürsoy ve Orhon, 2012:73).

İran 2009-2019 arası son on yıl içerisinde 99,9 milyon ton petrol ile 2013 yılında en yüksek tüketim rakamına ulaşmıştır. 2010 ve 2015 yıllarında 85,6 milyon tonluk kullanımla en düşük tüketimi yapan İran, 2009 ve 2014 yıllarında 93,9 milyon tonluk tüketim oranına ulaşmıştır. 2019'daki tüketim değeri ise 93,6'dır (Grafik 22).

Grafik 22. İran'ın Yıllara Göre Petrol Tüketimi

Kaynak: BP, 2020.

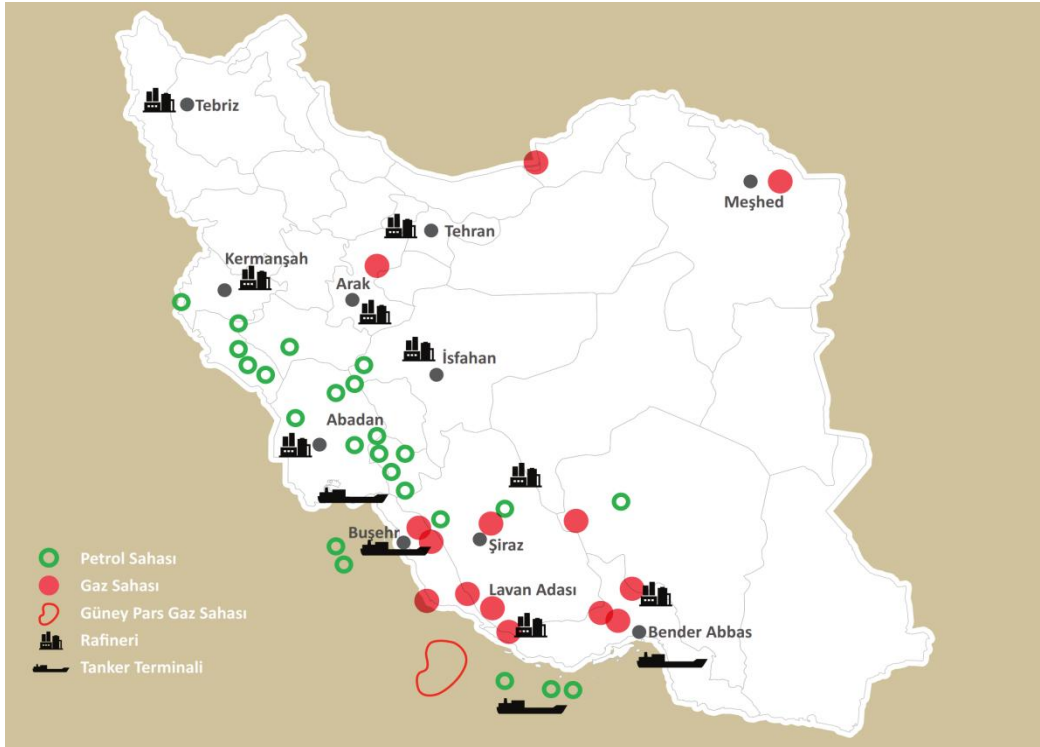
İran 150 km ila 845 km arasında değişen uzunluklarda geniş bir ham petrol boru hattı ağına sahiptir. İran'ın en uzun boru hattı Rey ve Meşhed arasındaki hattır. Ahavaz ve Rey arasında petrol taşıyarak Tahran, Arak ve Tebriz rafinerilerine hammadde sağlamaktadır. Ayrıca, 91 cm'lik yeni bir yoğunlaşma boru hattı (Assaluyeh-Bender Abbas), Assaluyeh'ten yeni PGS (Persian Gulf Star) rafinerisine hammadde göndermektedir. İran'ın gelecekteki planları arasında, İran'ın tamamında PGS rafinerisinden taşınacak yeni bir hat da dâhil olmak üzere üç ek petrol boru hattının inşası yer almaktadır (EIA, 2019).

4.2.2. Doğalgaz

İran dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerinden biridir. Rusya'nın ardından 31,9 trilyon m³'lük rezerv miktarı ile dünya rezervlerinin %16,2'sini oluşturmakta ve ikinci sırada yer almaktadır. İran Ulusal Gaz Şirketi'ne göre günlük 800 milyon m³ civarında doğalgaz üretimi olan İran'ın hedefleri arasında 2021 yılına kadar bu üretimin 365 milyon m³ artırılması amaçlanmaktaydı. Bunun nedeni ihracat hacmi için gerekli rakamı sağlamaktır. İran'ın 23'ü gelişmiş toplam 50 adet gaz alanı bulunmaktadır. Ülkenin en büyük doğalgaz alanı olan ve toplam rezervin %40'ını oluşturan 14 trilyon m³'lük kapasiteyle Güney Pars sahasıdır (TC Ticaret Bakanlığı, 2018), (Harita 2).

İran Güney Pars gaz sahasının 11. parselinin geliştirilmesi hususunda yabancı şirketlerle çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Günlük gaz üretiminin 56 milyon m³ artırılması amaçlanmaktaydı. ABD'nin nükleer anlaşmadan tek taraflı çekilmesi ve yaptırımların gündeme gelmesiyle birlikte Fransız Total şirketi İran'dan çekilme kararı almıştır. Çinli şirket ise İran'da yalnızca doğalgaz sektöründe yer alacağını belirtmiştir (Kalehsar, 2018).

Harita 2. İran'ın Petrol ve Doğalgaz Sahaları

Kaynak: DAKA- İran Masası, 2019.

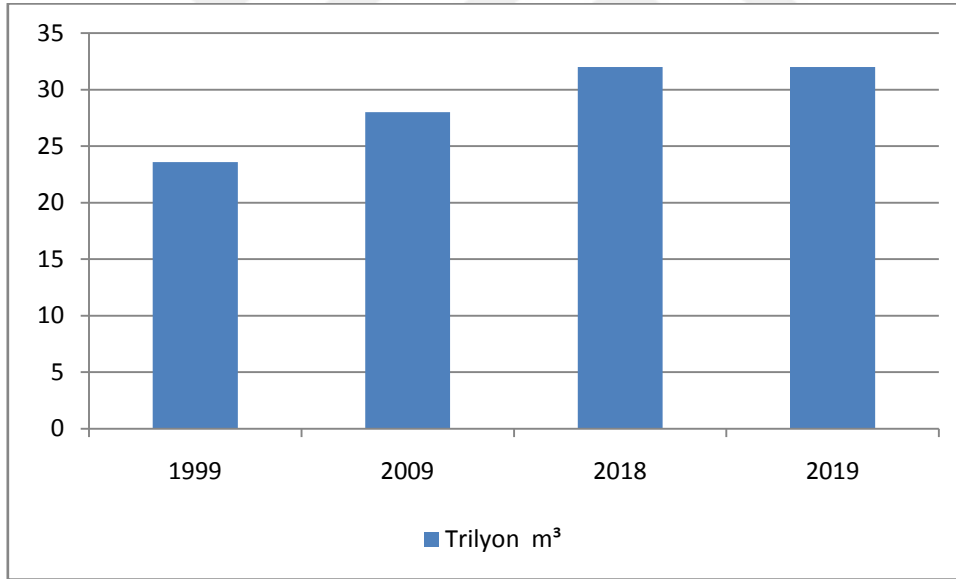

Basra Körfezi'nin ortasında yer alan Güney Pars sahası, İran ve Katar'ı çevreleyen karasularını birleştiren en büyük rezervin bir parçasıdır. Katar'da buna Kuzey Alanı denilmektedir. Diğer büyük İran gaz alanları Kish, Kangan, Forouz, Kuzey Pars ve Tabnak'tır. Bunlar ve diğerleri de büyük miktarlarda yoğunlaşma rezervine sahiptir.

İran, Hazar havzasında karada ve denizde tahmini 57 milyar m³'lük kanıtlanmış ve muhtemel doğal gaz rezervine sahiptir (Ebrahimi vd, 2017:69). Hazar Denizi'nin tartışmalı konumu nedeniyle İran'ın buradaki rezervlerden ticari bir geliri henüz bulunmamaktadır.

İran'ın kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinde son yirmi yılda önemli bir artış söz konusudur. 1999 yılından 2009'a 4,4 trilyon m³'lük bir artış yaşanmışken, 2009'dan 2019'a kadarki on yıllık süreçte 4 trilyon m³'lük bir artış olmuştur. Son yirmi yılda ise İran'ın doğalgaz rezervlerinde 8,4 trilyon m³ oranında bir artış söz konusudur (Grafik 23).

Grafik 23. İran'ın Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervleri

Kaynak: BP, 2020.

Devrim sonrasında rejim değişikliği nedeniyle İran'ın ihracat anlaşmalarını iptal etme politikasına rağmen, gaz üretimi son yıllarda artış göstermiştir. Yeni rejim, ihracat kontratlarını iptal etmek yerine anlaşmalarını devam ettirmiş veya tekrardan müzakere etmiş olsaydı İran'ın küresel enerji sektöründeki payının bugün çok daha önemli bir noktada olacağı ifade edilmektedir. Yakın zamana kadar doğal kaynakların yabancı ve özel mülkiyetini yasaklayan İran anayasası, İran iştirakleriyle birlikte arama ve

geliştirme sözleşmelerine yabancı yatırımların dâhil edilmesine izin vermiştir. Yabancı ve özel yatırımcılar doğalgazın değerlendirilmesi ve çıkarılmasının ilk aşamalarına katılabilir ancak gelişip üretim başladıktan sonra sahipliğini İran Ulusal Gaz Şirketi'ne vermek zorundadır (Lancaster ve Tran,2018: 10).

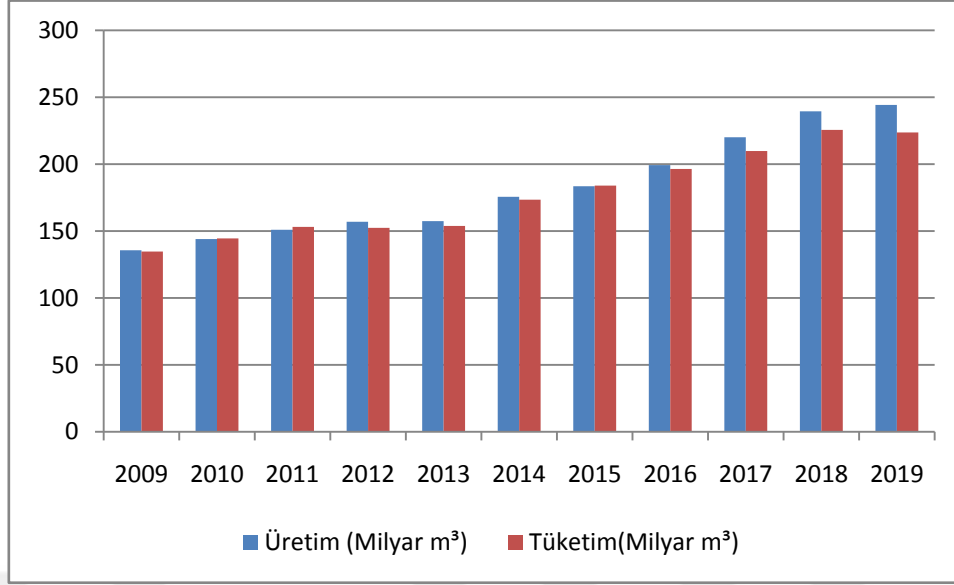
İran'ın reformcu siyasete doğru kayması, kendisini küresel ekonomiye yeniden entegre etmek için bir diplomatik müzakere dalgası olan Ortak Kapsamlı Eylem Planı'nı (JCPOA) başlatmıştır. Uygulanan çok taraflı yaptırımlar İran'a zarar vererek İran'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarını bir ekonomi oluşturmak ve sürdürmek için kullanma çabalarını kısıtlamıştır. Ancak JCPOA ile birlikte İran'ın doğalgaz altyapısını yeniden canlandırmak ve geliştirmek için yabancı yatırımcılara yeni stratejik fırsatlar sunulmuştur (Lancaster ve Tran, 2018:11).

İran'ın Katar ile paylaştığı ve ülkenin toplam üretiminin %55'ini oluşturan en büyük doğalgaz sahası Güney Pars, üretimi artırmak için 24 aşamalı bir kalkınma planına gitmektedir. 2022'de tamamlandıktan sonra iç talepleri karşılaması ve ihracat kapasitesini artırmasıyla önemli ölçüde doğalgaz tedariki sağlayacaktır (Maloney, 2015). Şimdiye kadar 71 milyar dolar gerektiren 18 aşama tamamlanmıştır ve geri kalan altı aşama 20 milyar dolar gerektirmektedir. Ekonomik durgunluk nedeniyle İran projenin son aşamalarını finanse edememektedir ancak Güney Pars sahasının tamamlanması doğalgaz üretiminin yılda 74,6 milyar m³ artması anlamına gelmektedir (EIA, 2019) .

4.2.2.1. Doğalgaz Üretimi ve Tüketimi

İran'ın doğalgaz üretimine bakıldığında son on yılda düzenli bir artış olduğu görülmektedir. 2009 yılından 2019'a kadar geçen sürede İran'ın doğalgaz üretimi yaklaşık 116 milyar m³ artmıştır. İran'ın doğalgaz tüketimine bakıldığında ise son on yılda tüketimin de genel olarak artış gösterdiği görülmektedir. On yıl içerisinde İran doğalgaz tüketimini yaklaşık 100 milyar m³ artırmıştır. Üretim tüketime oranlandığında ise İran'ın ürettiğini tükettiği söylenebilir (Grafik 24). Geniş rezerv alanları dikkate alındığında İran'ın üretimi büyük rezerv kapasitesine göre fazla değildir. Bunun sebebi olarak ise teknoloji ve altyapı yetersizliği gösterilmektedir. İran'ın önemli oranda kanıtlanmış doğalgaz rezervleri dünyaya egemen doğalgaz tedarikçisi olarak ortaya çıkma imkânı vermektedir ancak ABD yaptırımları nedeniyle İran doğalgaz üretiminde ciddi bir azalma olmamakla beraber, önemli bir artış da yaşanmamıştır.

Grafik 24. İran'ın Yıllara Göre Doğalgaz Üretim ve Tüketim Oranları

Kaynak: BP,2020.

İran'ın petrol sektörünün aksine, doğal gaz ihracatı azdır. Üretilen doğal gazın büyük kısmı elektrik üretiminde, konutlarda ve petrol sahalarında enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır. İç tüketimin zaman zaman üretimden fazla olduğu da olmaktadır. İran doğalgaz ihracatı yaparken bir yandan da iç tüketimi karşılamak için ithal etmektedir. İran'ın üretim artışı tüketim artışıyla aynı doğrultuda olup, bu durum İran'ın önemli miktarda ihracat yapma kabiliyetini sınırlamaktadır. Dünyanın büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerinden Rusya boru hattı ile 217,2 milyar m³, Norveç 109 milyar m³, ABD 75,4 m³ ihracat yaparken ikinci büyük rezervlere sahip İran'ın boru hattı ile doğalgaz ihracatı 16,9 milyar m³'tür.

İran, boru hatlarıyla bölgesel olarak nispeten küçük hacimlerde doğal gaz ticareti yapmaktadır. 2017'de İran'ın ithalatının tamamı Türkmenistan'dan olmuştur. İhracatının ise %73'ünden fazlası Türkiye'ye olmuştur. Küresel doğal gaz boru hattı ticaretinin yaklaşık %1'ini oluşturan İran henüz önemli bir doğal gaz ihracatçısı değildir. İran, sıvılaştırılmış doğal gazı (LNG) ihraç veya ithal etmek için gerekli altyapıya sahip değildir (EIA, 2019). İran ve Türkmenistan arasında 30 kilometre uzunluğunda boru hattı ile Devletabad'dan İran'ın Khangiran rafinerisine gaz akışını sağlayacak anlaşma imzalanmıştır (BBC, 2010). İran'ın Türkmenistan'dan doğal gaz ithalatı, güneyden kuzeye büyük tüketici merkezlere doğal gaz sağlamak amacıyla olarak 1997 yılında başlamıştır. İran'ın Türkmenistan'ın doğal gaz ithalatı 2015 yılında günde 0,9 milyar m³ ile zirve yapmış, ancak o zamandan bu yana günlük 0,5 milyar m³'e düşmüştür. Bu

düşüş, zaman zaman iki ülke arasında gaz ticaretinin tamamen durmasıyla sonuçlanan anlaşmazlıkların sonucudur. Ocak 2017'de Türkmenistan, teslimatlar için ödeme yapılmadığını bildiren İran'a gaz ihracatını durdurdu. İran buna yanıt olarak kuzeydeki Damgan şehri ile Neka arasında Türkmen doğal gaz ihtiyacını azaltan bir boru hattı inşa etmiştir (EIA, 2019).

İran'ın mevcut doğalgaz dağıtımını yalnızca bölgesel pazar taleplerini karşılamak için boru hatlarından oluşmaktadır. Sıvılaştırılmış LNG'yi işleme veya ihraç etme teknolojisine sahip olmayan İran'ın şu anda Türkiye'ye 13 milyar m³'lük ihracat kapasitesi olan doğal gaz boru hattı vardır. Irak ile 9,1 milyar m³, Azerbaycan ile 10 milyar m³ ve Ermenistan ile 2,3 milyar m³ ile yılda toplam 34,4 milyar m³'lük doğalgaz akışı sağlayan boru hatları vardır (Lancaster ve Tran, 2018: 34).

İran, bölgesinde önemli bir doğalgaz tedarikçisi olma potansiyeline sahiptir ve komşu ülkeleriyle planlanan bölgesel boru hatları yoluyla doğalgaz ihracatı konusunda anlaşmalar yapmıştır. İran'ın doğal gaz sektörü ile ilgili bu projelerden beklenen verimi zorlaştırabilecek bazı etmenler vardır. Bu etmenlerden bazıları şunlardır: İran'ın doğal gaz talebindeki büyüme; İran'ın yerli doğal gazı, petrol kuyularında kullanarak petrol geri kazanımını artırmaya olan isteği; İran'ın teknolojiye ve yabancı yatırıma erişimini engelleyen uluslararası yaptırımlar; İran ve potansiyel alıcılar arasında doğal gaz fiyatları konusunda bazı anlaşmazlıklardır (EIA, 2019).

Doğalgaz transferinin önemli olması kadar taşınan boru hatlarının da güvenli, verimli ve sürekli olması gerekmektedir. İran, ekonomik faktörlerle birlikte boru hatlarında taşınacak miktarda doğalgaz tedarik edemediğinden Avrupa'ya doğalgaz taşınması kapsamındaki Nabucco projesinden geri çekilmek zorunda kalmıştır. İran'ın enerji sektöründe sahip olduğu potansiyele rağmen önemli ölçüde yer edinmemesinin nedeni uluslararası yaptırımlara maruz kalmasıdır (Yesevi, 2015: 444) .

İran'ın coğrafi konumu, dünya nüfusunun üçte birini oluşturan Avrupa ve Uzak Doğu enerji pazarlarına, özellikle Çin ve Hindistan'a ihracat fırsatları sağlamaktadır. Mart 2017'de İran Ulusal Gaz Şirketi, doğal gaz ithalatı ve ihracatı için gelecekteki hedeflerini sunmuştur. Bu hedefler sadece bölgesel ortaklara ihracat yapmayı değil, aynı zamanda Avrupa ve Uzak Doğu pazarlarına da yayılmasını amaçlar niteliktedir (Lancaster ve Tran, 2018: 25).

İran'ın planlanan doğalgaz projeleri arasında 2014'te İran-Umman arasında boru hattı ile günlük 1 milyar m³ için ortak bir anlaşma kabul edilmiştir. İran'ın bazı gaz hacimlerinin Umman'dan LNG olarak ihraç edilmesi planlanmıştır. Bununla birlikte, Umman'ın sıkı gaz geliştirme projeleri de dâhil olmak üzere yerli doğal gaz kaynaklarını geliştirmesi, doğal gazı ithal etme ihtiyacının bir kısmını ortadan kaldırmıştır. Proje, yarısı denizaltı olacak şekilde yeni bir boru hattı gerektirmektedir. Şimdiye kadar yapımında çok az ilerleme kaydedilmiştir.

İran-Pakistan arasında kararlaştırılan boru hattında Pakistan'ın ithalatı için 2009'da günlük 750 milyon m³'lük anlaşma imzalanmıştır ancak 2014'te başlaması gereken ticaret Pakistan tarafında ilerleme olmaması nedeniyle henüz başlamamıştır. İran-Birleşik Arap Emirlikleri arasında planlanan ticarete İran'ın BAE'ye doğalgaz satmak istememesi nedeniyle hayata geçirilmemiştir. İran'ın Salman sahasından BAE'nin Şarca şehrine yirmi yıl boyunca doğalgaz sevkiyatı için anlaşma imzalanmıştır ancak tekrarlanan iptallerin ardından sözleşme uluslararası tahkime havale edilmiştir (EIA, 2019).

4.2.3. Nükleer Enerji

İran'ın batı ülkeleri ve özellikle ABD tarafından dönem dönem yaptırımlara uğramasının ve Batı ile arasını açan etmenin İran'ın nükleer çalışmalarıdır. İran'a siyasi ve ekonomik yönden ağır bir yük olan yaptırımlara gerekçe olarak, İran'ın nükleer silah üreterek bölgede bir tehdit oluşturduğu ve bunun terör faaliyetlerine zemin oluşturduğu düşüncesidir.

5 Mart 1957'de İran, Eisenhower yönetiminin "Barış için Atomlar" programı kapsamında ABD ile sivil nükleer işbirliği anlaşması imzalamıştır. İran enerji ihtiyaçlarını çeşitlendirmeye çalışırken ABD de, Sovyetler Birliği'ne karşı bir tampon devlet olarak hizmet edebilmesi için İran'ı güçlendirmek istemekteydi. Bir yıl sonra İran, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na (IAEA) katılmış ve 1963'te İran'ın kitle imha silahlarına karşı genel siyasi ve askeri duruşu ile tutarlı olan Kısmi Nükleer Deneme Yasağı Anlaşması'nı imzalamıştır (Rowberry, 2013).

İnsanlığın faydasına kullanılabilen, enerji ihtiyacını karşılamak için yararlanılabilen nükleer güç aynı zamanda silah olarak da kullanılabildiğinden bunu kontrol altında tutacak ve denetleyecek bir antlaşma ve kurum ihtiyacı doğmuştur.

İran'ın nükleer enerji elde etme isteği 1950'li yıllarda başlamıştır. ABD ile 1957 yılında nükleer teknolojinin barışçıl yönde kullanılması açısından işbirliği anlaşması imzalamıştır. Tahran Üniversitesinde Nükleer Araştırma Merkezi kuran İran küçük bir araştırma reaktörü de almıştır. Şah yönetimindeki İran Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasını imzalayan ülkelerdendir. İran 1970'lerde petrol ve doğalgazın yalnızca sanayide ve ihracatta kullanılmasını elektrik ihtiyacının ise nükleer santrallerden karşılanmasını planlamaya başlamıştır. O yıllarda Batı müttefiki olan İran bu konuyla ilgili Amerika ve Avrupa'dan danışmanlık alma niyetindeydi. Şah, İranlı mühendislerin nükleer eğitim alması konusundan ABD ile anlaşmıştır. Batı, İran'a nükleer enerji konusunda güvenmekteydi ve 1978'de İran'a ilk reaktör yapılması konusunda Alman Kraftwerk Union ile anlaşılmış ve inşasına başlanmıştır (Adıbelli, 2017:112).

İnşaat, Ağustos 1975'te, bitiş tarihi 1981 olarak planlanmış ve yapımına başlanmıştır. Yer olarak, İran'ın güneydoğusunda yer alan Buşehr belirlenmiştir. Buşehr'in sismik özelliğe sahip, temel fiziksel altyapıdan yoksun ve az gelişmiş bir bölgede olması işletmeyi maliyetli hale getirmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen Buşehr, nükleer santralin makine ve ekipmanlarının nakliyesini kolaylaştırmak için Basra Körfezi kıyısındaki coğrafi konumu nedeniyle tercih edilmiştir (Vaaz ve Sadjadpour, 2013:5).

İran Şahı'nın nükleer isteklerini destekleyen ABD Başkanı Gerald Ford, İran'da uranyum zenginleştirmesini ve yeniden işlenmesini tanıyan Ulusal Güvenlik Memorandumu 324'ü yayınlamıştır. Bu muhtıra, İran'ın “kesin bir karar vermeden önce olası yeniden işleme planları hakkında” ABD'ye danışması hükmünü içermekteydi (Mousavian ve Mousavian, 2018:170). Bu bildirin ardından İran çokuluslu nükleer yakıt seçeneğinden vazgeçip, bunun yerine “kapsamlı bir milli nükleer program”ı seçmeye karar vermiştir (Nikou, 2010).

Dengelerin değiştiği devrim sonrası, ülkelere ayrıcalıklı ve güçlü olma özelliği tanıyan nükleer enerji teknolojisi konusundaki uluslararası aktörlerin tutumlarında da önemli değişimler olmuştur. ABD'nin gözünde, Şah dönemi İran'ı için olmazsa olmaz bir teknoloji olarak sunulan nükleer enerji, rejim değişikliği sonrasındaki İran hakkındaki düşünceleri tersine döndürmüştür. Diğer taraftan Devrim yöneticileri de çalışmaları devam ettirmek istememiştir. Yeni yöneticiler nükleer çalışmaları, ülkenin

zengin petrol ve doğal gaz enerjisine sahip olduğu için gerekli bulmamış ve nükleer programı dinen de sakıncalı saymışlardır (Ar, 2017: 123).

Devrimin ardından yeni rejim, Şah'ın iddialı nükleer ve askeri projelerini iptal etmeye veya daraltmaya karar vermiştir. Çünkü yeni devrimci hükümet bunları İran'daki Amerikan hâkimiyet stratejisinin bir uzantısı olarak görmekteydi. Bununla birlikte, bu yeni politikayı benimsemeyen ABD ve diğer Batılı ülkeler, İran'la yapılan tüm nükleer sözleşmelerden çekilmeye karar vermiş ve ülkeyi yaptırımlar ve baskı yoluyla soyutlamaya çalışmışlardır (Mousavian ve Mousavian, 2018:170). Ayetullah Humeyni'nin nükleer teknolojiye muhalefeti nedeniyle oluşan kayıp, 1979 sonrası İran'ın nükleer programının neredeyse yok olmasıyla sonuçlanmıştır. Buşehr Nükleer Santrali'nin inşası gibi Şah'ın yürütmekte olduğu nükleer projelere yönelik çalışmalar askıya alınmıştır. Ancak 1984 yılında Humeyni, İran'ın nükleer enerjiye olan ilgisinin yenileneceğini ifade ederek Buşehr'daki inşaatı tamamlamak için uluslararası ortaklardan yardım istemiştir (Nuclear Threat Initiative, 2020).

İran'ın nükleer çabalarını 1979 İslam Devrimi ve İran-İrak Savaşı sekteye uğratmıştır. Nükleer santral inşaatını alan Alman Şirketi savaşta inşaatı dondurmuştur. İran Almanlardan santralin tamamlanması istenmiştir fakat Alman hükümeti bunu reddetmiştir. Bunun üzerine İran Rusya ile 1992'de nükleer işbirliği anlaşması imzalamıştır. Yarım kalan inşaatın yapımı 1995 yılında Ruslara devredilmiştir (Adıbelli, 2017:112). 1995 yılında İran, Buşehr'in IAEA güvenceleri altında tamamlanması için ABD Atom Enerjisi Bakanlığı ile 800 milyon dolarlık bir sözleşme imzalamıştır (Global Security, 2020). Bununla birlikte ABD, Nükleer Silahların Önlenmesi Anlaşması'nın açıkça ihlal edildiği gerekçesiyle, barışçıl nükleer bağlantılı teknolojilerin geliştirilmesi konusunda İran ile işbirliğini durdurmaları için Arjantin, Hindistan, İspanya, Çin, Almanya ve Fransa'ya baskı yapmıştır (Sage, 2016).

İran'ın nükleer silahlara sahip olması batılı devletlerce iyi niyetli bir durum olarak değerlendirilmemektedir. İran'ın nükleer potansiyelinin diğer bölge ülkelere örnek teşkil edeceği ve Ortadoğu'da birçok nükleer güce sahip ülke olacağı endişesi hâkimdir. Mısır ve Cezayir bu ülkelerin başında gelmektedir. Buradaki esas endişenin İran'ın nükleer hâkimiyeti ile birlikte bir süper güç olması değil, bölgedeki teröristlerce nükleer silah kullanımının yaygınlaşması olduğu ifade edilmektedir. İran'ın nükleer çalışmalar yapması uzun yıllar boyunca uluslar arası yaptırımlarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur (Yesevi, 2015: 442).

İran ile Batı arasındaki nükleer odaklı sorunun krize dönüşmesi ilk olarak 2002 yılında İran'ın Arak ve Natanz şehirlerinde iki nükleer tesis bulundurmasının ortaya çıkmasıyla tartışılmaya başlamıştır. Batı'ya göre İran'ın nükleer silaha sahip olması anlamına gelen uranyum zenginleştirme tesisi ve ağır su santralleri önemli oranda tepki çekmiştir. Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ise İran'ın, üyesi bulunduğu Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasının gereklerini yerine getirmediği ve İran'ın bildirilmeyen nükleer faaliyetler yürüttüğü hususundaki kaygılarını belirtmiştir (Sinkaya, 2017: 84). İran'ın nükleer silah yaptığını her seferinde dile getiren ABD İran'da ortaya çıkan nükleer tesislerin bunu doğruladığını savunmuştur. Bu durum ilerleyen süreçte art arda gelecek krizlerin de başlangıç noktasıdır denebilir.

İran'da bulunan nükleer tesisler dokuz adettir. Nükleer tesisler; Buşehr'deki Nükleer Güç İstasyonu, İsfahan Uranyum Dönüştürme Tesisi, Natanz Uranyum Zenginleştirme Tesisi, Arak Ağır Su Tesisi, Erdekan Sarı Pasta Tesisi, Fordo Nükleer Tesisi, Sagend Uranyum Madeni, Kerec Nükleer Tıp ve Tarım Araştırmaları Merkezi ve Tahran Araştırma Reaktörü'dür. İran'da nükleer enerjinin hammaddesi olan Uranyum madeni Yezd eyaletindeki Sagend köyünde 350 m derinden çıkarılmaktadır. Çıkarılan uranyum hammaddesi yine Yezd eyaletinin Erdekan ilçesinde bulunan tesise gönderilmektedir. Yakıt elde etmenin ilk aşaması "Sarı Pasta" adı verilen ürünle başlamaktadır. Uranyum santrifüjlerde kullanılacak gaz formuna dönüştürülmesi Sarı Pasta İsfahan Nükleer Tesisinde yapılmaktadır (Ahışhalı, 2019).

İran'a yönelik nükleer şüphelerin ardından IAEA'nın talebiyle İran'ın nükleer tesislerine inceleme yapılmış ve Arak Ağır Su Üretim Tesisi'nin inşaat halinde olduğu görülmüştür. İran yaptığı çalışmalarda uranyum zenginleştirme yapmadığını savunmuştur. Anlaşma hükümlerine uymadığı öne sürülen İran için denetçiler tesislerden aldıkları numuneleri IAEA temsilciliğine sunarak yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum bulguları tespit edildiğini belirtmişlerdir. İran bulgularda çıkan uranyum parçalarının kendilerinden kaynaklı olmadığını ve ithal ettikleri santrifüj makinesinden bulaştığını savunmuştur. Bu çalışmaların bilgisinin IAEA'ya verilmediğini ve attığı adımların raporunu bildirmediğini kabul eden İran bunu telafi edecek tedbirler alacağını açıklamıştır (Celalifer Ekinci, 2009: 44).

İran'ın nükleer çalışmalarından dolayı yıllardır devam eden Batı tarafından yaptırımlara ve kısıtlamalara tabi tutulması uzun süren müzakereler sonrasında 2015'te BM daimi üyeleri, Almanya (P5+1), AB ve İran arasında imzalanan Kapsamlı Ortak

Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action-JCPOA) ile bir karara bağlanmıştır. Anlaşma İran'ın nükleer faaliyetlerini sonlandırması karşılığında uygulanan yaptırımların kaldırılması maddelerini içermektedir. Anlaşmaya göre İran nükleer faaliyetlerine son vermeyi, JCPOA'nın tüm maddelerine uymayı, Uluslar arası Atom Enerjisi Kurumu ile koordineli hareket etmeyi ve taraflarla işbirliği içerisinde olmayı taahhüt etmiştir (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2016). Anlaşmanın hükümleri ve detayı "İran'a Yönelik Ambargoların Tarihçesi" bölümünde ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

2016 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun İran'ın barışçıl nükleer çalışmalar yaptığını açıklamasının ardından İran'ın üzerindeki enerji, ticaret ve ekonomik alanlardaki uluslararası yaptırımlar kaldırılmıştır. Anlaşma ile İran'ın nükleer programının azaltılması ve yalnızca barışçıl olarak sanayi, tıp gibi sivil amaçlarla kullanılması hedeflenmiştir. İran'ın nükleer çalışmalarının denetlenmesini Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) yapacak ve anlaşma şartlarına aykırı hareket ettiği anda yaptırımlar yeniden yürürlüğe girecektir. IAEA ise İran'ın şimdiye kadar anlaşmaya uygun davrandığını açıklamıştır (Winter, 2017).

İran ile imzalanan JCPOA anlaşması en çok İsrail'i tedirgin etmiştir. İsrail başbakanı Netanyahu anlaşmayı kınadığını bildirmiş, İsrail'in güvenliğinin sarsıldığını, bu anlaşmanın İran'ın nükleer varlığını meşrulaştırdığını ve İsrail'in tehdit altında olduğunu savunmuştur. Batılı ülkeleri, İran üzerindeki yaptırım ve baskıların sürdürülmesine davet etmiştir. Obama ise İsrail'in güvenliği ile ilgili bir sorun olmadığını, anlaşmanın İsrail'in güvenliğinin sağlanması açısından da faydalı olduğunu dile getirmiştir (Adıbelli,2017:123).

İsrail en başından beri İran ile yapılacak her türlü olumlu müzakerenin karşısında yer almıştır. Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan Donald Trump, İsrail'in de talebiyle vazgeçmiştir. İsrail bölgede güçlü bir İran'ın İsrail'in güvenliğine tehdit oluşturduğunu her seferinde ifade ederek İran'ın nükleer programına karşıt bir tutumda olmuştur. İsrail'in güvenliği fazlaca gündeme getirilen ve önemsenen bir konudur. İsrail Ortadoğu'da İran ile coğrafi yakınlığının da bulunmasıyla İran'ı "Büyük İsrail Projesi"nin önünde bir engel olarak görmektedir. Her ne kadar Büyük İsrail Projesi olarak adlandırılan sınırlar İran'dan geçmese de İran'ın bölgedeki nüfuzu, çeşitli grupları yönlendirmesi, mezhepsel bir etkinlik alanı oluşturması ve özellikle nükleer çalışmaları İsrail için sorun oluşturmaktadır. İsrail her fırsatta İran'a yönelik askeri bir

operasyon veya güç kırmaya yönelik bir hamle için taraftar olmuş ve bu konu ülke siyasetinde üzerine kafa yorulan bir mesele olmuştur.

Soğuk savaş boyunca dünyada önemli nükleer güç olan ABD olası bir nükleer saldırıyı önleyecek teknolojiye henüz hala sahip değildir. İran'ın nükleer güce sahip olması ve en önemlisi de İran'ın kendi başına nükleer güç olması ABD için kabul edilebilir bir durum olarak değerlendirilmemektedir. 11 Eylül saldırıları sonrası terörizm algısı yön değiştiren ABD, bunu gerekçe göstererek Ortadoğu'ya girmiştir. İran ABD'nin Ortadoğu'daki hareketini kısıtlayan bir ülke olmakla birlikte nükleer silaha sahip olması da önemli bir endişe kaynağıdır. ABD bu durumu İran'ın nükleer silah konusunda terör gruplarına örnek teşkil etmesi, teröristlerin kolaylıkla nükleer silaha erişebilmesi ve kitle imha silahlarının tehlikesiyle bağdaştırarak Batı'nın ve uluslararası kamuoyunun dikkatini buraya çekmeye çalışmaktadır (Özkan, 2007:22). ABD ve onun öncülüğünde Batı ülkelerinin İran konusundaki kriz mahiyeti taşıyan olayları son yıllarda özellikle Trump yönetiminde iyice artmıştır.

İran'ın nükleer amaçlarına bakıldığında birçok sebepleri olduğu görülmektedir. İran'da rejimin korunması ve Fars milliyetçiliğinin önemi bunların başında gelmektedir. ABD, Irak'ı işgal ederek İran'ın sınır komşusu olmuştur ve hedeflenen Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında ABD'nin arzuladığı rejimler ve sistemler kurulmasına karşı İran engel teşkil etmektedir. İran'a göre İsrail Siyonizmi ve Amerikan emperyalizmi İslam düşmanlığı gütmektedir ve Ortadoğu coğrafyasını sömürmek istemektedir. NPT'ye üye olmayıp nükleer silah üretimi yapan İsrail, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerin coğrafi yakınlığının İran açısından bir tehdit oluşturma ihtimali vardır. Bu ülkeleri tehdit olarak görmeyip İran'ı gören Batılı ülkelerin bu tutumu haksızlık olarak algılanmaktadır. Bundan ötürü İran nükleer enerjinin milli bir hak olduğunu savunmaktadır. Daha önce birçok darbe tecrübesi olan İran, Batı'nın iç işlerine karışmasına ve olası müdahalelere önlem amacıyla nükleer enerjiyi caydırıcı bir faktör olarak kullanmaktadır. Nükleer çalışmalar İran'ın milli kimliğini yansıtan bir etmen olmuştur (Ceylan, 2018:43).

İran'ın nükleer enerjiye önem vermesinin bir diğer sebebi de sahip olduğu fosil enerji kaynaklarını Rusya'nın yaptığı gibi ihracatta kullanarak içerdeki enerji ihtiyacını nükleer enerjiden karşılama isteğidir. Böylelikle sahip olduğu petrol ve doğalgazın ticaretiyle ekonomisini güçlendirmeyi planlamaktadır. Aşırı fosil yakıt tüketiminin çevre kirliliğine yol açtığını dile getiren İran artan nüfusuyla bir enerji bağımlısı ülke

durumuna gelmek istememekte, nükleer enerjiyle bu açığı kapatmak istemektedir.
(Ceylan, 2018: 44).

V. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN ENERJİ KAYNAKLARI

Dünyada yeraltı ve yer üstü enerji kaynaklarının coğrafi dağılımı bölgelere göre farklılık göstermektedir. Türkiye de sahip olduğu jeolojik özelliklerden dolayı enerji fakiri olarak tanımlanan ülkeler arasında yer almaktadır. Komşusu olduğu ve zengin hidrokarbon yataklarına sahip Ortadoğu ve Kafkas ülkelerinin aksine Türkiye petrol ve doğalgaz açısından yetersiz bir ülkedir. Bu da Türkiye’yi enerjide dışa bağımlı kılmaktadır. Türkiye doğal kaynaklar bakımından yeterli düzeyde olmaması nedeniyle önemli bir enerji ithalatçısı konumundadır. Enerji ithalatçısı ülkelerin en büyük sorunlarından olan bütçedeki cari açık Türkiye’yi yenilenebilir enerji kaynaklarına yönlendirmektedir.

Türkiye, yaşadığı nüfus artışı ve artan ekonomik hareketliliklerle birlikte enerji talebi artan bir ülke durumuna gelmiştir. Türkiye petrol ve doğalgaz kaynakları açısından elverişli bir potansiyele sahip olmamasına karşın bulunduğu coğrafi konum ve stratejik özellikleri sayesinde önemli bir enerji terminal ülkesi durumundadır. Yeraltı kaynakları bakımından zengin olan komşuları için enerji taşımacılığı ve ihracatı noktasında kilit ülke konumundadır.

2019-2023 dönemini içeren 11. Kalkınma Planı kapsamında Türkiye'nin enerji altyapısı ve kurulu gücünde artışlar ve iyileştirmeler hedeflenmektedir. Elektrik kurulu gücünün 2023'te 109.474 megavata çıkarılması hedefler arasındadır. Elektrik üretiminde doğalgazın payının %29,85'ten %20,7'ye düşürülmesi, yine elektrik üretiminde yenilenebilir enerjiye ağırlık verilerek %32,5'ten 2023'te %38,8'e yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Enerjide yerel kaynakların çoğaltılması, enerji ithalatının azaltılması, fosil yakıt tüketiminin azaltılması, yenilenebilir enerjinin desteklenmesi, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, petrol-doğalgaz boru hatlarının yapılması, rekabetin gaz ve elektrik sektöründe desteklenmesi, doğalgaz depolama kapasitesinin genişletilmesi, nükleer santrallerin açılarak nükleer enerjinin geliştirilmesi belirlenen ana hedeflerdir (Temizer, 2019).

Türkiye'nin yıllık enerji arzı 143,66 milyon ton petrol eşdeğeri olarak gerçekleşmiştir. Türkiye enerji arzında ilk sırada % 29,2 ile petrol, ikinci sırada % 28,7 ile doğalgaz, üçüncü sırada %28,4 ile kömür yer almıştır. Diğer %12,7'lik pay ise

hidrolik dâhil yenilebilir kaynaklardan sağlanmıştır (Tablo 7). Türkiye kömür, doğalgaz, elektrikteki talep artışında Avrupa’da ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 7. Türkiye Birincil Enerji Kaynak Arzı

Enerji Türü	2018 (Milyon Ton Petrol Eşdeğeri)	Pay %
Petrol	41,913	29,2
Doğalgaz	41,171	28,7
Kömür	40,862	28,4
Jeotermal-Diğer Isı	8,343	5,8
Hidrolik	5,155	3,6
Biyoenerji ve Atıklar	3,014	2,1
Rüzgâr	1,716	1,2
Güneş	1,547	1,1
Toplam	143,666	100

Kaynak: EÜAŞ, 2019.

2019 yılı itibariyle Türkiye’nin birincil enerji tüketimi bir önceki yıla göre %3,2 artarak 155 milyon ton petrol eşdeğeri olmuştur. Enerji üretimi açısından yetersiz bir ülke olan Türkiye üretim tüketim arasındaki farkı ithalat ile karşılamaktadır. Birincil enerji kaynaklarından petrolde 48,4 milyon ton, doğalgazda 37,2 milyon ton, kömürde 40,6 milyon ton yenilenebilirde ise 9,7 milyon ton petrol eşdeğeri bir tüketim yapmıştır (BP, 2020).

5.1. Petrol

Petrol, insan hayatını etkilemeye ve değiştirmeye başladığı yıllardan beri enerji kaynağı olarak ekonominin ve sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Türkiye de gelişmekte olan ekonomisi ile enerji ihtiyacı günden güne artan ülkeler arasındadır.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde petrol arama çalışmaları ilk kez 1800’lerin sonlarında İskenderun civarındaki Çengen’de başlamıştır. Petrol arama çalışmalarının yapıldığı ikinci yer ise Trakya bölgesinde Mürefte ve Şarköy taraflarıdır. Standart Oil şirketine 1914’te Mürefte civarının jeolojik araştırması yaptırılmış, devlet yabancı kişilere bu yörenin imtiyazını vermiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı nedeniyle faaliyetleri durmuştur. Musul, Erzurum ve Van’da da petrol aramaları yapılmıştır.

Musul civarında çıkarılan petrollerdeki haklar önce Sultan Abdülhamit'in hazinesine, meşrutiyetin ilanıyla meclis hükümetine, savaşın çıkmasıyla birlikte de yabancı şirketlere devredilmiştir (Gümüş ve Altan, 1995:5-6).

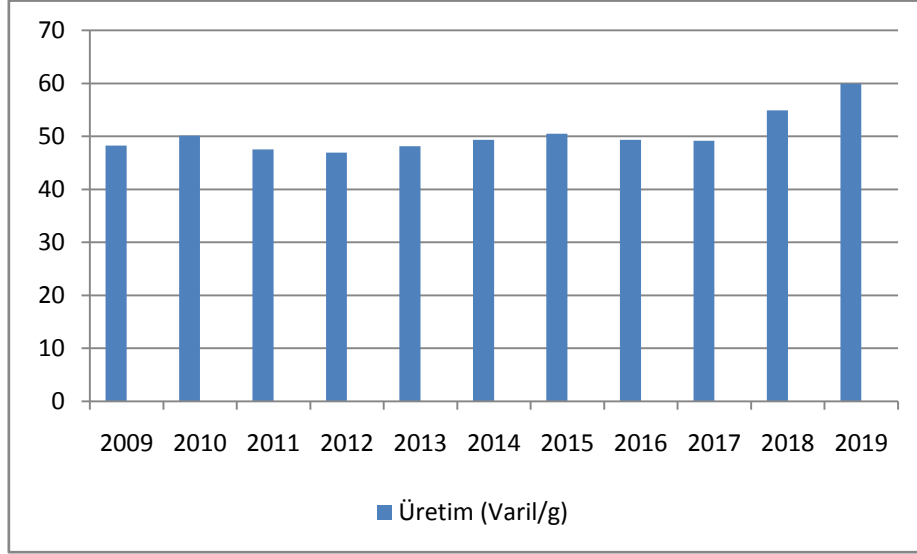
Türkiye'de petrol aramaları Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiş, 1940 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Batman'da Raman 1 kuyusunda keşfedilmiştir. 1946 yılında da 544 ton ile işletilmeye başlanmıştır. Türkiye'de üretilen petrolün %70'i Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden tedarik edilmektedir (Yılmaz, 2012:39).

Türkiye'de 1934-2018 yılları arasında açılan kuyu sayısı 4.944 (1987'si arama, 2036'sı üretim kuyusu, 921'i tespit kuyusu) adettir. 2020 Ocak itibariyle Batman Batı Raman, günde ortalama 17.963 varil ile en fazla üretim yapılan ham petrol kuyusudur. Mardin Nusaybin günde ortalama 768 varil ile en az üretim yapılan ham petrol kuyusudur (Petform, 2020).

2018 yılı verilerine göre Türkiye'nin petrol rezervi 366 milyon varil olarak açıklanmıştır. Yeni rezerv keşifleri olmadığı takdirde bu tüketim miktarları ile kaynakların 18 yıllık bir kullanım süresi kaldığı belirtilmektedir. Türkiye'deki petrol alanları yaşlı ve verimi gittikçe düşen yerlerdir. Üretimi artıracak ve verimi yükseltecek teknikler bu kuyular için oldukça önem arz etmektedir (TPAO, 2019: 36).

Türkiye petrol üretim değerlerine bakıldığında yerli sahalardan sağlanan üretimin dalgalı bir seyri vardır. Son on yılda en fazla üretim günlük 59,941 varil ile 2019 yılında gerçekleştirilmiştir. 46,943 varil ile en az üretim 2012 yılında yapılmıştır. Son üç yılda ise diğer yıllara oranla önemli bir artış gözlemlenmektedir (Grafik 25).

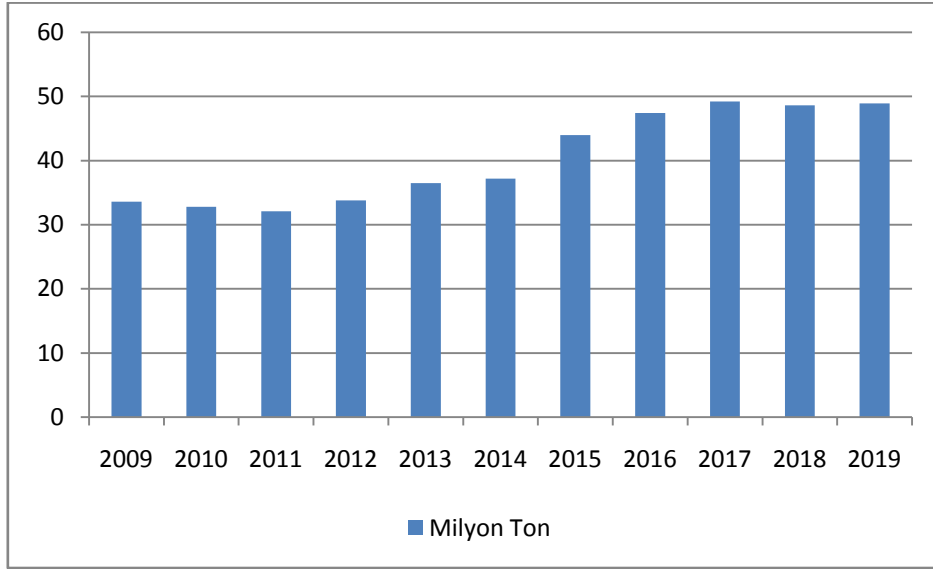
Grafik 25. Türkiye'nin Petrol Üretim Değerleri

Kaynak: TPAO, 2019.

Türkiye petrol tüketimi, üretime oranla çok yüksektir. Türkiye petrol kaynağı açısından yetersiz bir ülke olduğundan önemli oranda petrol ithal etmektedir. Türkiye'nin günlük petrol üretimi kendi iç tüketimini karşılayamamaktadır. Tüketim dalgalı bir seyir göstermektedir. Son on yıl içerisinde en fazla tüketim yıllık 49,2 milyon ton ile 2017 yılında, en az tüketim ise 32,1 milyon ton ile 2011 yılında gerçekleşmiştir. Geçtiğimiz 2019 yılı itibariyle Türkiye yıllık 48,9 milyon tonluk bir tüketimle son on yıldaki ikinci büyük petrol tüketimini yapmıştır. Türkiye'nin petrol tüketimi 2014 yılından sonra yıllık 40 milyon tonun üzerine çıkmıştır (Grafik 26). Tüketimin büyük çoğunluğu ithalattan karşılanmaktadır.

Grafik 26. Türkiye'nin Petrol Tüketim Değerleri

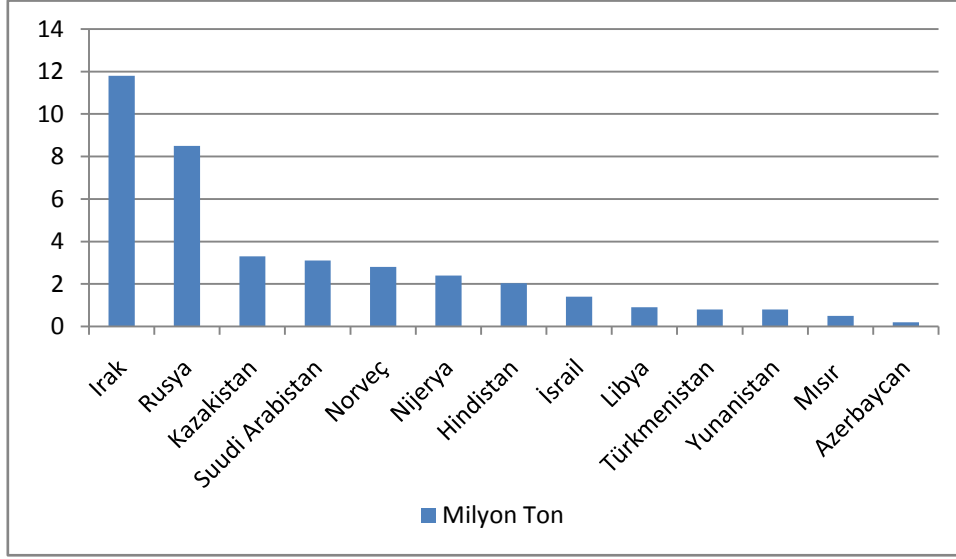

Kaynak: BP, 2020.

EPDK raporlarına göre Türkiye 2020 yılında toplam 40,5 milyon ton petrol ithal etmiştir. Türkiye'nin petrol ithalatı noktasında arz ülkeleri çok çeşitlidir. Türkiye'nin enerjide genel anlamda en büyük ithalatçısı Rusya'dır. 2019 yılında petrol ithalatının %35'i Rusya'dan, %21'i Irak'tan yapılmıştır. Türkiye'nin 2020 ithalatında ise 11,7 milyon ton ve %29'luk pay ile ilk sırada Irak yer almıştır. 8,5 milyon ton ve %21'lik pay ile Rusya ikinci sırada yer almıştır. Onu Kazakistan, Suudi Arabistan, Norveç, Nijerya gibi ülkeler takip etmektedir. Türkiye çeşitli ülkelere küçük oranlarda petrol alımı yapmaktadır (Grafik 27).

Grafik 27. Türkiye'nin Petrol İthal Ettiği Ülkeler, 2020

Kaynak: EPDK, 2020.

Türkiye'nin boru hattı ile petrol ithalatı; Irak ile 1973'te imzalanan anlaşma ile işletilmeye açılan Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı ile başlamıştır. Bu hat ile Kerkük petrolünün Adana-Ceyhan deniz terminaline taşınması hedeflenmiştir. 2010 yılında Türkiye ile Irak arasında Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı Anlaşmasının protokollerinin yenilenmesiyle 15 yıl uzatılması kararlaştırılmıştır. Bir diğer ham petrol boru hattı başta Azerbaycan olmak üzere Hazar bölgesindeki petrolerin Türkiye'ye ulaştırılmasını içeren Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Anlaşmasıdır. Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Ceyhan'a ulaştırılması ve buradan da tankerlerle dünya pazarına taşınması amaçlanmıştır. Türkiye ayağı 1076 km olan bu boru hattı ile aynı zamanda Kazak ve Türkmen petroleri de taşınmaktadır (ETKB, 2020).

5.2. Doğalgaz

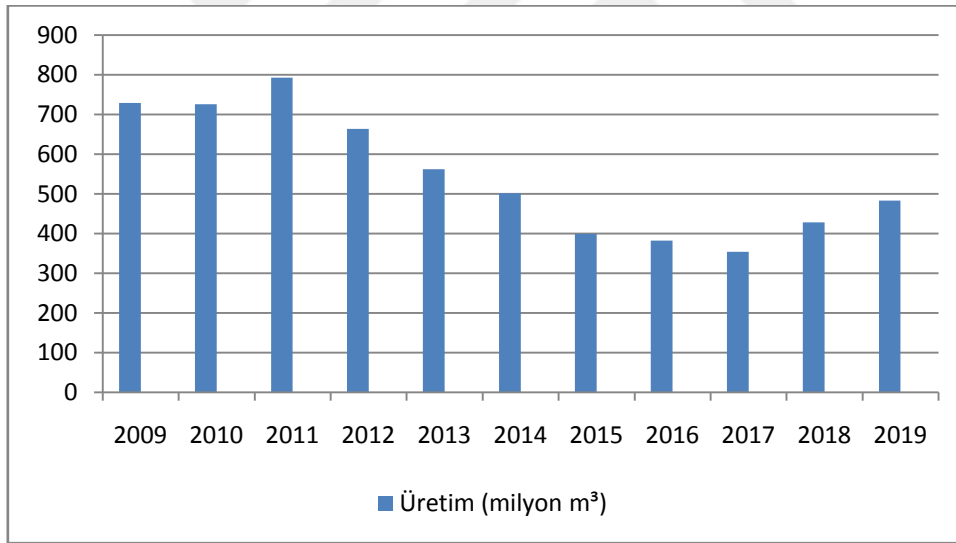
Türkiye'de doğalgaz ilk olarak 1970'te Kırklareli'nde keşfedilmiştir. 1976'da bugün Set Çimento Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi olan Pınarhisar Çimento Fabrikası'nda kullanılmıştır. Doğalgaz sektöründe önemli rol oynayan Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) 1974 yılında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından kurulmuştur. Doğalgaz kullanımıyla elektrik üretimi ilk olarak 1985'te Hamitabat Doğalgaz Çevrim Santralinde yapılmıştır. Türkiye'de 1986 yılına dek 750 milyon m³ yerli doğalgaz tüketimi yapılmıştır.

Türkiye’de doğalgaz arama ve çıkarma faaliyetleri günden güne artış göstermektedir. Değirmenköy Silivri günde ortalama 145.000 m³ ile en fazla üretim yapılan doğalgaz kuyusudur. Paşaköy Edirne ise günde ortalama 247 m³ ile en az üretim yapılan doğalgaz kuyusudur (Petform, 2020).

2018 yılı verilerine göre Türkiye’nin doğalgaz rezervleri 3,8 milyar m³ olarak açıklanmıştır. Yeni rezerv keşifleri olmadığı takdirde bu tüketim miktarları ile kaynakların 9 yıllık bir kullanım süresi kaldığı belirtilmektedir (TPAO, 2019 :36).

Türkiye’de doğalgaz üretimi son on yılın ilk yarısına göre düşüş eğiliminde bir seyir göstermektedir. Yıllık en fazla doğalgaz üretimi 793 milyon m³ ile 2011 yılında yapılmıştır. En az üretim ise 354 milyon m³ ile 2017 yılındadır. Türkiye’de 2019 yılında 483 milyon m³ doğalgaz üretimi yapılmıştır (Grafik 28). Türkiye’de petrol ve doğalgaz üretim çalışmaları Akçakoca, Ayazlı ve Akkaya bölgelerindeki doğalgaz sahaları hariç kara üzerinde yapılmaktadır (TPAO, 2020).

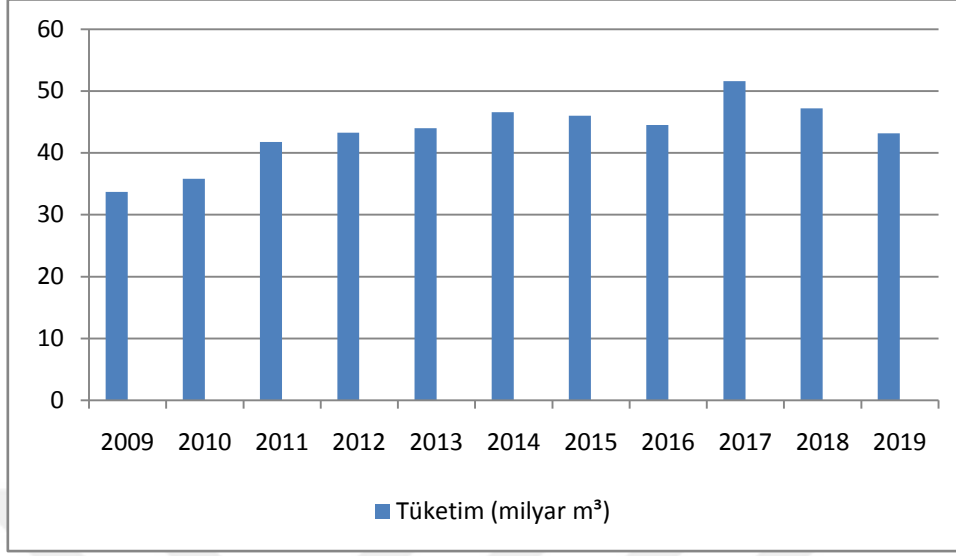
Grafik 28. Türkiye’nin Yıllara Göre Doğalgaz Üretimi

Kaynak: TPAO, 2019.

Türkiye’nin doğalgaz tüketimi üretimin çok üstündedir. Üretim milyon metreküp bazında gerçekleşirken tüketim milyar metreküptür. Son on yılda en fazla tüketim 51,6 milyar m³ ile 2017 yılındadır. 2017 yılı aynı zamanda Türkiye’nin doğalgaz üretiminde en düşük olduğu yıldır. Yetersiz üretim nedeniyle ithal gaz kullanımının en fazla olduğu yıldır da diyebiliriz. Doğalgazda en az tüketim ise 33,7 milyar m³ ile 2009 yılındadır. Türkiye 2019 yılında 43,2 milyar m³ doğalgaz tüketmiştir (Grafik 29).

Grafik 29. Türkiye'nin Yıllara Göre Doğalgaz Tüketimi

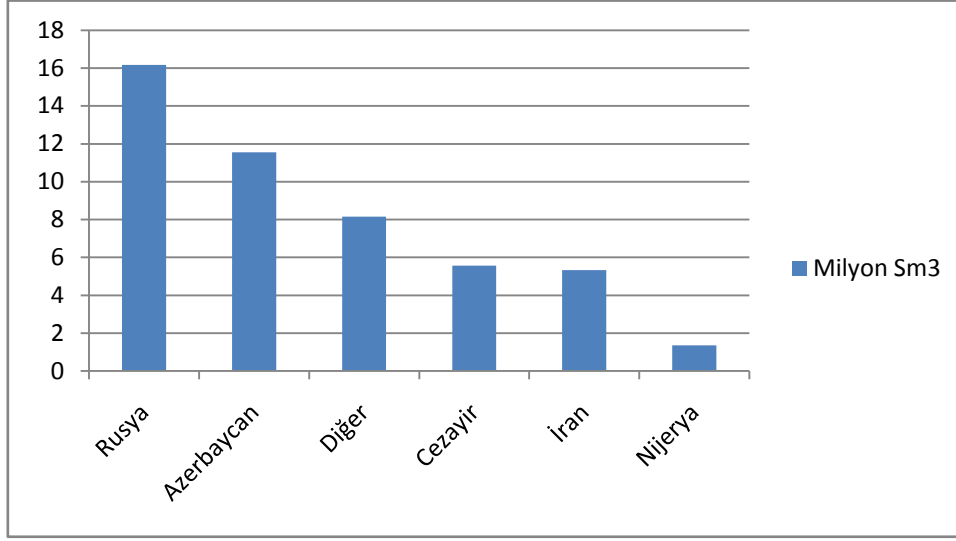

Kaynak: BP, 2020.

Türkiye 45-50 milyar m³ arasında değişen tüketimle yıllık 12-13 milyar dolarlık doğalgaz faturası ödemektedir. Türkiye'de iç tüketimde kullanılan doğalgazın 14,5 milyar m³'ü konutlarda, 12,4 milyarı sanayide, 11,2 milyarı elektrik üretiminde, 6,8 milyar m³'ü ise diğer kullanım alanlarında tüketilmektedir (NTV, 2020).

Türkiye 2020 yılında 48,126 sm³ doğalgaz ithal etmiştir. Rusya Türkiye'nin doğalgazda en önemli enerji tedarikçisi ülke konumundadır. 2019 yılı doğalgaz ithalatında Rusya %34'lük pay ile ilk, Azerbaycan %21 ile ikinci, İran %17 ile üçüncü sırada yer almıştır. 2020 yılı ithalatında ilk sırada 16,1 sm³ ve %33,5'lik pay ile Rusya ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada 11,5 sm³ ve %24'lük pay ile Azerbaycan, 5,5 sm³ ve %11,5 pay ile Cezayir, 5,3 sm³ ve %11 pay ile İran dördüncü sırada yer almaktadır. 1,3 sm³ ve %2,8 ile Nijerya sırayı takip etmektedir. İthalatın geri kalanı 8,1 sm³ ve % 16,95 pay ile diğer ülkelerden karşılanmaktadır (Grafik 30). Rusya, İran ve Azerbaycan'dan doğalgaz ithalatı boru hatları yoluyla gerçekleştirilmektedir. Cezayir ve Nijerya'dan LNG şeklinde alınmaktadır. Diğer ülkelerden ise spot LNG formu ile tedarik edilmektedir.

Grafik 30. Türkiye'nin Doğalgaz İthal Ettiği Ülkeler, 2020

Kaynak: EPDK, 2020.

Türkiye'de boru hattı ile doğalgaz ithalatı ilk kez 1987 yılında Rusya'dan yapılmıştır. Bunu İran ve Azerbaycan ile yapılan anlaşmalar takip etmiştir. Türkiye'nin doğalgaz ithal ettiği ülkelerle yaptığı anlaşma "al ya da öde" ilkesine dayanmaktadır. Bu da Türkiye'nin kullanacak talebi olmasa dahi taahhüt ettiği fiyatı o ülkeye ödemesini zorunlu kılmaktadır. Bu durumdan ötürü talebin azaldığı zamanlarda BOTAŞ zarar etmektedir. Türkiye diğer ülkelere nazaran en ucuz gazı Azerbaycan'dan almaktadır (Öztürk, 2017: 22).

Türkiye'nin baş tedarikçisi Rusya ile 845 km uzunluğundaki Rusya Federasyonu-Türkiye Doğalgaz Ana İletim Hattı, Bulgaristan üzerinden Malkoçlar'dan Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergâhını takip ederek Ankara'ya ulaşmaktadır. Rusya ile bir diğer doğalgaz iletim hattı Mavi Akım projesidir. Samsun, Amasya, Çorum, Kırıkkale güzergâhından Ankara'ya ulaşmaktadır. 2003 yılında işleme açılan bu hat Malkoçlar-Ankara hattı ile birleşmektedir. Çorum üzerinden bir branşman da Düzce tarafına ayrılmaktadır. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki Şah Deniz I boru hattı 2007 yılında işletilmeye açılmıştır. Bu proje Azerbaycan'ın Şah Deniz sahasından çıkarılan gazın Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaşmasını içermektedir. Bu hat Horasan civarında Doğu Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ile birleşerek Batıya ulaşmaktadır. İran ile 2001'de imzalanan Doğu Anadolu Doğalgaz Ana İletim Hattı projesi ile İran'dan alınan gazın Anadolu'ya ulaştırılması hedeflenmiştir. 1491 km uzunluğundaki bu hat Doğubayazıt, Erzincan, Sivas ve Mucur üzerinden iletim yapmaktadır (BOTAŞ, 2020).

Türkiye enerji ihtiyacını karşılamak için her geçen gün yeni alternatifler bulmaya çalışmaktadır. Özellikle son zamanlarda Doğu Akdeniz'de keşfedilen zengin doğalgaz yataklarında payına düşeni alma noktasında çalışmalarını devam ettirmektedir. Türkiye ihtilafli ve mücadeleli bir bölge olan Doğu Akdeniz'deki kaynaklardan payına düşeni alırsa enerji konusunda büyük bir avantaj elde edecektir. 2020 yılında Türkiye Cumhurbaşkanının Karadeniz'de doğalgaz kaynaklarının keşfedilmesini açıklamasının ardından Türkiye'nin enerji ithalatı nedeniyle bir yük olan cari açığın kapatılması için önemli bir gelişme olarak görülmüştür.

5.3. Kömür

Anadolu coğrafyasında kömür kullanımını diğer ülkelere göre çok geç başlamıştır. Madencilik faaliyetleri 19. yüzyılda linyit ve taş kömürü rezervlerinin keşfiyle başlamıştır. II. Mahmut döneminde devlete ait tesis ve tersanelerde kullanılmak üzere kömür yurtdışından ithal edilmekteydi. Kömür ithalatının külfetli olması nedeniyle yurt genelindeki araştırmalar sonucunda Akdeniz ülkelerinde pek görülmeyen maden kömürü 8 Kasım 1829 yılında Zonguldak'ta Bahriyeli Uzun Mehmet tarafından bulunmuş, 1848'de de işletilmeye başlanmıştır (Aktaş, 2011:6) .

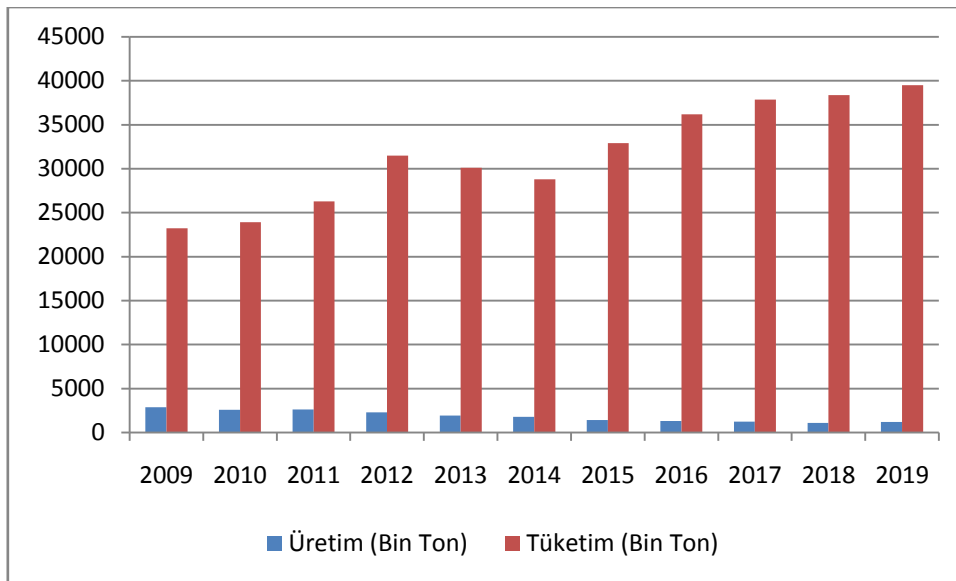
Cumhuriyet döneminde Sanayi Teşvik Kanunu ile birlikte madencilik geliştirilmesi ve milli sermaye ile kalkınma düzenlemeleri yapılmıştır. Türkiye'nin en önemli kömür alanları arasında Zonguldak ve Soma havzaları öne çıkmaktadır. Buralarda üretimin artırılması için girişimlerde bulunulmuş ve üretim birkaç yıl içinde iki katına çıkarılmıştır. Bu dönemde maden ocağı arama çalışmaları sürmüş ve Kütahya-Seyitömer linyit yatakları keşfedilmiştir (Yorulmaz, 1998: 285).

Türkiye'de fosil yakıtlar arasında en fazla rezerv kömür rezervleridir. Dünya Enerji Konseyi'ne göre dünyada 891 milyar ton civarında işletilmeye elverişli kömür rezervi bulunmaktadır. Türkiye kömür rezervleri bakımından linyit kömürü kategorisinde dünya standartlarında orta seviyede, taşkömüründe ise alt düzeyde kabul edilir. Türkiye'deki kömür rezervlerinin dünyadaki yüzde oranlarına bakıldığında; Türkiye linyitinin dünyanın %8,7'si, linyit ve alt bitümlü kömürün %3,6'sı antrasit dâhil olmak üzere toplam dünya kömür rezervlerinin %2,1'i Türkiye'de yer almaktadır (TMMOB, 2020:7). Taşkömürü, linyit ve asfaltit ile birlikte Türkiye'nin 20,84milyar ton değerinde kömür varlığı bulunmaktadır. Kömür kaynağında % 93'lük dilimde linyit ve asfaltit bulunmakta, % 7'lik kısımda ise taşkömürü yer almaktadır. Türkiye taşkömürü

rezervleri Zonguldak havzası olarak adlandırılan Amasra, Kozlu, Karadon, Armutçuk ve Üzülmöz ocaklarında çıkarılmaktadır. En önemli taşkömürü kaynağı olan Zonguldak bölgesinde 736 milyon tonu görünür, toplam 1,52 milyar ton taş kömürü rezervi bulunmaktadır (TKİ, 2019: 43).

Türkiye'nin taş kömürü üretim değerlerine bakıldığında son on yılda dalgalı bir azalma görülmektedir. 2009 yılında 3 milyon tona yakın taş kömürü üretimi yapılan Türkiye'de sonraki yıllarda azalmalar yaşanmıştır. Son yedi yılda gerçekleşen üretim ise 2 milyon tonun altındadır. 2018 yılında 1 milyon 101 bin tonluk üretimde son on yılın en düşük üretimi yapılmıştır. 2019 yılı üretimi ise 1 milyon 206 bin tondur. Türkiye'nin taş kömürü tüketimine bakıldığında ise yıllara göre dalgalı bir artışın olduğu söylenebilir. Son on yılda en fazla tüketim 2019 yılında 39,5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılından beri her yıl kömür tüketiminde artış yaşanmıştır ve tüketim 30 milyon tonun üzerindedir. En az tüketimin olduğu yıl ise 23 milyon ton ile 2009 yılıdır (Grafik 31). Tüketimin diğer oranları ise ithalattan karşılanmaktadır. Kömür ithal edilmeye başlanan 1980'li yılların başında kömür tüketiminin yaklaşık %80'i yerli kaynaklardan karşılanırken 2019 yılına gelindiğinde tüketimin yerli kaynaklardan karşılanma oranı yalnızca %3'tür (TTK, 2020). Türkiye kömür tüketiminin Türkiye enerji sektöründe önemli bir payı vardır. 2019 yılı Türkiye birincil enerji tüketiminde kömür %28 ile petrol ve doğalgaza çok yaklaşmıştır.

Grafik 31. Türkiye'nin Taş Kömürü Üretim ve Tüketim Değerleri

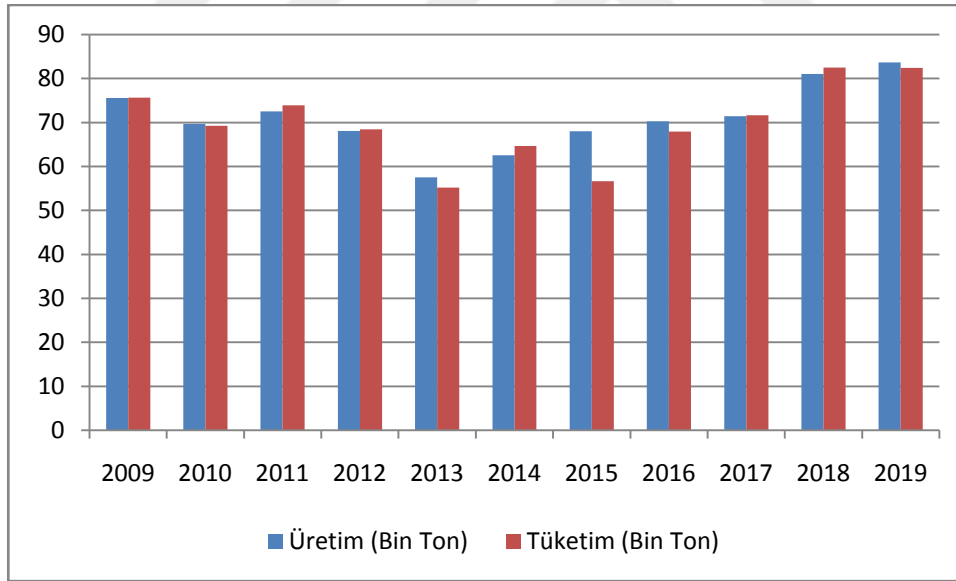

Kaynak: TTK, 2020.

2019 yılı sonuna kadar 8,3 milyar ton olarak bilinen Türkiye toplam linyit kaynağı yeni rezerv tespitleriyle birlikte 19,32 milyar tona ulaşmıştır (TKİ, 2019). Türkiye’de kömür üretimi en fazla linyit kategorisindedir. Linyit kömürü üretimi İç Anadolu, Ege ve Trakya’da yoğun haldedir. Türkiye’nin başlıca linyit havzaları; Manisa Soma, Kütahya Tavşanlı-Tunçbilek-Seyitömer, Kahramanmaraş Afşin-Elbistan, Ankara Çayırhan ve Çanakkale’dir. Kömür havzalarının yer aldığı bölgelere kömüre bağlı olarak termik santraller de bulunmaktadır. Türkiye’de üretilen kömürün % 5’ini taş kömürü, % 90’dan fazla bir kısmını linyit ve diğer % 5’lik kısmını da asfaltit grubu oluşturmaktadır (Kavaz, 2019: 22).

Türkiye’de linyit üretim ve tüketim oranları yaklaşık olarak başa baştır. 2013 yılı sonrasında 2019’a kadar düzenli bir linyit üretim artışı yaşanmıştır. En fazla üretim 83,7 bin ton petrol eşdeğeri ile 2019 yılında gerçekleşmiştir. Tüketim oranlarına bakıldığında ise Türkiye’nin hemen hemen ürettiğini tükettiği söylenebilir. 82,5 milyon ton ile en fazla 2018 yılında linyit tüketimi yapılmıştır (Grafik 32).

Grafik 32. Türkiye’nin Linyit Üretim ve Tüketim Değerleri

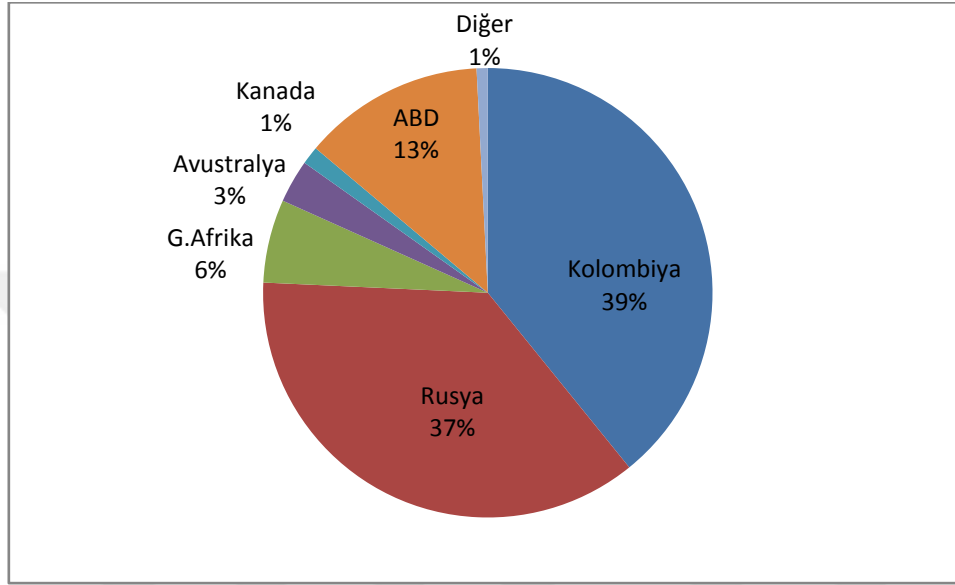

Kaynak: TKİ, 2020.

Türkiye kömür açısından belli başlı rezervlere sahip olsa da buralarda dünya standartlarında kaliteli olarak kabul edilen kömür çıkarılmamaktadır. Türkiye’nin çıkardığı linyit kömürü elektrik üretmek amacıyla termik santrallerde, konutların ısıtılmasında ve sanayi faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Taşkömürü tüketiminde elektrik santrallerinin tüketimi giderek artmaktadır. (TMMOB, 2020: 23).

2019 yılı kömür ithalat rakamlarına bakıldığında en fazla ithalat %39,2 ile Kolombiya'dan 15 milyon ton düzeyinde yapılmıştır. İkinci olarak %36,6 ile Rusya'dan 14 milyon ton civarında gerçekleşmiştir. ABD'den de %13 gibi önemli bir pay ile kömür ithalatı yapılmaktadır. Türkiye'nin ilerleyen yıllarda kömüre olan talebinin artacağı öngörülmektedir (Grafik 33).

Grafik 33. Türkiye'nin Kömür İthal Ettiği Ülkeler, 2019

Kaynak: TKİ, 2020.

Türkiye, kömür ithalatında ilk kez 2004 yılında 1 milyar dolar eşiğini geçmiştir. 2006'da 2 milyar, 2008'de 3 milyar ve 2011'de 4 milyar dolar seviyesini geçen kömür ithalatı 2012'de 4,6 milyar dolar olmuş, sonrasında uluslararası piyasalarda kömür fiyatlarının düşmesiyle 2013 ve 2014 yıllarında 4 milyar doların altına düşmüştür. 2019 yılı Türkiye'nin kömür faturası ise 4 milyar dolardır (TKİ, 2019: 33).

Türkiye'de 1980'lerden önce kömür ithalatı çok düşük seviyelerdeyken 1990'larda 10 milyon tonu, 2000'lerde de 15 milyon tonu aşmıştır. 2017'de 36,6 milyon ton, 2018'de 37,29 milyon ton, 2019'da ise 38,3 milyon ton kömür ithalatı yapılmıştır. Kömür ithalatındaki bu artışın en önemli sebebi elektrik üretiminde kömüre olan talebin artmasıdır. İlerleyen yıllarda kömür ithalatının doğalgaz ithalatına yaklaşacağı öngörülmektedir (TKİ, 2019: 31).

Kömürün Türkiye'nin Milli Enerji ve Maden Politikalarında önemli bir yeri vardır. Özellikle kömür ithalatının azaltılması noktasında düzenlemeler yapan Türkiye yerli kömüre önem vererek kömür arama çalışmalarına yönelik adımlar atmaktadır.

Türkiye'nin kömür üretimi ve tüketimi her yıl artmaktadır. Buna bağlı olarak ithalat ve dışa bağımlılık da artış göstermektedir.

5.4. Nükleer Enerji

Türkiye yeraltı enerji kaynakları bakımından fakir olması ve dışa bağımlı durumda olması nedeniyle sürdürülebilir, istikrarlı ve dışa bağımlılığı azaltan alternatif enerji kaynaklarına yönelmek istemektedir. Türkiye'nin nükleer enerji üretme isteğinin yaklaşık 60 yıllık bir geçmişi vardır. Sivil nükleer santral kurulması konusunda birçok girişimleri olan Türkiye, 1986 yılında meydana gelen Çernobil kazası, siyasi otoritenin konu hakkında yetersizliği ve kömür santrallerinin daha elverişli görülmesi nedeniyle yıllardır nükleer santralden enerji üretimi konusunda başarılı olamamıştır (Kaya ve Göral, 2016: 424).

Türkiye nükleer enerjinin hammaddesi olan uranyum açısından rezervlere sahip bir ülke olduğundan bunu nükleer santrallerde yakıt olarak değerlendirmek istemektedir. Nükleer enerji politikalarında 2023'e kadar belirlenen nükleer tesislerin açılması kararlaştırılmıştır. Türkiye nükleer tesislerin kurulması için yeterli teknolojiye sahip olmamasından dolayı nükleer üretim için gerekli ekipmanları da yurtdışından ithal etmek durumundadır. Türkiye'de Mersin Akkuyu, Sinop İnceburun Yarımadası ve Kırklareli İğneada olmak üzere üç bölgede nükleer tesis kurulması planlanmıştır.

Mayıs 2010'da Türkiye ve Rusya arasında Mersin Akkuyu'da VVER-1200 reaktörlü dört güç ünitesi bulunan 4800 MW kurulu güç kapasitesine sahip bir nükleer santral inşa edilmesine dair anlaşma imzalanmıştır. Aralık 2010'da Rusya Türkiye'de nükleer santral inşaatına ilişkin Akkuyu Nükleer Anonim Şirketi'ni kurmuştur. Nükleer projenin yapılması için gerekli donanım ve teknolojiler Rus işletmeler tarafından sağlanmaktadır. Rus Rosatom şirketinin yürüttüğü Akkuyu Nükleer Santral inşaat çalışmaları, Türkiye Cumhuriyeti mevzuatına ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun nükleer santral inşaat süreci kriterlerine uygun olarak, Türkiye'nin ilk nükleer santrali olma yolunda hala devam etmektedir (Akkuyu Nükleer, 2021).

VI. BÖLÜM

AMBARGOLAR DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

6.1. İran'a Yönelik Ambargoların Tarihçesi ve Kapsamlı Ortak Eylem

Planı

Ülkelerin yıllardır kullandığı yaptırım yöntemi askerî güç ekseninde şekillenmekteydi. Özellikle 21.yüzyılda ülkeler arası ilişkilerde askerî müdahaleler kadar büyük etkiye sahip ekonomik yaptırım yöntemi uygulanmaya başlanmıştır. Uluslar arası düzende devletler ilişkilerini diplomasi, güç kullanımı ve çeşitli ambargolar gibi birkaç mekanizma üzerinde yürütmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir ülkeye yapılacak askerî operasyonun etkilerine dair genel kanaatlerde değişimler olmuştur (Küpeli, 2016: 5).

İran yüzyıllardır bölgede hâkim olma ve gücü elinde tutma amacı güden bir geleneğe sahiptir. Şah döneminde büyük silahlanmaya gidilerek bu gelenek sürdürülmüştür. ABD silahlanmaya olan desteğini 1950'lerde İran'ın nükleer silah edinme arzusunda da devam ettirmiştir. 1979 devriminde ise değişen rejimle birlikte dengeler de değişmiş İran'ın Batı nezdindeki konumu ve müttefikliği karıştırlığa dönüşmüştür. Yeni rejim Amerika'yı “şeytan”, İsrail'i ise ABD'nin bölgedeki “Truva atı” olarak görmüştür. İran'ın bölgedeki tek hâkimiyet arzusunun ise Şiilik üzerinden yürüttüğü devrim ihracı politikası oluşturmaktadır. Ortadoğu'da Şii halkın üzerindeki nüfuzunu kullanarak bir etki alanı oluşturmak istemektedir (Akkoyunlu, 2015: 67-68).

Jimmy Carter'ın 1977'de göreve gelmesinden önce, selefi Richard Nixon, Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'ın hüküm sürmekte olan şahı Muhammed Rıza Pehlevi ile kurulan ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. Amerika, 1953'te Şah Pehlevi'nin tahta geçmesine yol açan, dönemin başbakanı Muhammed Musaddık'a karşı darbe düzenlediğinden beri İran, Batı'nın sadık müttefiki olmuştur. Bu nedenle, Nixon tarafından Basra Körfezi bölgesindeki Amerikan çıkarlarının korunmasında iki ortakdan biri (diğeri Suudi Arabistan) olarak belirlenmiştir (Fries, 2014:7). Bu süre zarfında ABD-İran müttefikliği devam etmiştir. İran Şahının her konuda ABD ile ortaklaşa hareket etmesi İran halkının bazı kesimlerince tasvip edilmemiş olsa da, İran'ın başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri ile ilişkileri, rejiminin değiştiği 1979 devrimine kadar sürmüştür.

ABD'nin Tahran'a yönelik yaptırımlarının tarihi 40 küsur yıl öncesine uzanmaktadır. Şahlığın yıkılması ve İslâmî devrimin gerçekleşmesi ile din temelli bir anlayışa evrilen İran yönetiminin başına ABD ve Batı'yı tehdit olarak gören Ayetullah Humeyni gelmiştir. Böylece ABD-İran müttefikliği, yıllarca sürecek ABD-İran çekişmesine dönüşmüştür. Molla rejimiyle birlikte yer eden tutucu fikirler ve sahip olduğu zihniyet İran'ın ABD tarafından birçok ambargolara ve ekonomik yaptırımlara maruz kalmasına sebep olan faktörlerden olmuştur.

Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip İran'da ambargolar, ABD ortaklığının misyonuna ters düşecek her olayda uygulamaya konulmuştur. İran, petrolün millileştirilmesini hedefleyen başbakan Musaddık döneminde ambargolarla tanışmıştır. İran'ın kendi petrol ve doğalgazının ticaretini kendisinin yapması gerektiğini savunan Musaddık'ın Amerika'nın desteklediği bir darbe ile görevden uzaklaştırılmasının ardından ambargolar da geri çekilmiştir. 1979'da Şah'ın devrilip yerine rejim değişikliği ile birlikte gelen Humeyni dönemden bu yana İran ve Batı ilişkileri her daim çatışmalı olmuştur (Telci, 2018:2).

1979'da meydana gelen "Rehine Krizi"⁵ ile birlikte iki ülke arasındaki ipler iyice gerilmiş ve ABD'nin İran'a karşılık olarak ambargolar uygulaması gündeme gelmiştir. Rehine krizinin ardından ABD başkanı Jimmy Carter, Şah döneminde yapılan anlaşmalar doğrultusunda İran'a yapılan yatırımları ve yardımları durdurmuştur. İran'da petrol alanında çalışan Amerikan şirketleri ülkeden çekilme kararı almıştır. Bu da İran'ın petrol üretiminde 4'te 3 oranında azalmaya yol açmıştır. Bu dönemde Amerikan bankalarında İran'a ait 12 milyar dolarlık varlığın bloke edilmesine, İran ile ithalatın tamamen, ihracat faaliyetlerinin ise büyük ölçüde yasaklanmasına karar verilmiştir (Timeturk, 2015).

İran'daki devrim ABD ve Batı ülkeleri için önemli bir müttefiki kaybediş olmuştur. Sovyet Rusya'ya karşı bölgede önemli bir tampon olarak görülen İran'daki İslam devriminin bölgedeki dengeleri değiştirmesinin etkileri günümüzde hala devam etmektedir.

Uluslararası çevreler, Amerika'nın İran'a yönelik yaptırımları için önemli bir etken olmuştur. 1979'dan bu yana, Amerika Birleşik Devletleri ile İran İslam

---

⁵ Rehine Krizi, devrimin ardından İran ve ABD arasında yaşanan ilk krizdir. İran Şahının ABD'ye tedavi için gitmesini protesto etmek ve Şah'ın iadesini istemek için 4 Kasım 1979'da Amerikan elçiliğini basan 400 İranlı üniversite öğrencisinin 52 Amerikalıyı 444 gün boyunca rehine almasıyla cereyan etmiştir (Abrahamian, 2011: 219).

Cumhuriyeti arasındaki ekonomik işbirliği asgari düzeydedir. Nitekim ABD, İran ekonomisi üzerindeki etkisini yalnızca uluslararası toplumla etkileşim yoluyla (İran ile işbirliği yapmayı sınırlandırmak için cezai tedbirler ve teşvikler kullanarak) sağlayabilir. Mevcut yasalara göre, Amerikalıların, İran'da üretilen herhangi bir ürünü doğrudan veya başka ülkeler aracılığıyla ABD'ye ithal etmesi yasaklanmıştır. Amerikan mal ve hizmetlerinin İran'a ihracatı da yasaklanmıştır. ABD vatandaşlarının İran hükümeti ile doğrudan veya dolaylı ticaret ve ekonomik faaliyetlerde bulunmasına ve Amerikan şirketlerinin İran'da üretilen petrol ve petrokimya ürünlerinin alım satımına yasak getirilmiştir. İranlı firmalara mühendislik hizmetleri vermeleri veya onlara modern teknoloji sağlamaları da yasaklanmıştır (Kozhanov, 2011).

1980'li yıllarda Ortadoğu'da patlak veren İran-İrak savaşında ABD, İran'a karşı Saddam Hüseyin'i destekleyen bir tutum takınmıştır. ABD'nin bu politikasındaki amaçları; Rehine Krizi olarak bilinen ABD büyükelçiliği çalışanlarının İranlı devrim yanlısı öğrenciler tarafından 444 süreli rehin alınması olayının intikamını almak istemesi ve İran'ın Müslüman halkları üzerine etki etmesinin önüne geçmek olmuştur. ABD bu savaşın sonucunda İran'ı yıpratmak ve mağlup etmek için Irak'a askeri ve finansal destek vermiştir. ABD Irak'a verilecek desteğin bölgedeki petrol zengini diğer müttefik ülkeler tarafından karşılanmasını sağlamıştır. ABD bu savaş aynı zamanda bir silah pazarı olarak görmüş ve her iki ülkeye de silah satmıştır (Semiz ve Akgün, 2005:166).

ABD başkanı Ronald Reagan ise, İran'ın desteklediği Hizbullah'ın 23 Ekim 1983'te Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta 299 Amerikan ve Fransız denizcisini öldürmesi üzerine İran'ı "Terörizmi Destekleyen Devletler" listesine eklemiştir. İran'ın terör destekçisi olarak gösterilmesi, diğer hükümlerin yanı sıra ABD'nin finansal yardımının yasaklanmasına ve temel kullanım ürünlerinin satışının kısıtlanmasına neden olmuştur (Samore, 2015: 3).

İran'ın kitle imha silahları ve terörizme destek arayışına ilişkin artan endişelerin ardından, 1995 yılında Başkan Bill Clinton, Amerikan ticaretini ve İran'a yatırımı yasaklayan iki yasa çıkarmıştır. Ertesi yıl, İran'ın enerji sektörüne 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan herhangi bir firmaya yaptırım uygulanmasını öngören İran Yaptırımlar Yasasını imzaladı. İran Yaptırım Yasası "ikincil" bir yaptırımdı, yani ABD merkezli olmayan şirketler de yaptırımlara maruz kalmaktaydı. Şirketler İran'ın enerji sektörüyle iş yapmayı seçerse, ABD ile iş yapamazlardı. Avrupa ülkeleri bu yaptırımları

Avrupa'nın yasaları dışında bir karar olarak gördüler. Ardından ABD, İran'ın kitle imha silahları geliştirmesine karşı daha sağlam bir işbirliği yapma taahhüdüne karşılık enerji yaptırımlarını geri çekmeyi kabul etmiştir (Ianchovichina vd.,2016:7).

Başkan George W. Bush 2002'de Birliğin Durumu konuşmasında, İran'ı Irak ve Kuzey Kore ile birlikte “Şeytan Ekseni'nin” bir parçası olarak tanımlamıştır. “İran'ın kitle imha silahlarını takip ettiğini ve terör ihraç ettiğini, seçilmemiş bir kaç kişinin İran halkının özgürlük umudunu bastırıldığını” dile getirmiştir. Buna karşılık İran hükümeti, bir önceki yıl 11 Eylül saldırılarından sorumlu olan El Kaide üyelerine ev sahipliği yapan Taliban'a karşı mücadele ve Afgan mültecilerin ülkelerine geri gönderilmesiyle ilgili ABD ile yaptıkları işbirliğini, El Kaide ajanlarını yakalamaya ve Taliban'la mücadeleyle ilgilenen ABD'li diplomatlarla gizli görüşmeleri durdurmuştur (Council on Foreign Relations, 2020).

İran, rejim değişikliği ve Batı karşıtı yeni rejimin uyguladığı politikalarla insan haklarını ihlal ettiği ve terörizme destek verdiği sebebiyle Batı'nın tepkisini çekmekte ve 1979'dan 2002'ye kadarki yaptırımlar bu gerekçeyle uygulanmaktaydı. 2002'de İran'ın gizli nükleer silah ürettiği haberinin dünya kamuoyunda yayılmasıyla Batı ile arasındaki gerginlik bu sefer nükleer sebeplerle devam etmeye başlamış, İran'a yönelik karşıt tutumun ve yaptırımların temel gerekçesi bu olmuştur. 2002'de İran'ın nükleer çalışmalar yaptığının ortaya çıkmasından günümüze kadarki süreç yaptırımların ikinci evresi olarak adlandırılmaktadır. İran-ABD arasındaki tek taraflı yaptırımlar BM ve AB'ye taşınarak diğer ülkelerin de dâhil olmasıyla çok taraflı yaptırımlara dönüşmüş ve İran bununla birlikte büyük bir kısıtlamaya ve soyutlamaya maruz bırakılmıştır (Küpeli, 2016: 99).

2005'te Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından, İran'a yapılacak Birleşmiş Milletler yaptırımlarına boyun eğmeyeceğini ve 2002'de ortaya çıkan nükleer faaliyetlerinin arkasında durarak bunu daha da geliştireceklerini söylemiştir. Ahmedinejad döneminde yaptırımlar iyice sertleştirilmiş, 2006-2008 yılları arasında BM ve AB tarafından yeni ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Tüm bu ekonomik sıkıştırmalara ve İran'ın her yönden kısıtlanmasına karşın Ahmedinejad geri adım atmamıştır. 2010-2013 yılları arasında ABD, BM ve AB ülkeleri tarafından çoklu bir ambargoya maruz bırakılan İran'ın bu dönemde varlıklarının dondurulması, bankacılık, finans ve ticaret üzerine ekonomik kısıtlamalar,

silah ve petrol ambargosu gibi pek çok alanda geniş kapsamlı bir yaptırım uygulanması kararlaştırılmıştır (Kayaoğlu, 2016).

2006'da BM'nin İran'a yaptırım uygulama sürecinde Ahmedinejad, dünya kamuoyuna yaptığı duyuruda; nükleer enerji üretiminin her ülkenin kendi iradesiyle karar vereceği bir hak olduğunu, İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nın (NPT) kurallarına uyduğunu ve diğer Ortadoğu ülkeleri için de aynı kuralların geçerli olması gerektiğini, İran'ın nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla ürettiğini, nükleer silaha sahip olmadıklarını ve bu konunun BM Güvenlik Konseyi yerine Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu bünyesinde ele alınması gerektiğini savunmuştur. AB ülkelerinin nükleer müzakerelere geri dönülmesi konusunda İran'dan istedikleri; İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini bırakması, NPT anlaşmasına ve IAEA kurallarına uyum sağlamasıdır. (Yeşiltaş, 2006: 82).

2006'da ABD ve AB ülkeleri hükümetleri tarafından İran konusunda yaptırımlar için BM Güvenlik Konseyi'nde görüşülmeye başlanmıştır. BM'de toplamda dört karar alınmıştır. BMGK kararları 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) ve 1929 (2010) sayılı BMGK kararlarıdır. Bu görüşmelerde ilk olarak İran'ın nükleer füze teknolojisi ve silahlara erişimi temel alınmıştır. Ayrıca enerji, finansal hizmetler ve ulaşım gibi alanlarda İran'a karşı kendi ulusal yaptırımlarını uygulamaya karar vermiş ve buna teşvik de oluşturmuşlardır. Bu kararlara ilişkin destek elde etmek için ABD, kararlar tam olarak uygulandığında İran'ın "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması uyarınca diğer herhangi bir taraf devlet gibi muamele görmesini" sağlayacak olan nükleer krize bir çözüm müzakere etmeyi teklif etmiştir (United Nations, 2006).

BMGK tarafından uygulanan yaptırımlar, İran'ın politikasını değiştirmesi açısından yeterli olmamıştır. 2010 yılında ABD, yabancı şirketleri ve bankaları İran'dan çekilmeye zorlayarak İran üzerindeki baskıyı artıran yeni, ikincil yaptırımları başlatmıştır. 2012'de, İran petrolünü satın alan müşterinin her 180 günde bir alımlarını önemli miktarlarda azaltması aksi takdirde ABD ile ilişkilerinin kesilmesi yönünde ülkelere bir baskı oluşmuştur. Bunun sonucunda, İran'ın petrol ihracatında yaptırım öncesi seviyelere göre günde 1,4 milyon varil düşüş olmuştur. 2013 yılında, ABD ve İran, İran'ın nükleer faaliyetlerinin dondurulması karşılığında ABD'nin nükleer programa ve İran ekonomisine karşı yaptırımlarını donduran bir başlangıç anlaşması olan Ortak Eylem Planı'nı müzakere etmiştir (Center on Global Energy Policy, 2017).

Washington yönetimi ayrıca, İran'ın nükleer füze programlarına yardım ettiği gerekçesiyle başta Çin ve Rus şirketleri olmak üzere onlarca yabancı kuruluşa da yaptırımlar uygulamıştır. ABD hükümeti, İran'a silah ve silah parçaları satmakla suçlanan şahıs veya şirketlerin yargılanması için Adalet Bakanlığı'nda bununla ilgili bir birim kurmuş, 2008-2010 yılları arasında 30'dan fazla tutuklama yapılmıştır. Obama yönetimi, Bush'lu yılların sonlarında başlatılan yaptırımların daha güçlü bir şekilde uygulanmasını sürdürmüştür. Pek çok kişi ve kurum, insan hakları ihlallerinden uyuşturucu kaçakçılığına ve silahların yayılmasına kadar çok çeşitli nedenlerle cezalandırılmıştır. Yabancı bankaların ABD'deki yan kuruluşları, çoğunlukla İran ile yapılan işlemlerle ilgili yaptırım düzenlemelerinin ihlali nedeniyle 14 milyar dolardan fazla ceza ödemiştir (United States Institute of Peace, 2010).

2010 yılında Arap Baharı'nın başlamasıyla İsrail, ABD'ye İran'a askeri operasyon düzenleme önerisinde bulunmuştur. ABD ise bu öneriyi kabul etmemiştir. Nükleer çalışmaları konusunda İran; Türkiye ve Brezilya'nın arabuluculuk yapmasını kabul etmiştir. Bu üç ülkenin hazırladığı Tahran Deklarasyonu İran hakkındaki olumsuz düşünceleri bertaraf etmemesi nedeniyle kabul edilmemiştir. Tahran Deklarasyonu Batı ülkelerince kabul görmeyince Haziran 2010'da BM Güvenlik Konseyi İran'a askeri, ekonomik ve ticari yeni yaptırımlara yönelik kararı 12 evet oyuyla kabul etmiştir. Bu kararda Türkiye ve Brezilya hayır oyu vermiş, Lübnan ise çekimser oy kullanmıştır. 2011'de de BM Güvenlik Konseyi beş daimi üyesi ve Almanya (5+1) ile İran arasında İstanbul'da bir görüşme düzenlenmiştir fakat bu müzakerelerden uzlaşma niteliğinde bir netice çıkmamıştır (Adıbelli, 2017:119-120). 2000'li yılların başından beri Batı ülkeleri İran'ın nükleer tutumuna karşı önemli bir mesai ve çalışma içerisinde olmuş, bu çalışma ve görüşmelerin sonucunda ortak bir karara varılamaması nedeniyle İran'a defalarca ambargo kararı çıkmıştır.

2012 yılında İran'a Batı tarafından bir paket hazırlanmış ve yoğun bir yaptırım dalgası başlamıştır. ABD, petrol ihracat kârlarının ana yeri olan İran merkez bankasına yaptırımlar uygulamıştır. İran da karşılık olarak Hürmüz Boğazı'ndan petrol nakliyesini kapatmakla tehdit etmiştir. Avrupa Birliği ise nükleer programını kısıtlamadığı sürece İran'a petrol ambargosu başlatmıştır. ABD, dünya bankalarının İran'la petrol işlemleri yapmasını yasaklamış ve yedi büyük müşteriyi (Hindistan, Güney Kore, Malezya, Güney Afrika, Sri Lanka, Tayvan ve Türkiye) İran'dan petrol ithalatını azaltmalarını karşılığında ekonomik yaptırımlardan muaf tutacağını açıklamıştır. Ayrıca İran'ın petrol ihracatına yönelik AB yasağı yürürlüğe girmiştir. İran riyali ABD doları karşısında

rekor seviyede bir düşüşle değer kaybetmiş ve 2011'den beri yaklaşık % 80 oranında değer kaybetmiştir. Yine AB, ülkenin bankacılık, ticaret ve enerji sektörlerine yönelik yaptırımları sıkılaştırmıştır. İran bankaları ve finans kurumları ile her türlü işlemi yasaklamış ve İran doğalgazına ambargo getirmiştir (Al Jazeera, 2012).

İran'da Haziran 2013 seçimlerinde başa gelen ve nükleer ilişkilerde deneyimi olan Hasan Ruhani ve hükümeti Batı ülkeleri ile nükleer müzakerelerin geliştirilmesi konusunda adımlar atmaya başlamıştır. İran dini lideri Hamaney'in de müzakere konusuna ılımlı yaklaşmasıyla görüşmeler başlamıştır (Ar, 2017:231).

İran ile AB arasında görüşmeler uzun bir süreçte devam etmiştir. İran ile P5+1 arasındaki ilk müzakere turu 15-16 Ekim 2013 tarihleri arasında Cenevre'de gerçekleştirilmiştir. İki ek yoğun müzakere turunun ardından, İran ve P5+1, 24 Kasım'da bir ortak anlaşmaya vardıklarını açıklamışlardır. Sürekli bir araya gelen taraflar uzun vadeli ve kapsamlı çözüm unsurlarını içeren eylem planını ve geçmiş sorunları çözmeyi ve daha fazla işbirliği yapmayı öngören işbirliği çerçevesi üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Bu süreçte her iki taraf da kapsamlı bir anlaşmayı müzakere edememiştir (Nuclear Threat Initiative, 2020).

14 Temmuz 2015'te yirmi ay süren müzakereler sonucunda Viyana'da bir araya gelen BM beş daimi üyesi (İngiltere, Fransa, ABD, Çin, Rusya) ve Almanya ile İran İslam Cumhuriyeti, İran'ın nükleer programının tamamen barışçıl olmasını sağlayacak ve bu konudaki yaklaşımlarında köklü bir değişime işaret edecek Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nı (JCPOA) imzalamıştır. JCPOA'nın tam anlamıyla uygulanmasının bölgesel ve uluslararası barış ve güvenliğe olumlu katkıda bulunacağını öngörülmekteydi. İran bu anlaşmayla, hiçbir koşulda nükleer silah aramayacağını, geliştirmeyeceğini veya edinmeyeceğini teyit etmiştir. Bu anlaşmanın hükümlerine göre:

- 1) İran İslam Cumhuriyeti, P5+1 ülkeleri, Avrupa Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği bunu müzakere etmiş, uzun vadeli Ortak Kapsamlı Eylem Planı'nı (JCPOA) imzalamaya karar vermiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından onaylanacaktır.
- 2) JCPOA'nın tam anlamıyla uygulanması İran'ın nükleer programının sadece barışçıl olduğunu taahhüt edecektir.

- 3) İnan, hiçbir koşulda nükleer silah araştırma ve geliştirme çalışması yapmayacağını teyit etmiştir.
- 4) JCPOA'nın başarılı bir Şekilde uygulanmasıyla, NPT'nin kuralları çerçevesinde hareket etmek kaydıyla İnan nükleer enerjiyi barışçıl amaçlı kullanabilecek.
- 5) JCPOA ticaret, teknoloji, finans ve enerji alanları da dâhil olmak üzere, BM Güvenlik Konseyi'nin tüm yaptırımlarının yanı sıra İnan'ın nükleer programıyla ilgili çok taraflı ve ulusal yaptırımların kapsamlı bir Şekilde kaldırılmasını sağlayacak.
- 6) İnan ve P5+1 lkeleri Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine bağlılıklarını teyit etmişlerdir.
- 7) P5+1 ve İnan NPT'nin nükleer silahların yayılmasını önlemenin temel taşı olduğunu ve nükleer silahsızlanma arayışının ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımının temelini oluşturduğunu kabul etmiştir.
- 8) P5+1 ve İnan JCPOA'yı iyi niyetle ve yapıcı bir atmosferde, karşılıklı saygıya göre uygulamayı ve JCPOA'nın uygulanmasını engelleyecek herhangi bir eylemden kaçınmayı taahhüt ederler. P5+1 JCPOA tarafından kapsanan yaptırımlar ve kısıtlayıcı önlemler yerine ayrımcı düzenleme ve prosedür gereklilikleri uygulamaktan kaçınacaktır. JCPOA, 24 Kasım 2013 tarihinde Cenevre'de kararlaştırılan Ortak Eylem Planının (JPOA) uygulanmasına dayanmaktadır.
- 9) JCPOA'nın uygulanmasını izlemek için P5+1 ve İnan'dan oluşan bir ortak komisyon kurulacak ve bu JCPOA'da öngörülen işlevleri yerine getirecektir. Bu ortak komisyon, JCPOA'nın uygulanmasından kaynaklanan sorunları ele alacak ve hükümlere uygun olarak işbirliği içinde çalışacaktır.
- 10) Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'ndan JCPOA'da ayrıntılarıyla açıklanan ilgili önlemleri izlemesi ve doğrulaması istenecektir. IAEA'dan Gvernrler Kurulu'na ve JCPOA'da belirtildiği gibi BM Güvenlik Konseyi'ne düzenli güncellemeler sunması istenecektir. IAEA'nın bilgilerin korunması ile ilgili tüm kural ve düzenlemeleri ilgili tüm taraflarca tam olarak gözlenecektir.
- 11) JCPOA'da yer alan tüm hükümler ve önlemler yalnızca P5+1 ile İnan arasında uygulanması amacılıdır. Başka herhangi bir devlet için emsal teşkil eden, uluslararası hukukun temel ilkeleri ve yasalar altındaki haklar ve yükümlülüklerle veya NPT ve

diğer ilgili belgeler ile uluslararası kabul görmüş ilke ve uygulamalarla ilişkilendirilmemelidir.

12) JCPOA'nın uygulanmasına ilişkin teknik ayrıntılar, bu belgenin ekinde ele alınmaktadır.

13) AB ve P5+1 ülkeleri ve İran, JCPOA çerçevesinde nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanında uygun şekilde işbirliği yapacak ve IAEA dâhil olmak üzere Ek 3'te ayrıntıları verilen karşılıklı belirlenmiş sivil nükleer işbirliği projelerine katılacaklardır.

14) P5+1, BM Güvenlik Konseyi'ne bu JCPOA'yı onaylayan bir karar tasarısı sunacak ve bu JCPOA'nın sonucunun bu konunun değerlendirilmesinde temel bir değişikliğe işaret ettiğini ve İran ile yeni bir ilişki kurma arzusunu ifade ettiğini teyit edecektir. BM Güvenlik Konseyi kararı, daha önceki kararlar uyarınca konulan hükümlerin, özel kısıtlamaların ve yaptırımların kanunlaştırma gününden sonraki on yılda BM Güvenlik Konseyi tarafından İran nükleer meselesi sebebiyle değerlendirilen öğelerin Uygulama Gününde feshini sağlayacaktır.

15) JCPOA'da öngörülen hükümler, eklerde detaylandırılan şekilde ilgili süreler içinde uygulanacaktır.

16) P5+1 ve İran, ilerlemeyi gözden geçirmek, değerlendirmek ve uygun kararları almak için her iki yılda bir veya gerekirse daha erken bir araya gelecektir (JCPOA, 2015:3-4).

JCPOA'nın uygulamaya konmasıyla İran nükleer faaliyetlerinin denetlenmesine müsaade etmiş ve bu çalışmalarını sınırlandırmıştır. Buna bağlı olarak 2016 yılı ocak ayında İran'a uygulanan yaptırımların birçoğu kaldırılmıştır. İran'ın yurtdışında dondurulmuş olan milyar dolarlık mal varlıklarının üzerindeki bloke kaldırılmış, yabancı şirketlerin İran ile yeniden ticaret yapmasının önü açılmıştır. Yaptırımların kaldırılması İran'ın uluslararası enerji piyasalarındaki etkinliğine geri dönmesine ve yeni fırsatlara erişimine imkân sağlayacak, Türkiye, BAE, Umman gibi komşularıyla ticari ilişkileri geliştirecek ve İran ekonomisindeki olumsuzluklar giderilecektir (Özbey, 2019:102). Ancak 2015'te imzalanan anlaşma uyarınca 2016'da yaptırımların kaldırılmasının sevinci kısa sürmüştür. Aynı yıl ABD başkanlık seçimlerini kazanan Donald Trump İran ile ilişkilerde sert bir tutum takınmıştır. İran ile yapılan anlaşmayı sürekli eleştiren Trump Mayıs 2018'de, 2015'te imzalanan JCPOA anlaşmasından tek taraflı çekildiğini ve Tahran'a üst düzey yaptırımların yeniden getirileceğini

duyurmuştur (BBC, 2018). Dışişleri Bakanı Mike Pompeo ise İran'a "gelmiş geçmiş en güçlü ve görülmemiş ağırlıkta" yeni ambargolar getireceklerini İran ile ticaret yapan şirketlere de hesap soracaklarını açıklamıştır (Sputnik, 2018). ABD'nin anlaşmadan çekilmesinden; İran'a yaptırımların kaldırılmasıyla gelecekte önemli bir nükleer tehdit olacağını düşünen İsrail ve bölgesel gücün İran olmasından ve Arap dünyasını etki altına almasından rahatsız olan Suudi Arabistan memnun olmuştur (Samar, 2018).

Bu gelişmenin ardından Tahran yönetimi büyük bir tepki vermemiş, bunun ABD'den beklenen bir durum olduğunu açıklamıştır. ABD'nin anlaşmadan çekilmesi nedeniyle büyük pişmanlık yaşayacağını, hukuka aykırı davrandığını, kendilerinin dünya ile işbirliği ve uzlaşa üzerine bir dış politikaya sahip olduklarını, anlaşmaya uymaya devam edeceklerini ve nükleer enerji faaliyetlerinde bir değişiklik yapmayacakları mesajını vermiştir. Anlaşmanın diğer taraflarından İngiltere ve Fransa ise ABD'nin çekilmesini üzüntü verici büyük bir hata olarak değerlendirmiştir (BBC, 2018).

Başta Çin ve Rusya olmak üzere İran'la ticaret yapan Hindistan ve Pakistan ABD yaptırımlarını kabul etmediklerini ve ilişkilerine devam edeceklerini bildirmişlerdir. Ayrıca ABD Türkiye'nin de aralarında bulunduğu sekiz ülkeye 180 günlük muafiyet uygulayacağını açıklamıştır (Özbey, 2019:102).

Trump'ın yaptırımların tekrar uygulamaya konulacağını açıklamasının ardından ilk aşama yaptırımları Ağustos 2018'de yürürlüğe koymuştur. Bu ilk yaptırım dalgası İran'ın ABD doları, altın, gümüş ve değerli madenlerle ticaret yapmasının engellenmesini ve kömür, çelik, alüminyum ticareti ile otomotiv sektörüne yönelik yaptırımları içermektedir. İran'ın para birimi İran riyali ile yurt dışından yapılacak işlemlere engeller getirilmesini, İran'ın yolcu uçağı ve uçak parçası ithalatını engelleyerek sivil havacılık sektörüne kısıtlamalar getirmeyi, İran'ın dış borcu ile ilgili bağış yapılması ve satın alınan yasaklanmasını kapsamaktadır. Kasım 2018'deki ikinci yaptırım dalgası ise İran'ın petrol ihracatı, Merkez Bankası, gemicilik ve enerji sektörü üzerine uygulanacak yeni yaptırımları içermektedir. İran ile iş yapan uluslararası şirketler İran pazarından çekilme veya yatırımlarını sonraya erteleme kararı alarak ülkeden çekilmişlerdir (Dursun, 2018).

2018 yılı Ağustos ve Kasım aylarında iki aşamalı olarak uygulamaya konan yaptırımlar İran ekonomisinin belkemiğini oluşturan petrol ticaretini yarı yarıya düşürerek olumsuz etkilemiştir. ABD aralarında Türkiye'nin de bulunduğu İran'ın sekiz

müşterisine bir seferliğe mahsus muafiyet uygulayarak 2019 Mayıs ayına kadar İran'dan alımların sona erdirilmesi için süre tanımıştır. İran, ABD yaptırımları başlamadan önce günlük 2,8 milyon varil ham petrol ihraç etmekteydi. 2019 yılı itibariyle bu rakam 500 bin varilin de altına düşerek %82 oranında azalmıştır (Uygur, 2019).

10 Ocak 2020 tarihinde uygulamaya konan yaptırımların kapsamı şu şekildedir;

Daha evvelki sektörlerin yanında tekstil, madencilik, inşaat ve üretim alanlarında da yaptırım uygulanacak sektörler listesine alınmıştır. Bu alanlarda çalışan kişiler, bu sektörde kullanılacak ürün ve hizmetin İran'dan alım satım, tedarik ve iletiminin yapılmasına yardımcı olanlar, aynı zamanda bunu yapan kişilere maddi ve teknolojik ürün ve hizmet sağlayanlar, bu kişilerin kontrolünde ve dolaylı ya da doğrudan bu kişiler için çalışanların ABD'deki varlıklarına el konulması kararı verilmiştir. Bu kişilere finansal destek veren, ABD dışındaki kuruluşların, ABD'deki muhabir hesaplarına müeyyideler uygulanması talimatı verilmiştir. Zirai ürünler, ilaç, gıda ve tıbbi aletlerin yaptırımların dışında tutulması sürdürülmüştür. ABD Hazine Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığına anlaşmalı olarak İran'a uygun gördükleri diğer sektörlerde de yaptırım uygulama yetkisi verilmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020).

İran'ın nükleer silah edinmesini engellemek, otuz yılı aşkın bir süredir ABD ulusal güvenliğinin önceliği olmuştur. Obama yönetimi tarafından 2015 yılında karara bağlanan JCPOA, İran'ın nükleer silahlara yönelik amaçlarını orta vadede etkili bir şekilde engelleyen ve gelecekte kalıcı bir çözüm elde etmek için ümit verici bir platform sağlayan bu amaca yönelik önemli bir adım olmuştur. Ancak Trump yönetimi, hem anlaşmanın kendisinin kusurlu olduğunu hem de füze programı ve bölgesel faaliyetlerin istikrarsızlaştırılması da dâhil İran'ın diğer tehlikeli yönlerini engelleyecek bir içeriği olmadığını iddia ederek JCPOA'ya karşı çıkmıştır (Vaaz ve Sadjadpour, 2013:6).

2005 yılında cumhurbaşkanlığına seçilen Ahmedinejad döneminde İran ve Batı arasında gerginlikler ve misillemeler süregelmiştir. Ahmedinejad yönetiminde, Batı ve özellikle ABD ile herhangi bir ortak paydada buluşulmamış, karşılıklı bir uzlaşma ve anlaşmaya Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde sıcak bakılmıştır. Ahmedinejad 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşma hakkında ise *"Nükleer anlaşma bir dizi taahhütten oluşan bir anlaşmaydı. Bu anlaşma hiçbir taraf için dikkate değer bir kazanım değildir. Ben olsaydım nükleer anlaşmayı kesinlikle imzalamazdım."* diyerek kısa vadede çözüm gibi görülse de uzun vadede başarısız bir anlaşma değerlendirmesinde bulunmuştur (Kurşun ve Salari, 2019).

İran ile yapılan nükleer anlaşma ABD başkanı Barack Obama döneminde imzalanmıştı. Göreve gelen Trump ise bu anlaşmayı "utanç verici" olarak nitelendirmiş, yeteri kadar katı kurallarının olmadığını ve İran'ın nükleer çalışmalarını engellemeye yetmeyeceğini savunmuştur. Trump'a göre İran terörün, şiddetin ve Ortadoğu'daki kaosun sorumlusu ve nükleer anlamda gizli bir tehdit konumundadır (Winter, 2017). ABD başkanı Barack Obama, Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasını "şimdiye kadar müzakere edilenler içinde en güçlü silahların yayılmasını önleme anlaşması" olarak ifade etmiştir. Başkan Trump ise bu anlaşmayı "şimdiye kadarki en kötü anlaşma" olarak değerlendirmiştir. Trump Mayıs 2018'de anlaşmadan tek taraflı çekilerek Amerikan yaptırımlarını giderek sıklaştırmıştır. 5 Ocak 2020'de Amerikalıların İranlı General Kasım Süleymani'ye suikast düzenlemesinin ardından İran, anlaşmanın nükleer faaliyet üzerindeki kısıtlamalarını yavaş yavaş terk ederek karşılık vermiştir (Economist, 2020).

ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesi üzerine İran, zenginleştirilmiş uranyum miktarını anlaşmada yer alan maddelerin dışında 300 kilogramın üzerine çıkardığını, uranyum zenginleştirme oranını ise % 3,67'den 4,5'e çıkardığını ilan etmiştir. İran hükümeti ABD dışında anlaşmada kalan 4+1 ülkelerinin de üzerlerine düşeni yapmamaları hâlinde daha iddialı kararlar vereceğini bildirmiştir. Batılı devletler İran'ın nükleer silah ve atom bombası üretme amacı güttüğü konusunda endişelerini dile getirmektedir fakat İran hükümeti nükleer çalışmalarının barışçıl olduğunu belirtmiştir. Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu da İran'ın bu barışçıl açıklamalarını onaylamış fakat bu durum Batı ülkelerinin İran konusundaki tehdit algısının değişmesini sağlamaya yetmemiştir (TRT, 2019). İran'ın uranyum zenginleştirme oranını yükseltmesi, nükleer silah için gerekli olan yüksek uranyum kapasitesinin % 90'ına ulaşmak anlamına gelmektedir. Bu da yüksek miktarda uranyum zenginleştirilmesinin silahlanma riskini artırması demektir (BBC, 2019). Batıya göre İran'ın uranyum zenginleştirme limitini artırması, İran'ın nükleer silaha sahip olması anlamına gelmektedir. Bu da İran'ın hem bölgesel hem de küresel bir nükleer tehdit olarak algılanmasına yol açmaktadır.

İran'da 1979'dan beri ABD'nin rejim değişikliği karşıtlığı ve son yirmi yıla yakın süredir de nükleer sebeplerden oluşan İran ve ambargolar hususunda genel olarak ABD'nin İran'a yaptırımlar uygulama amaçları şu şekildedir:

i) İran'ın petrol ve petrol türevlerinin ihracatının önüne geçerek ülkeye döviz girişini engellemek,

- ii) İran'ın yerel üretim istikrarını bozmak, üretimde azalmaya neden olmak,
- iii) İran'da yabancı şirketlerin yatırım yapmasının önüne geçmek,
- iv) Dünya finans kuruluşlarının ürünlerini yaptırım kapsamına alarak İran'a ticari bir girişimi kısıtlamak,
- v) İran'ın silah ve diğer sanayi kollarındaki ihtiyaç duyulan maddelerin tedarik edilmesini engellemek (T.C. Tahran Büyükelçiliği, 2020). İran'ın her alanda ve her anlamda soyutlanması yalnız bırakılarak istenilenin yaptırılması esas alınmaktadır. İran'ın enerji sektörüne yönelik yaptırımlardaki amaç İran'ın ülkenin en önemli doğal kaynakları olan petrol ve doğalgazını üretme, satma, taşıma ve bunlardan kâr etme potansiyelini azaltmaya çalışmaktır.

2007 yılında BM tarafından uygulanmaya başlanan İran'a yönelik silah ambargosu 2015 yılında yapılan Nükleer Antlaşmaya göre ABD'nin itirazlarına karşın Ekim 2020 itibariyle yürürlükten kaldırılmıştır. Silah ambargoları nedeniyle, silah sanayisinde önemli yapılandırmaya giden İran bu tarihten itibaren konvansiyonel silahlar alıp satabilme hakkına sahiptir (Dursun, 2020).

6.2. İran Ekonomisi

İran ekonomisi Şah Rıza Pehlevi döneminde istikrarlı ve planlı bir işleyişe sahip değildi. Petrolden elde edilen gelirlerin saraya yakın olan üst ve orta üst düzeydeki ileri gelenler arasında dağılımı yapılmaktaydı. Bu gelirden paylarını almak isteyen tarımla ve küçük sanayiyle uğraşan fakir halk adaletsizliğe karşı İslâmî çizgideki Şah karşıtlığına yakınlaşmıştır. 1979 İslâm Devrimi ile devletçi sistemdeki İran ekonomik anlamda istikrarlı bir çizgiye ulaşamamıştır. Petrol ticaretinden elde edilen gelirler devrim sonrasında İslâmî kurallara göre şekil almıştır. O dönemden bugüne İran ekonomisini olumsuz etkileyen faktörler; İran-Irak Savaşı'nın yol açtığı ekonomik tahribat, nüfus artışıyla birlikte oluşan talepler ve en önemlisi dış politikada "Batı karşıtlığı" anlayışı içine girilmesidir (Berber, 2013: 63).

İran ekonomisinde gelir petrol ve doğalgaz ihracatına dayanan, işsizlik ve enflasyonun yüksek olduğu bir ekonomidir. Dünya Bankası kişi başına düşen gelir sınıflandırmasında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu yüksek orta gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır. İran ekonomik açıdan kıymetli enerji kaynaklarına sahip

olmasına rağmen gelişmiş ülkeler statüsünde değildir. Enerji kaynağına sahip diğer ülkelere bakıldığında İran'ın bu özelliğini yeterince ekonomik bir getiriye dönüştüremediği görülmektedir (Öztürkler, 2012: 87).

Basra Körfezi bölgesi başta olmak üzere diğer birçok petrol ihraç eden ülkelerin aksine İran zengin ve çeşitli bir ekonomiye sahiptir.

Ülkenin GSYİH'sının yarısından fazlası hizmetlere dayalıdır ve bu da ekonomiyi petrol, sanayi, tarım ve inşaat gibi diğer sektörlerde yaşanan zaman zaman dalgalanmalara karşı dirençli kılmaktadır. İstatistiksel olarak, petrol sektörü, döviz üretimi açısından en önemli sektör olmaya devam etmesine rağmen, GSYİH'ya yalnızca %14 oranında katkıda bulunmaktadır. Ham petrol, doğal gaz, çeşitli petrol ve petrokimya gibi tamamı petrol sektöründen elde edilen ürünler İran için önemli ihracat kalemleridir. Ayrıca, sanayideki gelişmenin önemli payı, ucuz doğal gaz ve elektriğin varlığına bağlıdır. Enerji sektörü, GSYİH'ya en büyük katkıyı yapmasa da, ekonominin bel kemiğidir. Petrol sektörünün GSYİH'ya düşük katkısı, kısmen İran'daki tüm yakıtların ve enerji taşıyıcılarının sübvansede edilmesiyle açıklanmaktadır (Khajehpour, 2019:10).

İran'ın son beş yıllık ekonomik verilerine bakıldığında 2016 yılında 1549 dolar olan Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla 2017 yılında artarak 1637 dolar olmuştur. Sonraki üç yılda azalma yaşanmıştır. 2020 İran GSYİH 1411 dolar olmuştur (Tablo 8).

Tablo 8. İran'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

	Birim	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (SAGP)*	Milyar Dolar	1549	1637	1586	1491	1411
GSYİH Büyüme Hızı	%	12,5	3,7	-5,4	-7,6	-6
Kişi başı GSYİH büyüme (SAGP)	%	11	2,5	-6,5	-8,6	-7
Enflasyon (tüketici fiyatları ort)	%	9	9,6	31	41	34
Kamu dengesi /GSYİH	%	-2,3	-1,8	-1,9	-5,6	-9,8
İşsizlik oranı (aktif işgücü içinde)	%	12,4	12	12	13,5	16,3
Cari Hesap Dengesi / GSYİH	%	4	3,8	2,1	-0,1	-4,1

Kaynak: T.C Ticaret Bakanlığı, 2020. (*Satın Alma Gücü Paritesi)

Dünya Bankası verilerine göre 2019 yılı itibariyle İran ekonomisinin büyüklüğü 440 milyar ABD doları olarak tahmin edilmektedir. Hidrokarbon, tarım ve hizmet sektörlerinin yanı sıra imalat ve finans hizmetlerinde dikkate değer bir devlet varlığı ile karakterize edilmektedir. Ekonomik faaliyetleri ve hükümet gelirleri hala petrole dayanmaktadır ve bu nedenle sabit değildir (The World Bank, 2020).

2018'de yeniden devreye konan yaptırımlarla birlikte petrol sektörünün küçülmesi ve iç talebin azalması ile GSYİH azalmıştır. 2019'da da devam eden

ekonomik daralmanın yaptırımlar, dış kaynaklı faktörler ve 2020 yılında Covid-19 salgınının da etkilemesiyle 2023 dönemine kadar devam etmesi beklenmektedir.

İran ekonomik olarak yaptırımlardan dolayı petrol ihracatı yapamaması, ülkeye döviz girdisinin olmaması ve bütçenin zor durumda olması nedeniyle, gelir elde etmek için devlete ait fabrikaları özelleştirme yoluna gitmektedir. Özel sektörün desteklenmemesi ve devletin sübvansiyonu kaldırmaya çalışmasıyla işsizlik oranında artış yaşanmaktadır. 2010 yılında 108,5 milyar dolar olan İran'ın ihracat değerleri 2016 yılında 78 milyar dolara düşmüş, yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte 2017 ve 2018 yıllarında 90 milyar doların üzerine çıkmıştır. 2019 yılında ise gerileyerek 27 milyar dolar olmuştur. Yaptırımların etkisiyle 2019'da dış ticaret hacmi ilk kez açık vermiştir (Tablo 9). İran'ın ticaret yaptığı ülkelere bakıldığında ihracat ve ithalatta ilk sırada Çin gelmektedir. İhracatının yarısını %49'luk bir payla Çin ile yapmaktadır. %13 ile Hindistan ikinci sırada, %11 ile Türkiye üçüncü sıradadır. İhracatının geri kalanını ise diğer Asya ülkeleri oluşturmaktadır. İthalatta ise Çin %35'lik paya sahiptir. %14 ile Hindistan yine ikinci sıradadır. Bazı Avrupa ülkeleri, Brezilya ve Asya ülkeleri İran'ın ithalat yaptığı ülkelerdir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020).

Tablo 9. İran'ın Dış Ticareti

Yıllar	İhracat (Milyar Dolar)	İthalat (Milyar Dolar)	Hacim	Denge
2001	23,9	16,1	40	7,7
2005	60	38,6	98,6	21,3
2010	108,5	55,7	164,3	52,8
2015	60	40	100	19,9
2016	78,2	42,7	120,9	35,5
2017	91,7	51,6	143,3	40,1
2018	96,6	41,2	137,8	55,3
2019	27	27,3	54,4	-202,4

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020.

İranlı yetkililer, nükleer meseleyle ilgili mevcut yaptırımlar nedeniyle İran ekonomisinin kötü durumda olduğunu açıklamıştır. Petrol ve doğalgaz endüstrisinin sermaye ve teknoloji açısından yetersiz olduğunu ve çoğu yabancı yatırımcının ülkeyi terk ettiğini söylemişlerdir. ABD'nin petrolden sonra İran hükümeti için en büyük ikinci gelir kaynağı olan petrokimya endüstrisini 2011'de ilk kez hedef alması İran sanayisi ve ekonomisi açısından büyük zarar teşkil etmiştir (Landler, 2011).

İran halkının dikkat çekici özelliği psikolojik olarak yaptırımların gölgesinde yaşamaya kendilerini alıştırmış olmalarıdır. Kendi sahip olduğu ve sahip olabileceği potansiyelin çok altında bir konumda devam eden İran sosyo-ekonomik düzeni, yaptırımlara rağmen ayakta kalmaya çalışmaktadır. Yaptırımların tekrar uygulanmaya başlanmasıyla İran'ın Amerikan doları, altın, gümüş gibi değerli madenler ile havacılık ve otomotiv sektöründe ve ticarete küresel etkileşimden soyutlanması amaçlanmıştır (Telci, 2018:5).

2018'deki yatırım dalgasının etkileri bir yıl içerisinde kendini göstermeye başlamıştır. 2019'da ülkeye döviz girdisinin azalmasıyla büyük bir ekonomik daralmaya giden İran'da para birimi dolar karşısında % 73 değer kaybederken ticaretin düşmesi ve yatırımların geri çekilmesi nedeniyle enflasyon yükselmiştir (Sözcü, 2019).

İran'daki durgunluk, ABD yaptırımlarının kademeli olarak sıklaştırılmasıyla 2019/20'de hızlanmıştır. İran'ın GSYİH'sı, büyük ölçüde petrol sektöründeki %37'lik düşüş nedeniyle 2019/20 yılının ilk 9 ayında (Nisan-Aralık 2019) % 7,6 daralmıştır. 2018'de ABD yaptırımlarının yeniden uygulamaya konulmasından bu yana, petrol üretimi Aralık 2019'da rekor düşük seviyeye ulaşmıştır. Nisan-Aralık 2019'da petrol dışı GSYİH büyümesi sıfıra yakın olmuştur. Aynı dönemde, petrol dışı sektörler inşaat ve kamu hizmetleri sektörlerinin etkisiyle % 2 büyürken, hizmetler katma değeri % 0,2 daralmıştır. Son Covid-19 salgını, seyahat ve ticaret için en yoğun dönemde ticaret, turizm ve perakende sektörünü önemli ölçüde aksatmıştır. (The World Bank, 2020).

6.3. Türkiye-İran Ticari ve Ekonomik İlişkileri

İran ve Türkiye yıllardır pek çok alanda işbirliği yapmıştır ve yapmaya devam etmektedir. İki ülke arasında uzun yıllardır ticaret ve yatırım ilişkileri bulunmaktadır.

1985 yılında Turgut Özal'ın ekonomi politikalarıyla "karşılıklı ekonomik bağımlılık" düsturuna göre Türkiye, İran ve Pakistan arasında Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Örgütün Avrupa Birliği gibi ortak bir ekonomik işbirliği ve kalkınma adına başarılı olduğu söylenemez. Nitekim bölgedeki ve ülkeler arasındaki siyasi sorunlar genellikle ekonomik yakınlaşmanın önüne geçmiştir. Örgüt, ülkelerin siyasi tutumları ve farklı görüşleri nedeniyle istenen ölçekte uluslararası bir kimlik kazanamamıştır (İnat, 2015: 8).

Türkiye ve İran arasında 2001 yılında DEİK bünyesinde kurulan Türkiye-İran İş Konseyi İran Sanayiler, Madenler ve Ziraat Odaları (ICCIMA) ile imzalanan anlaşma ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Bu anlamda iki ülke ilişkilerine engel teşkil eden faktörleri ortadan kaldırmak, taşımacılık, finans ve yatırım konusunda ortak adımların atılması gibi ticari ve ekonomik işbirliği yapılması amaçlanmaktadır (DEİK, 2020).

Türkiye ile İran arasında yıllardır müzakereleri süren Tercihli Ticaret Anlaşması 1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları dışında taviz alışverişi yaptığı ilk anlaşmadır. Bu anlaşma iki ülke arasında en üst düzeyde belirlenmiş olan 35 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşılabilmesi açısından son derece önem taşımaktadır. Söz konusu anlaşmanın temel amacı; iki ülke arasındaki tarifelerin indirilmesi ve tarife dışı engeller ile tarife benzeri engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Diğer bir amacı iki ülke arasında adil rekabet koşullarının oluşturulması, güvenli ve öngörülebilir bir ortam tesis edilmesi ve ticaretin çeşitlendirilmesi suretiyle Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve teşvik edilmesidir. Bahse konu anlaşma kapsamında, Türkiye'nin 6'lı gümrük tarife pozisyonu bazında toplam 140 üründe İran'a tarife indirim ve kota artırımı; İran'ın ise 6'lı gümrük tarife pozisyonu bazında 125 üründe Türkiye'ye tarife indirim sağlanması kararlaştırılmıştır. Böylece toplamda 265 üründe, gümrük vergileri aşağı yönlü revize edilmiştir (Bozbay, 2018: 61).

İran ve Türkiye arasındaki ticaret hacmine bakıldığında 2000'li yılların başında 1 milyar dolar civarında iken on yılın sonunda 2010'da on katına çıkmıştır. İran'ın nükleer anlaşmayı imzalamasıyla ilişkili olarak uygulanan uluslararası yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte 2015-2018 yılları arasında 9 ila 10 milyar dolar bandında gerçekleşmiştir. Yaptırımların tekrar uygulanmaya başlamasıyla 2019 yılında önceki yıllara oranla yarı yarıya bir düşüşle 5 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin İran ile olan ithalatı ihracatından fazladır. Yalnızca 2016 yılında Türkiye'nin ihracatı ithalatından 269 milyon dolar fazla olmuştur (Tablo 10).

Tablo 10. Türkiye-İran Ticaret Hacmi (Bin Dolar)

Yıllar	Türkiye'nin İhracatı	Türkiye'nin İthalatı	Hacim	Denge
2001	0,3	0,8	1,2	-0,4
2005	0,9	3,4	4,3	-2,5
2010	3	7,6	10,6	-4,6
2015	3,6	6	9,7	-2,4
2016	4,9	4,6	9,6	0,2
2017	3,2	7,4	10,7	-4,2
2018	2,3	6,9	9,3	-4,5
2019	2,2	3,1	5,3	-0,8

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020.

ABD'nin İran'a karşı rejimi örselemeye yönelik ekonomik yaptırımlardan ve siyasi çabalardan oluşan "maksimum baskı politikası" ticarete ve daha geniş anlamda Ankara ile Tahran arasındaki ekonomik ilişkilere zarar vermiştir. ABD'nin İran'a 2018 sonlarında uyguladığı tek taraflı yaptırımlar, Türkiye ile İran arasındaki ikili ticaret hacminin 2017'de yaklaşık 10,7 milyar dolardan 2019'da % 50'lik bir düşüşle 5,4 milyar dolara gerilemesine neden olmuştur. İran Ticaret, Sanayi, Maden ve Tarım Odası'nın raporuna göre, İran'ın Türkiye'ye ihracatı 2018'in üçüncü çeyreğine kadar dirençliydi, ancak sonraki çeyreklerde ve 2019'da ihracatı sürekli olarak düşüş göstermiştir. Bu düşüş, ABD'nin Türkiye'ye ve İran'dan ithalat yapan diğer ülkelere yönelik özel yaptırım muafiyetini yenilememesinin ardından Türkiye'nin İran'dan ham petrol ve petrol ürünleri ithalatını kesme kararı ile açıklanabilir (Badawi, 2020).

Türkiye'nin son beş yılda İran'a yapılan ihracatı 16,5 milyar dolar olmuştur. İran'dan ithalatı ise 28,5 milyar dolar civarındadır. Türkiye'nin ihraç ettiği maddeler kâğıt ve kâğıt mamulleri, kimyevi maddeler, hijyen maddeleri, çinko cevherleri, otomobiller, taşıt aksam ve parçaları ile tekstil ve gıda ürünleri öne çıkmıştır. Makineler ve tütün ürünleri de ihracat kalemleri arasındadır. Türkiye'nin İran'dan ithalat kalemlerinden ise petrol, doğalgaz, petrokimya ürünleri, kimyasal maddeler ve metal ürünleri başta gelmektedir. Son beş yıl içerisinde iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 45 milyar 88 milyon dolar olmuştur. İran'ın ihracatının %48'i ham petrolden oluşmaktadır. Türkiye'nin 2019 yılı itibariyle ihracatında İran %1,3 pay ile 20, ithalatında ise %1,5 pay ile 15. sırada yer almıştır. İran'ın ithalat sıralamasında Türkiye %8,3 pay ile üçüncü sırada yer almıştır (Trade Map,2020).

Türkiye için İran, İran için de Türkiye ticaret açısından önem taşıyan ülkelerdir. Çok yönlü ilişkileri olan iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler yıllara göre dalgalanmalar göstermektedir. Amerikan yaptırımlarının en önemli etken olmasının yanı sıra Çin'de ortaya çıkan Covid-19 salgını da iki ülke arasındaki ticari ilişkileri olumsuz etkileyen bir unsur olmuştur. Salgının iki ülkedeki yansımaları ekonomik durumu ve piyasaları etkilemektedir.

6.4. Türkiye-İran Enerji İlişkileri

Türkiye doğal kaynak yetersizliği nedeniyle petrol ve doğalgazda dışarıya bağımlı bir ülkedir. Komşusu İran ise zengin enerji varlığına sahip bir ülke olarak doğalgaz rezervlerinde dünyada ikinci, petrol rezervlerinde ise dördüncü sıradadır. İran Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılama noktasında önemli ticari ilişkileri olan bir ülkedir.

Devrim sonrasında başlayan İran-Irak savaşında ABD İran'a ambargolar başlatmış fakat Türkiye mutlak tarafsızlık ilkesiyle ambargolara uymayarak İran ile özellikle ticari ilişkilerini geliştirmiştir. İran Türkiye için ikinci büyük petrol tedarikçisi olmuştur. Bundan sonraki dönemde de Türkiye ve İran arasında enerji konusunda çeşitli adımlar atılmaya devam edilmiştir. 1982 yılında Turgut Özal döneminde yapılan görüşmelerde İran'dan doğalgaz alımı için Ahvaz-İskenderun petrol boru hattının faaliyete geçirilmesi hedeflenmiştir. Türkiye üzerinden İran doğalgazının Avrupa'ya iletilmesi de aynı görüşmede kararlaştırılmıştır (Aslantepe, 2020:2).

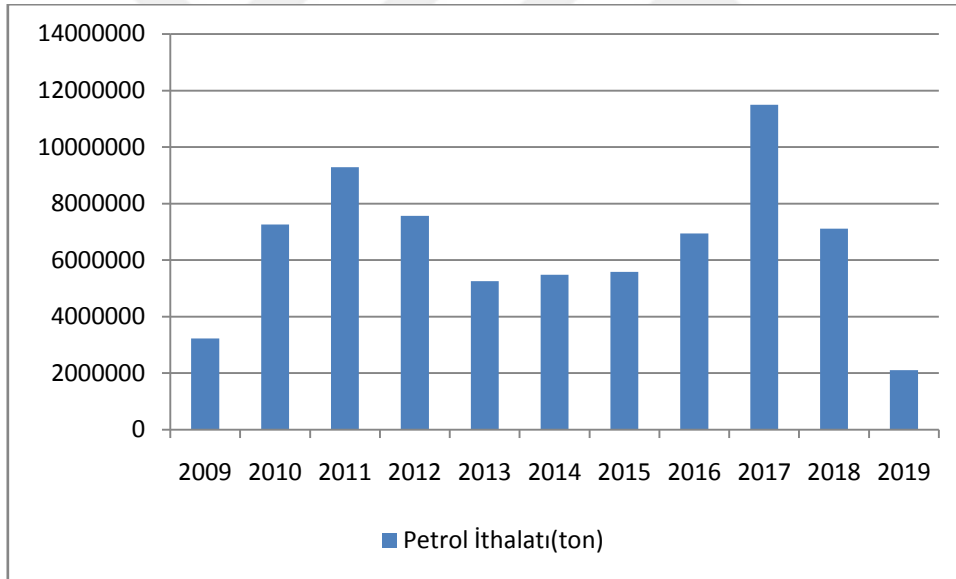
İran ile Türkiye arasında 1996 yılında doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye'ye boru hattı ile yıllık 10 milyar m³'lük doğalgaz sevkiyatı sağlanması kararlaştırılmıştır. Anlaşma uyarınca boru hattı ile Ağrı Doğubayazıt-Erzurum-Sivas-Kayseri-Ankara güzergâhı ve Doğubayazıt-Erzurum-Sivas-Kayseri-Konya Seydişehir güzergâhı şeklinde ulaşımın yapılması kararlaştırılmıştır. Bu güzergâh toplamda 1500 km'dir (Usta, 2019:68). Bu kapsamda İran'dan ilk gaz 2001 yılında alınmaya başlanmıştır.

Türkiye ile İran arasında, İran'daki doğalgaz alanlarında Türkiye'nin üretim yapması, elde edilen gazın Türkiye'ye taşınması, bir kısmının Türkiye üzerinden Avrupa'ya açılması ve kalan gazdan elektrik üretilerek İran'da tüketime sunulması şeklinde bir görüşme yapılmış, mutabakat metni dahi imzalanmış ancak hayata

geçirilememiştir (İnat, 2015: 20). ABD yaptırımları Türkiye ve İran'ın enerji işbirliğini engelleyen en önemli faktördür.

Türkiye'nin İran'dan son on yılda petrol alım istatistiklerine bakıldığında 2017 ve 2018 yıllarında İran'dan petrol ithalatı önemli boyutlardadır ve Türkiye'nin petrol ithalatının büyük çoğunluğu İran'dan karşılanmaktadır. 2016 yılında 6 milyon 939 bin ton alım yapan Türkiye ambargo muafiyetinin uygulandığı 2017 yılında bir önceki yılın yaklaşık iki katı oranında alım yaparak 11 milyon 500 bin tona ulaşmıştır. 2018 yılında bir önceki yıldan yaklaşık 4 milyon tonluk bir azalma yaşayarak 7 milyon 109 bin ton alım gerçekleştirmiştir. 2019 yılında ABD'nin tanıdığı muafiyetin sona ermesiyle sert bir düşüş yaşayan ithalat oranları, bir önceki yıla göre üçte ikiden fazla bir azalmayla 2 milyon 109 bin ton olarak gerçekleşmiştir (Grafik 34).

Grafik 34. Türkiye'nin İran'dan Yıllara Göre Petrol İthalatı

Kaynak: EPDK, 2019.

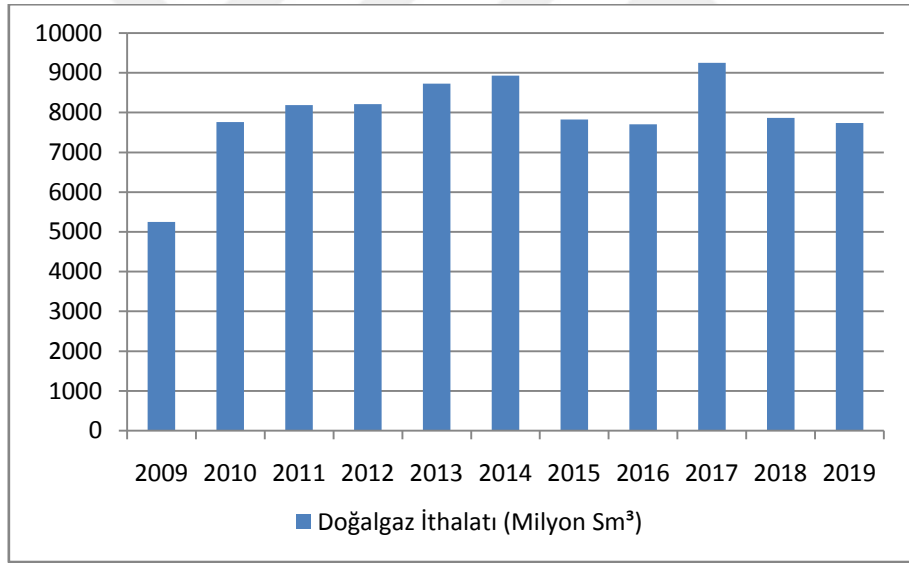
ABD'nin İran'a yaptırımları tekrar uygulamaya koymasının ardından aralarında Türkiye'nin de olduğu 8 ülkeye getirilen altı aylık muafiyet 2019 Mayıs ayında sona ermiştir. Ardından Türkiye'nin İran'dan petrol ithalatı durmuştur. Türk yetkililer Mayıs ayında İran'daki petrol tankerlerinin Türkiye'ye transfer yapmadığını, petrol alımlarının durduğunu ve ABD yaptırımlarına uyacaklarını açıklamıştır. Türkiye yaptırımları doğru bulmadığını ve bunun çözüm getirmeyeceğini savunmuştur. TÜPRAŞ'ın İran'dan petrol alımı günlük ortalama 120 bin varilken Kasım ayında da hiç petrol alımı

yapılmamıştır. İran'ın petrol ihracatı ise günlük 500 bin varil azalma yaşamıştır (Congar, 2019). Belirli aylardaki petrol alımının durması yıllık toplam ithalatına hızlı bir düşüş olarak yansımıştır.

Türkiye'nin doğalgaz alımına bakıldığında BOTAŞ'ın İran'dan “al ya da öde” prosedürüne dayanan anlaşması uyarınca doğalgaz alımı devam etmiştir. Yıllık ortalama 10 milyar m³ civarında bir gaz aldığı görülmektedir.

Son on yıl içerisinde Türkiye'nin doğalgaz alımı dalgalı bir seyir göstermiştir. En fazla doğalgaz alımı 9,251 santimetreküp ile petrolde de olduğu gibi 2017 yılında gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye'nin toplam doğalgaz alımındaki payına bakıldığında % 20,41'lik bir oranla en fazla pay 2010 yılına aittir (Grafik 35). İran'dan aldığı doğalgazı 2018 ve 2019 yıllarında azaltan Türkiye bunu Rusya ve Azerbaycan gazıyla ikame etmiştir.

Grafik 35. Türkiye'nin İran'dan Yıllara Göre Doğalgaz İthalatı

Kaynak: EPDK, 2019.

Son zamanlarda doğalgazda Azerbaycan'a yönelen Türkiye Azerbaycan'ı fiyat konusunda da diğer ülkelerden makul davranmasıyla tercih etmiştir. EPDK aylık raporlarına göre ise 2020 yılının Ocak-Haziran döneminde altı aylık süreçte Türkiye'nin doğalgaz ithalatı bir önceki yıla göre %3,5 azalma göstererek 22 milyar 483 milyon 46 bin m³'e gerilemiştir. Türkiye'nin boru hatları ile doğalgaz alımı %24,8 azalmış, sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) alımı ise %44,8 artmıştır. Türkiye 2020 yılının nisan, mayıs ve haziran aylarında İran'dan hiç doğalgaz alımı yapmamıştır. Yılın ilk yarısında İran'dan gaz ithalatı %46 azalarak 2 milyar m³ civarında gerçekleşmiştir. Rusya'dan

aldığı gaz ise %41,5 gerilemiştir. Türkiye en yüksek doğalgaz ithalatını ise 5,5 milyar m³ ile Azerbaycan'dan yaparak bir önceki yıla göre % 23,4 artırmıştır (Kaya, 2020).

ABD'nin İran'a yaptırımları tekrar uygulamaya başladığı 2018 yılında petrol ithalatı konusunda tanıdığı muafiyet 2019 yılında sona eren Türkiye'nin bu durumu Türkiye ekonomisinde bir maliyet yarattığı ve enerjide Rusya'ya bağımlılığını artırdığı ifade edilmektedir. Türkiye petrolde %94, doğalgazda %99 dışa bağımlı bir durumdadır. 2017 yılında Türkiye'nin İran'dan petrol ihracatı %44,6'dır. Ambargoların uygulanmaya başlamasıyla %15'lere kadar düşmüştür. Türkiye'nin İran dışında petrol ithal edebileceği kaynak ülke vardır fakat İran petrolü Türkiye için ucuz, iyi kalitede ve uzun vadeli gibi olumlu özelliklere sahiptir. Bu olumlu şartlar Türkiye'nin petrolü İran'dan alması için öncelik teşkil etmiştir. Türkiye bu ihtiyacını İran dışında bir ülkeden örneğin Rusya'dan karşılamak istediği takdirde petrolün taşıma masrafları, rafineri ve inceltici madde maliyetleri ve petrolün kalitesinin değişik olması Türkiye ekonomisine ekstra bir külfet olacaktır. ABD yaptırımlarının etkisiyle dünya petrol fiyatlarındaki artış da ithalatçı Türkiye'yi olumsuz etkileyecektir. Bu durumda Türk Lirası'nın ABD doları karşısında değer kaybetmesi Türkiye'yi sıkıntılı bir ekonomik sürece götürmektedir (Pamir, 2019).

İran-ABD sorununda her iki taraf ile de ayrı ayrı özel ilişkileri olan Türkiye kuşkusuz bundan olumsuz etkilenen bir konumdadır. İran ile aynı bölgede komşuluk ilişkileri olan Türkiye için gerilimin kesin bir sonucu olmaması ve tarihsel süreçte de görüldüğü üzere uzun yıllar sürececek özellikte olması Türkiye açısından bir olumsuzluktur. İran-ABD gerginliğinde İran kendisine yönelik yaptırım ve kısıtlamalara karşı nükleer kozunu kullanabilir. Ayrıca İran petrol ve doğalgazı siyasi bir silah olarak kullanabilir. Boru hatları ile petrol ve doğalgaz iletiminde güzergâhlara terör saldırılarını destekleyebilir ve askeri bir müdahale ile karşılaşacak olursa Hürmüz Boğazını petrol trafiğine kapatarak olası bir krize neden olabilir (Özcan, 2006: 56). Dünyada dengeleri değiştirmenin zor olmadığı bir dönemde bu gerginlik en fazla enerji sektörünü etkilemektedir.

İran'ın Türkiye'ye yaptığı doğal gaz ihracatının orta ve uzun vadeli görünümü kesin bir izlenim vermemektedir. Bunun nedeni, büyük ölçüde Türkiye'nin iç tüketim için enerji ithalatını azaltmayı, gaz ithalatını çeşitlendirmeyi ve ülkenin enerji güvenliğini artırmak için yerel yakıtların payını artırmayı planlamasıdır. Türkiye, ulusal enerji piyasasındaki artışlardan dolayı, tedarikçiler arasındaki rekabetle doğusundaki enerji üreticilerini Avrupalı tüketicilerle buluşturarak kendisini bölgesel bir enerji

üssüne dönüştürmektedir. İran, ABD'nin dünyaya özellikle sıvılaştırılmış doğalgaz satışına karşın nispeten pahalı gazının fiyatını daha ucuz olan Rus ve Azerbaycan gazına düşürmek zorunda kalabilirken, İran'ın Türkiye'ye doğal gaz ihracatının büyüklüğü yaptırımlara kadar giderek artmıştır. 2010 yılında %21 olan Türk doğalgaz ithalatındaki İran'ın payı 2018'de %15,6'ya gerilemiştir (Badawi, 2020). Bu da Türkiye'nin kendi enerji güvenliğini sağlamlaştırmak ve doğalgaz ithalatını çeşitlendirmek istemesini ortaya çıkarmaktadır.

6.5. Türkiye-İran Temel Siyasi İlişkileri

İran ve Türkiye'nin siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkileri çok eskiye dayanmaktadır. İki ülke buldukları coğrafyada tarihten beri önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmış, ikili ilişkilerinde savaş ve rekabetin de hâkim olduğu görülmüştür. İki ülkenin günümüzdeki sınırları 1639 Kasr-ı Şirin antlaşması ile belirlenmiştir. Bu sınır aynı zamanda iki ülkenin yer aldığı Ortadoğu coğrafyasında sınırların emperyal güçler tarafından belirlenmediği nadir sınırlarından birisidir (Usta, 2019: 50).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile İran arasında toprak talebi ve sınır uyuşmazlıkları sorunu olmuştur. 1925'te ikili ilişkilerin temelinde her iki ülkenin de sınırlarını ilgilendiren Kürt milliyetçiliği ve Doğu Anadolu'da başlayan Kürt aşiretleri meselesi olmuştur. 1926'da sınır sorunlarını ortadan kaldırmak, ikili ilişkilerde dostluk ve işbirliğini artırmak amacıyla Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır (Müezzinoğlu ve Şahin, 2016: 245).

İki ülke arasındaki siyasi ilişkiler uzun yıllar boyunca inişli çıkışlı bir halde devam etmiştir. Birçok anlaşmada ve işbirliği noktasında ittifak halinde olmuşlardır. İran, Türkiye ve Irak Avrupa'da yayılan Nazi Almanyası, Faşist İtalya, bunların yanı sıra Ortadoğu'nun Sovyetler Birliği ve İngiltere arasında bir rekabet sahası olması tehdidine karşı, 1937 yılında Tahran'da sonradan Afganistan'ın da katılımıyla Sadabat Paketi'ni imzalamıştır. Bu saldırmazlık paketi ile sınırların güvenliği özellikle İran, Irak ve Türkiye sınırlarında yaşayan ve bir tehdit olarak algılanan Kürt isyancıların engellenmesi, üye ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı duyulması ve iç işlerine müdahalenin yasaklanması taahhüt edilmiştir (Palabıyık, 2010: 156).

24 Şubat 1955'te yakın bölgede etkin bir güç olan Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya etki etmesinin önüne geçmek amacıyla Türkiye ve Irak arasında kurulan

Bağdat Paketi'na daha sonra İnan, İngiltere ve Pakistan katılmıştır. Irak dışındaki Arap ülkeleri açısından rağbet görmeyen Bağdat Paketi özellikle Mısır açısından Arap Birliğı'ne karşı bir oluşum olarak görülmüştür. 1959'da ABD'nin de katılımıyla Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO) olarak merkezi Ankara olarak değıştirilmiştir. 1979 yılındaki İnan Devrimi'ne kadar varlığını sürdüren bu anlaşmanın devrimden sonra misyonu sona ermiştir (Bostancı, 2013: 171). Askeri ve siyasi olarak önemli ve somut bir başarı gerçekleştirilmeyen bu pakt, Türkiye ve İnan açısından Batı bloğı olarak Sovyetlere karşı ortak bir anlaşma niteliğı taşımaktadır.

Türkiye ve İnan'ı ortak bir çatı altında bir araya getiren bir diğere oluşum ise 1969 yılında kurulan 57 üyesi olan İslam Konferansı Örgütü'dür. Daha sonra adı İslam İşbirliğı Teşkilatı olarak değıştirilmiştir.

1980'li yıllarda yaşanan İnan-Irak Savaşı'nda Türkiye tarafsız bir tutum sergilemiştir fakat savaşa taraf olmamasına rağmen savaşın sonuçlarından olumsuz etkilenmiştir. Savaş süresi boyunca Türkiye'nin doğu ve güneydoğıu sınırlarında terörizm gelişme göstermiştir. Türkiye'nin Ortadoğı bölgesindeki nüfuzunu terörizm gölgelemiştir. İnan'ın, 1978'de kurulan terör örgütü PKK'nın sınırlarında kamp kurmasına göz yumması ve oluşumu desteklemesi Türkiye-İnan arasındaki ilişkilerde gerginliğe neden olmuştur (Özdemir, 2020: 49).

Türkiye'de Refahyol hükümeti döneminde İnan ile ilişkiler gelişme göstermiş, başbakan Erbakan'ın İnan ziyaretiyle 23 milyar dolarlık doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ABD tarafından olumlu karşılanmamıştır (Tirali, 2017:467). İnan'la ilişkiler hükümetlere göre değışiklik göstermiştir. Türkiye'deki laik kesim İnan'ın yönetim şekli Siyasal İslam'ı bir tehdit olarak algılamıştır. Rejim ve bölgedeki hâkimiyet konusunda ters düşen Türkiye ve İnan ticari ilişkilerini ise yürümekten geri durmamıştır.

Türkiye ve İnan kendi içlerinde yaşayan azınlık halkların desteklenmesi konusunda birbirlerine karşı endişeli davranmaktadır. Türkiye, İnan'ın Türkiye'deki Kürt ve Ermeni milliyetçiliğine verdiği destek konusunda çekimser iken, İnan ise Türkiye'nin İnan'daki Azerbaycan Türklerine yönelik tavrına şüpheli yaklaşmaktadır (Al Jazeera, 2014).

2011 yılında Suriye'deki karışıklık ve ayaklanmalarda Türkiye Batı ülkeleriyle aynı tarafta olup Esad yönetimine karşı rejim değışikliğini savunurken, İnan Rusya ile

birlikte mevcut yönetimi destekleyen bir tutum takınmıştır. Bölgede hâkim güç olma noktasında Rusya ve ABD gibi büyük güçlerin çıkar yarışının etkisinde Suriye meselesi iki bölge ülkesi Türkiye ve İran'ın ayrı düştüğü konulardan biri olmuştur. Bu ayrı tutumların ardından Suriye'nin parçalanmasıyla sınırlarda ortaya çıkan terör oluşumları bölgede güvenlik sorunu yaratmış, bu da her iki ülkeyi rekabet ortamından milli güvenlik, ticaret ve siyasi alanlarda işbirliği yapmaya götürmüştür (Sayın ve Kılınçarslan, 2019:249).

Türkiye ile İran arasında Şubat 2020'de Suriye İdlib'deki çatışmayla ilgili son sürtüşmelere rağmen, her iki ülke de son birkaç yılda çok taraflı diyalog ve çatışma yönetimi platformları aracılığıyla gerilimleri azaltmayı başarmışlardır. İran, 2016'da Türkiye'deki askeri darbe girişimine karşı çıkmıştır. Buna karşılık Türkiye, her ikisi de İran'ın düzenini ve bölgesel nüfuzunu sarsma potansiyeline sahip olan 2018'de İran ve 2019'da Irak'taki protestoları kınamıştır. İki ülke arasındaki yakınlaşmayı pek çok faktör güçlendirmiştir (Badawi, 2020).

6.6. 2018 Yaptırımlarının Türkiye-İran İlişkilerine Yansımaları

Petrol ve doğalgaz kaynakları açısından dünyada ön sıralarda yer alan İran'ın bu sektörde gelişerek büyük dünya güçlerinden biri olma olasılığı yüksektir. ABD bunun önünü kesmek için çeşitli yaptırımlarla İran'ı abluka altına almak istemektedir. Özellikle Ortadoğu'da söz sahibi olan ABD ve İsrail bölgede kendilerine rakip etkin bir İran görmek istememektedir. İran'ın her hamlesine kuşkuyla yaklaşip bir tehdit unsuru olarak gören ABD İran'ın yaptırımlarla etkisini kırmaktadır. Petrol ve doğalgaz ihracatını kısıtlamak, bunun gelişmesinde kullanılan teknolojik ekipman ve altyapı malzemelerine erişimini engellemek istemektedir. Zira İran doğal kaynak ihracatı ile bölge ülkeleri, Ortadoğu, Asya ve Avrupa'ya uzanabilecek bir coğrafyada önemli bir potansiyele sahiptir.

ABD, Mayıs 2018'de JCPOA'dan çekildiğini duyurup, ardından Ağustos ve Kasım 2018'de tüm ikincil yaptırımları yeniden uygulamaya koyduğunda, ABD'li karar mercileri arasında İran ekonomisinin birkaç ay içinde çökeceği beklentisi vardı. Ancak yaptırımlar İran ekonomisini ciddi anlamda baltalamış olsa da çökeceğine dair bir işaret vermemiştir. Yalnızca yaptırımlarla değil, aynı zamanda yanlış yönetim ve yolsuzluk gibi bir dizi yapısal eksikliklerle de boğuşmakla birlikte, İran ekonomisi temelinde direnmeye devam etmektedir (Khajehpour, 2019: 10).

Yaptırımlara rağmen Türkiye İran'dan petrol ithal etmeye devam ettiği takdirde ABD'nin İran ile ticaret yapan şirketlerin de yaptırımlara tâbi tutulacağını açıkladığı bildiri üzerine petrol ithal eden TÜPRAŞ gibi şirketler yaptırıma maruz kalabilir. Türkiye İran'dan alamadığı petrolü Rusya ve Irak'tan alarak ikame etme yoluna gitmektedir (Pamir, 2019). Öte yandan Türkiye'nin Rusya'dan enerji ithalatı ise çok büyük orandadır. Türkiye'nin 2019 yılı petrol ithalatının %35'i, doğalgazın %34'ü, kömürün ise %37'si Rusya'dan sağlanmıştır. Türkiye Akkuyu nükleer santralinde inşaatı, işletilmesi, uranyumu ve atığı konusunda Rusya ile işbirliği içerisinde (EPDK, 2019). Bu da enerji kaynaklarında Rusya'ya büyük bağımlılık anlamına gelmektedir. Türkiye'nin Rusya ile yaptığı enerji ticareti ise "tehlikeli" denebilecek boyuttadır. Öte yandan Rusya'nın sahip olduğu ve ihraç ettiği enerji kaynaklarını yeri geldiğinde diplomatik bir silah olarak kullandığı bilinen bir gerçektir. Türkiye'nin İran'dan ithalatının sona ermesi Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılık boyutunu artıran bir risk olarak yorumlanabilir.

Türkiye ve İran çoğu zaman siyasi olarak aynı tarafta yer almasalar da, uzun yıllardır iki ülke ekonomik ilişkilerini siyasi ilişkilerine tercih etmiştir. Ticaret ve özellikle enerji söz konusu olduğunda Türkiye, İran ile avantajlı ilişkiler kurmanın yollarını aramıştır. Nitekim Türkiye, zaman zaman İran'la olan ekonomik ilişkisini ABD ile olan diplomatik ilişkilerine göre şekillendirmiştir. ABD, Avrupalı güçlerin veya küresel kurumların desteği olmadan İran'a yeni ekonomik yaptırımlar uygulamaya çalışırken, Türkiye buna karşı dirençli bir tutum sergilemeye çalışmaktadır. Türkiye'nin İran'a coğrafi yakınlığı, enerji ihtiyacı, mali durumu ve ABD ile çözülmekte olan ilişkisi, yaptırımlara karşı Türkiye'nin karşıt tavır takınmasına sebep oluşturmaktadır. Türkiye ve İran'ın ticaret konusunda önemli bir işbirliği geçmişi vardır. Bu özellikle enerji sektöründe geçerlidir. İki ülke her zaman olumlu siyasi ve diplomatik ilişkilere sahip olmasa da ticaret ve özellikle enerji ticareti her zaman siyasi, dini ve kültürel farklılıkların yerini almıştır. Bu, Türkiye ile İran arasındaki enerji ilişkisinin her zaman sorunsuz olduğu anlamına gelmemekle birlikte iki ülke, yıllar boyunca petrol ve gaz sözleşmeleriyle ilgili konularda sık sık anlaşmazlıklar da yaşamıştır.

2018 öncesinde JCPOA'nın imzalanmasının ardından Ocak 2016'da yaptırımlar kaldırılmış ve Türkiye'nin İran'dan temin ettiği doğalgaz ve petrolü ithalatı artmıştır. Türkiye, 2016 yılının ilk altı ayında İran'dan 21 milyon varil petrol ithal etmiştir. 2017'de bu miktar 52,8 milyon varile yükselmiştir. 2018'in ilk dört ayında Türkiye'nin ithal ettiği İran petrolünün payı %50 artmıştır. Yaptırımların kaldırılmasının ardından

İran'ın Türkiye'ye doğalgaz ihracatı da artmıştır. Türkiye'ye doğal gaz teslimatı 2017'de yüzde 14 arttı. Ocak 2017 ile Şubat 2018 arasında İran, Türkiye'ye karşılıksız 8 milyar metreküp doğalgaz ihraç etti. Bu alım Uluslararası Tahkim Mahkemesi'nin, 2012'de İran'a açtığı davada Türkiye'ye 1,9 milyar dolarlık tazminat ödenmesine karar veren 2016 tarihli kararına istinaden gerçekleşmiştir. Türkiye, Mahmud Ahmedinejad hükümetinin Türkiye'den doğal gaz için fazla ücret aldığını ve davayı kazandığını iddia ederek mahkemeye başvurmuş ödeme 2018 Ocak ayı sonunda tamamlanmıştır. Türkiye İran arasında 2026 yılına kadar devam eden 9,5 milyar metreküp doğal gaz satın almayı taahhüt ettiği uzun vadeli bir tedarik sözleşmesi bulunmaktadır (Wald, 2018:143).

Trump yönetimin bu yaptırımları, Obama yönetimininkinden önemli ölçüde daha katı olmuştur. Obama yönetimi birçok Asya ülkesine ve bazı Avrupa ülkelerine, ithalatlarını bir miktar azalttıkları sürece İran petrolünü ithal etmeye devam etmeleri konusunda izin verirken, Trump yönetimi selefi kadar esneklik sunmamıştır. Bu durum 2016 yılında yaptırımların kaldırılmasının ardından İran'dan ithal ettiği petrol ve gaz miktarını önemli ölçüde artırdığı için Türkiye'yi ekonomik olarak zor bir duruma sokmuştur. 2018'de Türkiye ile ABD arasındaki siyasi çatlak, Türkiye'nin İran'dan petrol ve gaz alımlarını durdurmasına sebep olmuştur.

Türkiye'nin Kasım 2018'den sonra İran petrol ve gazını ithal etmeye devam etmesindeki başlıca engel, petrol ve gaz için ödeme yapmak için yapılan finansal işlemlerde yatmaktadır. Küresel petrol ticaretinin çoğu dolar üzerinden yapılmaktadır. Bununla birlikte, özellikle petrol sanayisi ile ilgili olarak, İran'la dolar cinsinden finansal işlemler yapmaya çalışan herhangi bir kuruluş, ABD hükümeti tarafından yaptırıma tabi tutulacaktır. Benzer şekilde, bir kuruluş bu tür işlemleri başka bir para biriminde, örneğin avroda yaparsa ve ayrıca ABD ile de işlem yaparsa, yaptırımlarla karşı karşıya kalacaktır. Bu nedenle, bir Türk rafinerisinin İran'a petrol ve gaz ödemesi yapmak için kullanabileceği tek para birimi Türk Lirası veya İran Riyali olacaktır. İran Riyali, 2018'de defalarca devalüe edilmiş, oldukça istikrarsız bir para birimidir ve bu nedenle, bir Türk kuruluşunun İran riyali ile petrol ve gaz işlemleri yürütmek için yeterli İran riyaline sahip olması pek olası değildir (Wald, 2018: 145).

İran'a yönelik yaptırımların temel şartlarından biri de İran'a altın ticaretinin yasaklanması ve İran'ın petrol ve doğalgaz ticaretinden elde ettiği gelirin ülkeye girişine izin verilmeyerek, ticaret yapılan ilgili ülkede bir bankada tutulması, karşılığında ise İran'a başka kalemlerde ürünlerin temin edilmesidir. ABD, İran'a ticaret karşılığında

direkt nakit para ve altın girişi olması durumunda İnan'ın bunu nükleer faaliyetlerde kullanacağını düşünerek böyle bir karar çıkarmıştır.

Türkiye'de Halk Bankası'nın bu yaptırım kararlarını delerek İnan'a para transferi yaptığı, İnan'ın petrol ve doğalgaz ihracatından kazanılan gelirlerin ülkeye sokulmasına ve bu gelirlerin harcanmasına yardım ettiği gerekçesiyle ABD'de dava açılmış, bir Türk bankasının ve buna müdahil olan yetkililerin yargılanmasına başlanmıştır. Bu ambargo ihlali kapsamında İnan'a 20 milyar dolar değerinde altın ve nakit para girişi olduğu belirtilmiştir. 15 Ekim 2019'da ABD'de hazırlanan iddianamede Halkbank'a; yaptırımları ihlal etmek, dolandırıcılık, kara para aklama, Amerikan finans kurumlarını dolandırmak gibi konularda altı ayrı suçlama yöneltilmiştir. Görülen davalarda Türkiye Halk Bankasının yaptırımları ihlalden ağır para cezası ödemesi, bankanın çalışmalarının gözden geçirilerek yenilikler yapılması ve konuya ilişkin bir takım itiraflarda bulunulması hususları talep edilmiştir. Yaptırımların göz ardı edilerek İnan'a para ve altın sokulmasına aracılık etmekle suçlanan Türk banka yetkilileri ve iş adamlarının ABD'de yargılama süreci hala devam etmektedir (Yücel, 2020). Hala devam eden bu süreçte Türkiye-ABD ilişkilerinde gerilmeler olmuş, Türkiye yaptırım riskiyle karşı karşıya kalmıştır.

SONUÇ

20. Yüzyılın başlarında dünyada hızla gelişen teknoloji, makineleşme ve sanayi ekonomisinin yaygınlaşması sonucu enerji ihtiyacı artmış, 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan Petrol Krizi ile de önemi anlaşılmıştır. Enerjiye olan ihtiyacın günden güne artmasıyla özellikle 21. yüzyılda ülkeler arasındaki ideolojik savaşlar yerini enerji savaşlarına bırakmaya başlamıştır. Dünyada hızla artan petrol, doğalgaz, kömür gibi fosil yakıt tüketim oranlarında büyük ekonomiye sahip ülkeler önde gelmektedir. Enerji ve enerji taşımacılığı günümüzde önemli bir ticaret kolu haline gelmiştir.

Devletlerin ekonomi çarkının dönmesinde en önemli parçalardan olan enerji, jeopolitik anlamda önemli bir koz imkânı da oluşturmaktadır. Dünyada ülkeler bu ihtiyacı coğrafi olarak enerji kaynaklarına sahip ülkelere karşılamaktadır. Enerji kaynaklarının dağılımında bulunduğu coğrafya açısından şanslı olan ülkeler de bunun ticaretini yaparak para kazanmaktadır. Dünya kaynak rezervlerinde önde gelen ve bunun ticaretini yapan belli başlı ülkeler enerji varlığını her alanda güç olarak kullanma imkânına da sahip olabilmektedir.

Dünyada kabul gören klasik jeopolitik yaklaşımlardan olan kara, hava, deniz teorilerinde ülkelerin gücü buldukları coğrafi konuma göre değerlendirilirken günümüzde yalnızca coğrafi konum değil, o coğrafyada enerji kaynakları üzerinde yer almak ve bunu pazara ulaştıracak donanımda ve güzergâhta olmak jeopolitik kavramının farklı bir perspektife evirildiğini göstermektedir. Günümüzde özellikle Ortadoğu ve Akdeniz'deki enerji çekişmeleri göz önüne alındığında jeopolitik algının enerji kaynaklarına çekildiği görülmektedir. Devletler enerjiyi ekonomileri için gerekli bir ihtiyaçtan ziyade aynı zamanda siyasi bir koz olarak görmekte ve bunu kullanmaktan çekinmemektedir. Bu çalışmada konu edindiğimiz İran, enerji jeopolitiği açısından önemli bir ülkedir. Dünya enerji kaynaklarında ilk sıralarda yer alan İran petrolde dördüncü, doğalgazda ikinci sıradadır. Enerji kaynaklarına sahip olmanın da ötesinde, onları işleyecek ve ticaretini yapacak kapasiteye sahip olmak da önemlidir. Mevcut enerji kaynaklarının taşınması noktasında enerjinin iletimi ve dağıtımı için önem arz eden nakil hatları, geçiş güzergâhları ve boğazlara yakınlık enerji jeopolitiğinin bir parçasıdır. Bu özelliklere sahip ülkeler dünyada nadir bulunmasına karşın İran bu konuda avantajlı durumdadır. Son yirmi yıl içerisinde doğalgaz rezervlerindeki önemli artışı ve büyük petrol rezervleriyle geniş potansiyele sahip olan İran yıllardır maruz

bırakıldığı ABD ve BM yaptırımları ile dünya enerji piyasalarına açılmamakta, sahip olduğu tüm elverişli şartlara rağmen dünyada söz sahibi bir enerji ihracatçısı konumuna gelememektedir.

İran'da petrolün keşfi ile birlikte İngilizlerin kurduğu petrol şirketi İngiliz-İran ortaklığında hisseleri pay ederken İran petrollerinde söz sahibi olan taraf İngilizlerdi. Bu durum 1950'li yıllara kadar devam etmiştir. İran'da başbakan Musaddık'ın göreve gelmesinin ardından ülkedeki petrolün tüm haklarının İran'a ait olması gerektiğini, millileştirilerek İngilizlerden kurtarılıp tüm gelirlerin İran'da kalması gerektiğini savunmuştur. İngilizler İran petrollerinden el çekse de Musaddık'ın petrol ticaretinde yeni pazarlar bulmasında Batı ülkeleriyle birlikte zorluklar çıkarmışlardır. 1953'te CIA destekli darbe ile görevden alınan Musaddık gitmiş Şah Muhammed Rıza Pehlevi yeniden başa geçmiştir. Şah döneminde ABD ile arası iyi olan İran, Sovyetlere karşı bölgede önemli bir Batı müttefiki olmuştur. O yıllarda nükleer müzakereler de yapan Şah, bu konuda Batı ile ortak hareket etmiştir. Şahlığın sona erdiği 1979 İran Devrimi'ne kadar bu ilişkiler sürmüştür. İran'da iç ve dış politikada kırılma noktası 1979 devrimidir. Devrimin ardından İran yönetimini ele alan İmam Humeyni liderliğindeki Molla rejimi ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak tanımış ve Batı ile arasındaki kesin çizgiyi belirlemiştir. ABD-İran arasındaki ihtilaflar 1979 İran Devrimi sonrasında Amerikan elçiliğinin basılması ve elçilik çalışanlarının rehin alınması olaylarıyla başlamıştır. O günden bugüne inişli çıkışlı süregelen ilişkilerde Afganistan ve Irak işgalleri gibi konularda ortak çıkarlar doğrultusunda hareket edildiği olsa da temeldeki zıtlık hep devam etmiştir. İran'daki rejimin tutumu devam ettiği müddetçe İran-ABD arasındaki gerilimin sürmesi öngörülmektedir.

Diğer Ortadoğu ülkelerinin aksine bölgesel anlamda İran önemli bir konuma sahiptir. Yalnızca Basra Körfezi'nde yer alan bir ülke değil, Filistin'den Afganistan'a kadar dikkate değer etki alanına sahip bir ülkedir. İran'ın rejiminden ve bu rejimin Şiilik ekseninde devrim ihracına dönüşerek Ortadoğu halklarını etkilemesinden endişe eden ve Ortadoğu coğrafyasında yıllardır tek söz sahibi olan ABD İran'ın sahip olması muhtemel bu jeopolitik gücü kırmaya çalışmaktadır. Enerji ticaretiyle ekonomisinin güçlenmesini engellemek için İran'ın her bakımdan kısıtlanması ve baskılanması politikası güden ABD birçok yaptırım uygulamaya koymuştur. ABD, İran'ın nükleer enerji ürettiği, bunu barışçıl amaçlarla kullanmadığı ve dünya için bir tehdit oluşturduğu propagandasıyla yaptırımlara zemin oluşturmuştur.

ABD ve BM'nin İran hakkında çıkardığı yaptırım kararları İran'ın ticari faaliyetleri ve ekonomisi açısından yıkıcı olmuştur. 14 Temmuz 2015'te imzalanan JCPOA'ya (Kapsamlı Ortak Eylem Planı) göre İran nükleer faaliyetlerini sınırlandıracak, karşılığında ise ekonomik bir açılım elde edecekti. İran temelleri sağlam atılmış, dünyanın en güçlü 6 ülkesinin onayladığı bir anlaşmaya imza atarak bütün talepleri yerine getirmek suretiyle anlaşmaya bağlı kalmıştır. Anlaşmaya aykırı olabilecek bir gerekçe sunulmadan ABD'nin yeni başkanı Trump'ın istekleri doğrultusunda anlaşmadan çekilmesi ve yaptırımları artırarak yürürlüğe koyması İran'a yeniden zorluk yaşatmıştır. 2018 yılı Ağustos ve Kasım aylarında farklı sektörleri hedef alarak uygulanmaya başlayan yaptırımlarda ABD dışişleri bakanlığı, İran'ın yalnızlaştırılması ve her konuda kısıtlanması konusunda açıklamalarda bulunmuştur. ABD'nin aldığı bu kararlar sonrası uluslararası sermaye ve yabancı yatırım şirketleri birer birer ülkeden çıkma kararı almıştır. Bu durumda uluslararası hukuk açısından İran'da bir hata olmadığı belirtilmektedir. Türkiye uluslararası hukuka dikkat çekerek, sorunun barışçıl müzakerelerle aşılması gerektiğini savunan bir arabuluculuk görevi üstlenmiştir.

2018 yaptırımlarının art arda yürürlüğe konmasıyla iyice dar boğaza giren İran'ın yaptırım öncesinde iki gün içerisinde sattığı petrol miktarını yaptırım sonrası yirmi dört günde ancak satabilmesi İran için durumun zararlarını ortaya koymaktadır. İran duruma tepki olarak kendisinin petrol satamadığı ortamda Suudi Arabistan gibi körfez ülkelerinin de petrol satamaması için dünya petrol sevkiyatının yapıldığı Hürmüz Boğazı'ndan tanker geçişlerinin kolay olmayacağını belirtmiştir.

ABD yaptırımlarının kısıtlayıcılığı arttıkça İran'ın da tepki olarak nükleer silaha olan yatırımlarını artırma yoluna gitmiştir. ABD ise buna karşılık İran ile ticaret yapan ülkelere petrol karşılığında para ödenmemesi, İran'ın paralarının ithalatı yapan ülkede bankada tutulması, karşılığının diğer kalemlerdeki ürünlerle sağlanması için karar çıkarmıştır.

İran ve Türkiye arasında yüzyıllarca süren diplomatik ve ticari ikili ilişkilere 20. yüzyılın sonlarına doğru enerji faktörü de katılmıştır. Enerji kaynakları bakımından yetersiz bir ülke olan Türkiye iç enerji ihtiyacını büyük oranda dışarıdan karşılamaktadır. Önemli bir ithalatçı olan Türkiye ile İran arasında petrol ve doğalgaz ticareti yapılmaktadır. Yaptırımlar nedeniyle ticari ilişkiler de zarar görmüştür. ABD başkanının uluslararası hukuka ve JCPOA'ya aykırı olan İran'a yönelik çıkardığı

yaptırım kararlamelerine üçüncü tarafların da uymasını beklemektedir. Türkiye de bu ülkelerden biridir. ABD'nin bu isteklerini doğru bulmayan AB bir takım alternatif mekanizmalar geliştirerek bu yaptırımları her ne kadar bertaraf etmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Türkiye bu durumda komşusu İran'la olan enerji ticaretinin ve diğer ticari ilişkilerinin çok önemli olduğunu belirtse de özellikle bu ticaretin en önemli parçası olan petrol alımları konusunda TÜPRAŞ'ın alımlarındaki azalma ile yaptırımlara uygun hareket etmeye başladığı görülmektedir.

Burada tek taraflı yaptırımların uluslararası hukuka aykırı olduğu ve güç politikasına dayalı bir eylem olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu yaptırımların nedenleri sorgulanacak olduğunda, ABD tarafından İran için bir rejim değişikliği arzusu, İran ve çevre ülkelerle bir sıcak çatışma durumu ya da İran'ın gücünün sınırlandırılması arzusu taşıdığı yorumu yapılabilir. İran'ın nükleer varlığının ise güvenliği açısından ABD'ye karşı caydırıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. İran açısından bakıldığında ise mevcut siyasi iktidarın muhafaza ettiği ideolojik çerçeve, İran'ın sahip olduğu jeopolitik kapasitenin açılmasına olanak tanımamaktadır. Bu kapasiteyi değerlendirip ülkenin ekonomik çıkarları için kullanabilecek bir siyasi otorite varlığı gerekmektedir.

İran krizinin artması halinde Türkiye, bu durumdan olumsuz etkilenme olasılığı en fazla olan ülkelerdendir. İran'ın istikrarsızlaştırılması başta petrol ticareti olmak üzere ticari anlamda Türkiye'nin önemli ilişkilerinde zarar anlamına gelmektedir. Türkiye diplomasi dışı, hukuksuz yollarla İran'a ambargo koyulmasına karşı çıkmaktadır. Müzakerelerle ilişkilerin normalleştirilmesine vurgu yapmaktadır. ABD tarafında ise çeşitli ülkelerin arabuluculuk girişimleri karşılık bulamamıştır.

ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları uluslararası hukuka uygunluk açısından tartışmalıdır. Bu yaptırımlar hukuksal zemine dayanmamakla birlikte güç üzerine kurulu bir sistemin tezahürü olarak görülmektedir. Bunda da devletlerarası ilişkilerin her zaman hukuksal boyutta değil bazen güç üzerinden yürüdüğü sonucuna varılmaktadır. Enerji faktörü ekonomik, ticari, siyasi ve diplomatik alanda sahibi olduğu ülkenin elini güçlendiren önemli bir araç haline gelmiştir. Bunu kullanabilmek için yalnızca enerjiye sahip olmanın yeterli olmadığı, enerjiyi değerlendirecek ve yönlendirecek istikrarlı bir siyasi mekanizmanın gerekli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. İran yaptırım kısılacından çıktığı takdirde sahip olduğu enerji rezervleri,

coğrafi özellikleri, jeopolitik birikimi ve dinamik insan gücü potansiyeli ile tıpkı Rusya gibi enerji arz ülkesi olan bir süper güç olma yolunda ilerleme kaydedebilecektir.

Enerjiye büyük paralar ödeyen Türkiye'nin gerçekleştirdiği ithalatlarda her faktörü göz önüne alarak uygun seçimler yapması gerekmektedir. İran petrolü Türkiye için yakınlık açısından, ek işlem gerektirmeyen kaliteli bir petrol olmasından, petrolün ve taşıma maliyetinin diğerlerine nazaran daha uygun olmasından dolayı avantajlıdır. Türkiye'nin İran'dan enerji ithalatı engellendiği takdirde Rusya ile olan ticaretin artması muhtemeldir. Enerji tedarik çeşitliliğinin daralması ve büyük oranda Rusya'ya bağımlılık Türkiye'nin enerji güvenliği açısından, ekonomik ve siyasi açıdan riskli bir durumdur. İran gelecekte ambargo engelini aştığı ve önemli bir enerji tedarikçisi ülke konumuna geldiğinde Türkiye'nin enerji talebini karşılama noktasında Rusya'nın yerini alabilecek ülke olabilir. Türkiye'nin sınır komşusu olması avantajıyla gerek boru hattı gerekse diğer yollardan ticaret yapılması Türkiye ekonomisinin önemli gider kalemlerinden olan enerji maliyetini düşürecek bir fırsat olabilir. İran petrolü ve doğalgazı gerekli teknolojik donanımlarla tamamen ticarete yönelik bir altyapıyla geliştirildiği takdirde Türkiye enerji ithalatının tamamına yakını İran'dan karşılayabilir. Halen devam eden ABD-İran restleşmesinde her iki ülkeyle de önemli ilişkileri olan Türkiye, kendi çıkarları ve bölge istikrarı açısından diplomatik müzakerelerle arabuluculuk eden taraf olmayı sürdürmelidir. İki ülke arasında yapılmış mevcut sözleşmeler olduğundan yaptırımlara rağmen Türkiye'nin İran'dan enerji ithalatı yapması Türkiye'nin ekonomik olarak yararına olacaktır. Bir yaptırımlar ülkesi haline gelen ve ABD'nin de beklemediği bir direnmeyle ayakta kalmaya çalışan İran, yaptırım engellerini aştığı takdirde komşu ülkelerinin yanı sıra Asya'ya açılarak önemli pazar imkânı bulabilir. Özellikle Çin ile enerji ticareti açısından önemli ilişkileri olan İran bu ilişkileri geliştirerek ekonomisi ve ticari faaliyetleri için büyük adımlar atabilir. Gelişmiş ve gelişmekte olan diğer Asya ülkelerinde önemli orandaki enerji ihtiyacını karşılayan bir tedarikçi ülke durumuna gelebilir. İran'ın yaptırımlardan kurtulup, bölgede ekonomik ve siyasi anlamda sözü geçen bir ülke haline gelmesinin çıkarlar konusunda Türkiye açısından riskli olma ihtimali de vardır. Üçüncü tarafların müdahil olmasına müsait bir bölge olan Ortadoğu coğrafyasında dengelerin aniden değişmesi muhtemeldir. Öte yandan İran Avrupa pazarına açılırsa talep ülkelerine Türkiye toprakları üzerinden ulaşacağından Türkiye kendisi için önemli bir pozisyonda yer alacaktır.

KAYNAKÇA

Abrahamian, E. (2011). Modern İran Tarihi. (Çev. Şendil, D.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Abu Bakar, W. A., & Ali, R. (2010, Ağustos). Research Gate. https://www.researchgate.net/publication/221909211_Natural_Gas (Erişim Tarihi: 15.01.2020)

Adıbelli, B. (2017). Pax Persica: İran Jeopolitiği. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ahışhalı, M. M. (2019). İran'ın Batı'yı Kaygılandırın Nükleer Tesisleri. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-batiyi-kaygilandiran-nukleer-tesisleri-/1529098> (Erişim Tarihi: 06.05.2020)

Akdeniz, H. (2003, Eylül). Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye. *Stratejik Araştırmalar Dergisi* .

Akkoyunlu, N. (2015). Değişen Dünya Düzeninde İran Jeopolitiği. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AKKOYUNLU-Nil%c3%bcfer-DE%c4%9e%c4%b0%c5%9eEN-D%c3%9cNYA-D%c3%9cZEN%c4%b0NDE-%c4%b0RAN-JEOPOL%c4%b0T%c4%b0%c4%9e%c4%b0.pdf> (Erişim Tarihi: 26.05.2020)

Akkuyu NGS İnşaat Projesi. (2021). Akkuyu Nükleer Rosatom: <http://www.akkuyu.com/> (Erişim Tarihi: 10.05.2021)

Akova, İ. (2010). Enerji ve Alternatif Enerji Kaynakları. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi: http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/cografya_lisans_ao/enerji_ve_alternatif_enerji_kaynaklari.pdf (Erişim Tarihi: 05.10.2020)

Aktaş, M. (2011). Türkiye'de Kömür Madenciliği ve Enerjideki Rolü. TKİ: <http://www.tki.gov.tr/depo/file/YazBilMet.pdf> (Erişim Tarihi: 04.11.2020)

Al Jazeera. (2012). Timeline: Sanctions on Iran: <https://www.aljazeera.com/economy/2012/10/17/timeline-sanctions-on-iran> (Erişim Tarihi: 01.12.2020)

Al Jazeera. (2014). Geçmişten günümüze Türkiye-İran ilişkileri: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri> (Erişim Tarihi: 18.12.2020)

Algar, H. (1998). İmam Humeyni. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 18, s. 358-364). içinde İstanbul.

Ar, M. (2017). İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve 2015 JCPOA Antlaşmasının Yansımaları. Ankara: TC Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. *Yüksek Lisans Tezi*.

Arıboğan, D. Ü., & Bilgin, M. (2009). New Energy Order Politics Neopolitics: From Geopolitics to Energeopolitics. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* , 109-132.

Austvik, O. G. (2018). Concepts of Geopolitics and Energy Security. https://www.researchgate.net/publication/323990484_Concepts_of_Geopolitics_and_Energy_Security (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Avery, P. W. (2020). *Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Iran> (Erişim Tarihi: 24.09.2020)

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2016). İran: JCPOA'nın birinci yıldönümü münasebetiyle Yüksek Temsilcinin AB adına yayımladığı Deklarasyon: <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/iran-jcpoanin-birinci-yildonumu-munasebetiyle-yuksek-temsilcinin-ab-adina-yayimladigi> (Erişim Tarihi: 03.12.2020)

Ayhan, V. (2006). İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Badawi, T. (2020). The Economic Turn in Turkish-Iranian Relations. Carnegie Endowment for International Peace: <https://carnegieendowment.org/sada/81273> (Erişim Tarihi: 15.12.2020)

Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)* , 368-388.

Bamberg, J. (1994). The History of the British Petroleum Company Volume 2: The Anglo-Iranian Years, 1928-1954. Cambridge: *Cambridge University Press*.

BBC. (2010). Turkmenistan opens new Iran gas pipeline: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8443787.stm> (Erişim Tarihi: 09.04.2020)

BBC. (2018). ABD Başkanı Trump İran nükleer anlaşmasından çekildiklerini açıkladı: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357> (Erişim Tarihi: 04.12.2020)

BBC. (2019). İran'ın nükleer programı: Uranyum zenginleştirme limitleri neden önemli?: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48935396> (Erişim Tarihi: 14.05.2020)

Berber, S. (2013). İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri. *Bilge Strateji* , 5 (9), 61-84.

Bielecki, J. (2002). Energy security: is the wolf at the door? *The Quarterly Review of Economics and Finance* , 235-250.

Bilginoğlu, M. A. (1991). Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Sorunu ve Alternatif Enerji Kaynakları. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (9).

Bilginoğlu, M. A. (1991). Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Sorunu ve Alternatif Enerji Kaynakları. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (9), 123.

Bostancı, M. (2013). Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı. *Gazi Akademik Bakış* , 171-184.

Bozbay, M. (2018). 2002 Sonrası Türkiye-İran Enerji İlişkileri ve Jeopolitik Sonuçları. İstanbul: T.C. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. *Yüksek Lisans Tezi*.

BP. (2019). Statistical Review of World Energy. British Petroleum 68th Edition.

BP. (2020). Statistical Review of World Energy. British Petroleum 69th Edition.

Campos, A., & Fernandes, C. P. (2017). The Geopolitics of Energy. C. P. Fernandes, & T. F. Rodrigues içinde, *Geopolitics of Energy and Energy Security* (s. 23-40). Lizbon: Instituto da Defesa Nacional.

Celalifer Ekinci, A. (2009). İran Nükleer Krizi. Ankara: USAK Yayınları.

Center on Global Energy Policy. (2017). Brief History of US Sanctions on Iran: <https://www.energypolicy.columbia.edu/research/brief-history-us-sanctions-iran> (Erişim Tarihi: 01.12.2020)

Central Intelligence Agency. (2017). <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/fields/270rank.html>. (Erişim Tarihi: 25.01.2020)

Ceylan, L. (2018). Ambargo Sonrası (2016) Türkiye-İran Enerji İlişkileri. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*.

Congar, K. (2019). Euronews. Türkiye mayıs ayında İran'dan petrol alımını durdurdu: <https://tr.euronews.com/2019/05/23/turkiye-mayis-ayinda-iran-dan-petrol-alimini-durdurdu-abd-yaptirim-ambargo-kararlari> (Erişim Tarihi: 30.12.2020)

Curtis, H. G., & Hooglund, E. (2008). Iran A Country Study. U.S. Government Printing Office.

DAKA-İran Masası. (2019). DAKA-İran Masası: <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sektorler/enerji/petrol-ve-dogalgaz/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020)

DEİK-Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2020). Türkiye-İran İş Konseyi: [https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-iran-is-konseyi#:~:text=2001%20y%C4%B1nda%20%C4%B0ran%20Ticaret%20Sanaayiler,ekonomik%20ili%C5%9Fkilere%20bir%20ivme%20kazand%C4%B1rmakt%C4%B1r](https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-iran-is-konseyi#:~:text=2001%20y%C4%B1nda%20%C4%B0ran%20Ticaret%20Sanaayiler,ekonomik%20ili%C5%9Fkilere%20bir%20ivme%20kazand%C4%B1rmakt%C4%B1r.). (Erişim Tarihi: 16.12.2020)

DFAT Country Information of Iran. (2020). Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade.

Dışkaya, S. K. (2017). Türkiye'nin Enerji Güvenliğinde Yenilenebilir Enerji Etkisinin Politik Ekonomi Perspektifi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* , 129-150.

Doğanay, H. (1991). Enerji Kaynakları. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Doster, B. (2012). Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası. *Ortadoğu Analiz* , 4 (44).

Dursun, A. (2018). Anadolu Ajansı. ABD'nin İran'a yönelik ilk yaptırım paketi devreye giriyor: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-nin-iran-a-yonelik-ilk-yaptirim-paketi-devreye-giriyor-/1223709#> (Erişim Tarihi: 05.12.2020)

Dursun, A. (2020). İran BM'nin 2007'den beri uyguladığı silah ambargosunun kaldırıldığını duyurdu. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-bm-nin-2007den-beri-uyguladigi-silah-ambargosunun-kaldirildigini-duyurdu-/2010262> (Erişim Tarihi: 30.11.2020)

Ebrahimi, M., Gholami, A., & Yusoff, K. (2017). Politics of Oil and Natural Gas vis-à-vis the Foreign Policy of Iran. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* , 65-79.

Economist, T. (2020). What is the JCPOA? The Economist: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2020/01/28/what-is-the-jcpoa> (Erişim Tarihi: 29.05.2020)

EIA. (2019). Background Reference: Iran. Overview: https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Iran/background.htm (Erişim Tarihi: 29.03.2020)

EIA. (2019). Country Analysis Executive Summary: Iran. EIA. U.S. Energy Information Administration.

Encyclopedia Britannica. (2019). www.britannica.com: <https://www.britannica.com/science/energy> (Erişim Tarihi: 30.11.2019)

Enerdata Global Energy Statistical Yearbook. (2019). Enerdata: <https://yearbook.enerdata.net/natural-gas/world-natural-gas-production-statistics.html> (Erişim Tarihi: 25.01.2020)

Eni school & energy environment. (2019). <http://www.eniscuola.net>: <http://www.eniscuola.net/en/argomento/energy-knowledge/energy-sources/primary-and-secondary-sources/> (Erişim Tarihi: 27.12.2019)

EPDK. (2019). Yıllık Sektör Raporları: <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu> (Erişim Tarihi: 28.12.2020)

EPDK. (2020). Yıllık Sektör Raporu. <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu> (Erişim Tarihi: 10.04.2021)

Erdal, L., & Karakaya, E. (2012). Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik, Siyasi ve Coğrafi Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (1), 107-136.

ETKB. (2020). Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: <https://enerji.gov.tr/tabii-kaynaklar> (Erişim Tarihi: 26.12.2020)

EÜAŞ. (2020). Elektrik Üretimi ve Ticaret Sektör Raporu. Elektrik Üretim A.Ş.: <file:///C:/Users/akademi/Documents/Downloads/2019%20y%C4%B1%C4%B1%20Elektrik%20%C3%9Cretimi%20ve%20Ticareti%20Sekt%C3%B6r%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 16.04.2021)

Fernandes, C. P., & Rodrigues, T. F. (2017). Geopolitics of Energy and Energy Security. https://research.unl.pt/ws/portalfiles/portal/3372772/cf_ac_tfr_geopoliticsofenergy_2017.pdf (Erişim Tarihi: 16.06.2020)

Ferrier, R. W. (1982). The History of the British Petroleum Company (Cilt The Developing Years 1901-1932). Cambridge: Cambridge University Press.

Flint, C. (2006). Introduction to Geopolitics. New York : Routledge.

Flint, C., & Taylor, P. J. (2014). Siyasi Coğrafya, Dünya-Ekonomisi, Ulus-Devlet ve Yerellik (6. Baskı b.). (Çev. Ereker, F.) Ankara: Nobel Yayıncılık.

Fries, M. (2014). The repeal of economic sanctions against Iran: Global economic implications and opportunities for the chemical tanker sector. *Yüksek Lisans Tezi* . Rotterdam.

Gautier, C. (2014). Petrol, Su ve İklim. (Çev. Genç, S.) Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Global gas exporting countries by type 2019. (2019). Statista: <https://www.statista.com/statistics/217856/leading-gas-exporters-worldwide/> (Erişim Tarihi: 30.03.2021)

Global Security. (2020). Bushehr-Background: <https://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/bushehr-intro.htm> (Erişim Tarihi: 16.05.2020)

Gümüş, Ö., & Altan, Y. (1995). Petrolün Tarihçesi ve Türkiye'de Açılan Petrol Kuyuları. Ankara: T.C. Petrol İşleri Genel Müdürlüğü.

Güngördü, E. (2010). Devletler Coğrafyası. Ankara: Gazi Kitabevi.

Hafeziniya, M. R. (2017). İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası. (Çev. Dilek, K.) Ankara: İraniyat Yayınları.

Harunoğulları, M. (2019). Nükleer Enerji ve Geleceği. *Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences* , 113.

Hemmati, M. (2017). A Sustainable Transition to Renewable Energy Resources in Oil Producing Countries:A Case Study of Iran. Lund University.

Hürsoy, S., & Orhon, H. H. (2012). Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran'ın Enerji Politikaları. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* , 3 (2), 63-89.

Ianchovichina, E., Devarajan, S., & Lakatos, C. (2016). *Lifting Economic Sanctions on Iran Global Effects and Strategic Responses*. The World Bank: <https://www.worldbank.org/en/country/iran/publication/lifting-economic-sanctions-on-iran> (Erişim Tarihi: 03.09.2020)

İbn Haldun. (2013). Mukaddime I (9. Baskı b.). (Çev. Uludağ, S.) İstanbul: Dergah Yayınları.

IEA. (2019, 12 2). International Energy Agency: <https://www.iea.org/areas-of-work/ensuring-energy-security> (Erişim Tarihi: 01.04.2020)

IEA. (2020). International Energy Agency. <https://www.iea.org/reports/coal-2020/demand> (Erişim Tarihi: 05.03.2021)

İnat, K. (2015). Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30. Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri. İstanbul: SETA .

Index Mundi. (2017). <https://www.indexmundi.com/g/r.aspx?v=98> (Erişim Tarihi: 26.06.2020)

International Renewable Energy Agency. (2020). Renewable Energy Statistics: file:///C:/Users/akademi/Documents/Downloads/IRENA_Renewable_Energy_Statistics_2020.pdf (Erişim Tarihi: 20.12.2020)

İran Enerji Raporu. (2020). T.C Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği .

Joint Comprehensive Plan of Action. (2015). <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (Erişim Tarihi: 23.05.2020)

Kalehsar, O. S. (2018). Lobe Log. <https://lobelog.com/the-effects-of-u-s-sanctions-on-irans-natural-gas-projects/> (Erişim Tarihi: 13.04.2020)

Kaplan, R. D. (2014). The Geopolitics of Energy. <https://www.forbes.com/sites/stratfor/2014/04/04/the-geopolitics-of-energy/#38337d933b39> (Erişim Tarihi: 29.03.2020)

Karabulut, B. (2013). Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik. Ankara: Barış Kitap.

Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* , 1 (1), 62-80.

Kavaz, İ. (2019, Ocak). Yerli ve Milli Enerji Politikaları Ekseninde Kömür. *SETAV Analiz* (265).

Kaya, F., & Göral, E. (2016). Türkiye'nin Nükleer Enerji Politikası. *Akademik Bakış Dergisi* , 421-438.

Kaya, İ. S. (2012). Nükleer Enerji Dünyasında Çevre ve İnsan. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* .

Kaya, N. E. (2020). Anadolu Ajansı. Türkiye'nin Rusya ve İran'dan gaz ithalatında sert düşüş: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-nin-rusya-ve-iran-dan-gaz-ithalatinda-sert-dusus/1951330> (Erişim Tarihi: 28.12.2020)

Kayaoğlu, A. (2016). İran'a Uygulanan Yaptırımların Tarihçesi. Euronews: <https://tr.euronews.com/2016/01/18/iran-a-uygulanan-yaptirimlarin-tarihcesi> (Erişim Tarihi: 28.11.2020)

Kazaz, G., & Kara, Ö. (2016). Türkiye'nin Kömür Hikayeleri. İstanbul: Yeşil Düşünce Derneği.

Khajehpour, B. (2019). Impact of US Sanctions on the Iranian Economy. *Friedrich Ebert Stiftung* , s. 10-15.

Kinzer, S. (2003). All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror. New Jersey: John Wiley & Sons.

Konukçu, Y. (2017, Ağustos). İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Rekabet. *ORDAF Oratdoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği* (7), s. 2.

Kopp, O. C. (2019). Fossil Fuel. Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Aubrey-McClendon> (Erişim Tarihi: 28.12.2019)

Kozhanov, N. A. (2011). U.S. Economic Sanctions against Iran: Undermined by External Factors. Middle East Policy Council : <https://mepc.org/us-economic-sanctions-against-iran-undermined-external-factors> (Erişim Tarihi: 28.09.2020)

Kömür (Linyit) Sektör Raporu. (2019). Türkiye Kömür İşletmeleri Genel Müdürlüğü: [http://www.tki.gov.tr/depo/2019%20K%C3%96M%C3%96R%20SEKT%C3%96R%20RAPORU%20\(1\).pdf](http://www.tki.gov.tr/depo/2019%20K%C3%96M%C3%96R%20SEKT%C3%96R%20RAPORU%20(1).pdf) (Erişim Tarihi: 26.10.2020)

Kuduoğlu, A. (2019). İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953. *İran Çalışmaları Dergisi* , 46-53.

Kurşun, M., & Salari, E. (2019). Eski İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad AA'ya Konuştu. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/eski-iran-cumhurbaskani-ahmedinejad-aaya-konustu/1571597> (Erişim Tarihi: 20.06.2020)

Kurtuluş, R. (2005). Muhammed Rıza Şah Pehlevi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 30, s. 565-566). içinde İstanbul.

Küpelı, M. Ő. (2016). Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İıan'a Uygulanan Yaptırımların Etkileri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* , 97-135.

Küpelı, M. Ő. (2016). Nükleer Sorun Çerçevesinde İıan'a Karşı Uygulanan Yaptırımların Ekonomi Politik Etkileri. Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. *Yüksek Lisans Tezi*.

Lancaster, A. W., & Tran, T. Q. (2018). Iranian Natural Gas: Opportunitites and Risks. Naval Postgraduate School, *Yüksek Lisans Tezi* . Monterey, California.

Landler, M. (2011). The New York Times. United States and Its Allies Expand Sanctions on Iran: <https://www.nytimes.com/2011/11/22/world/middleeast/iran-stays-away-from-nuclear-talks.html> (Erişim Tarihi: 04.12.2020)

Mackinder, H. J. (1919). Democratic Ideals and Reality. New York: Henry Holt and Company.

Mahan, A. T. (1890). The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783. Boston: Little, Brown and Company .

Maloney, S. (2015). Iran's Political Economy Since the Revolution. United Kingdom: Cambridge University Press.

Marshall, T. (2018). Coğrafya Mahkumları. (Çev. Doğruer, M.). İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Mehri, B. (2011). The Geopolitics of Iran: Holding the Center of a Mountain Fortress. Stratfor: <https://worldview.stratfor.com/article/geopolitics-iran-holding-center-mountain-fortress> (Erişim Tarihi: 26.02.2020)

Memmedli, E. (2017). Azerbaycan-Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Faktörü. *Akademik Bakış Dergisi* (61), 206-215.

Mohaddes, K., & Pesaran, M. H. (2013). One Hundred Years of Oil Income and the Iranian Economy: A curse or a Blessing. *Cambridge Working Papers in Economics* , s. 4.

Mousavian, S. H., & Mousavian, M. M. (2018). Building on the Iran Nuclear Deal for International Peace and Security. *Journal for Peace and Nuclear Disarmament* , 169-192.

Müezzinoğlu, E., & Şahin, İ. (2016). Sorunlu Mirasın Reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye-İıan Güvenlik ve Dostluk Antlaşması. *Yeni Türkiye* , 237-252.

Ntv. (2020). <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/dogalgaz-faturamiz-13-milyar-dolar,bUF4GzOpSkqvidHkYJf-Tw> (Erişim Tarihi: 12.11.2020)

Nükleer Akademi. (2020). <http://nukleerakademi.org/nukleer-enerji/dunyada-nukleer-enerji/> (Erişim Tarihi: 05.02.2020)

Nükleer Enerji ve Uluslararası Projeler Genel Müdürlüğü. (2018). <https://nukleer.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dunyada-Nukleer-Guc-Santralleri> (Erişim Tarihi: 29.06.2020)

OECD. (2011). OECD Green Growth Studies: <https://www.oecd.org/greengrowth/greening-energy/49157219.pdf> (Erişim Tarihi: 01.06.2020)

Oliveira, L. K. (2015). Geopolítica Energética dos Países Emergentes. <https://www.ufrgs.br/sicp/wp-content/uploads/2015/09/OLIVEIRA-2015-Geopol%C3%ADtica-Energ%C3%A9tica-dos-Pa%C3%ADses-Emergentes.pdf> (Erişim Tarihi: 26.03.2020)

Oxford Energy. (2019). University of Oxford: <https://www.energy.ox.ac.uk/wordpress/nuclear/> (Erişim Tarihi: 25.01.2020)

Özbey, H. (2019). İran'a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkisi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* (8), 98-124.

Özcan, N. A. (2006). İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler. *Tepav Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı* .

Özdemir, S. (2020). İran-İrak Savaşı: Türkiye Sınırlarında Terörizme Etkisi. *Gazi Akademik Bakış* , 49-77.

Özev, M. H. (2017). Türkiye'nin Enerji Güvenliği. SETA.

Özey, R. (2017). Ortadoğu'nun Jeopolitiği. Ankara: Pekem Akademi .

Özkan, G. (2007). ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* , 44 (509), 21-34.

Öztürk, A. B. (2017). Doğalgaz Sektörü. Türkiye İş Bankası-İktisadi Araştırmalar Bölümü.

Öztürkler, H. (2012). İran Ekonomisinin Genel Özellikleri. *Ortadoğu Analiz* (40), 86-92.

Palabıyık, M. S. (2010). Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme. *Ortadoğu Etütleri* , 2, 147-179.

Pamir, N. (2019). ABD'nin İran Yaptırımları Türkiye'yi Nasıl Etkiliyor? Amerika'nın Sesi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/abdnin-iran-yaptirimlari-turkiyeyi-nasil-etkiliyor/4905410.html> (Erişim Tarihi: 07.12.2020)

Pamir, N. (2016). Enerjinin İktidarı, Enerji Kaynaklarını Elinde Tutan Dünyayı Elinde Tutar. İstanbul: Hayy Kitap.

Parekh, B. (2002). Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek. (Çev. Tanrısevsin, B.) Ankara: Phoneix Yayınevi.

Pascual, C. (2008). The Geopolitics of Energy:From Security to Survival. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/01_energy_pascual.pdf (Erişim Tarihi: 09.03.2020)

Petform. (2020). Türkiye'de Petrol Üretimi. Petform: <https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/turkiyede-petrol-uretimi/> (Erişim Tarihi: 17.10.2020)

Pira, S., & Özgüdenli, O. G. (2006). Muhammed Musaddık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 31, s. 228-229). içinde İstanbul.

Pulat, A. (2014). Türkiye-İran Enerji İlişkileri. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*.

Roskin, M. G. (2012). Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür. (Çev. Seçilmişoğlu, B). Ankara: Adres Yayınları.

Rowberry, A. (2013). Sixty Years of “Atoms for Peace” and Iran’s Nuclear Program. Brookings: <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2013/12/18/sixty-years-of-atoms-for-peace-and-irans-nuclear-program/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020)

SAGE. (2016). Iranian Nuclear Program: A Chronology. Sage Journals: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2347798916637500> (Erişim Tarihi: 19.05.2020)

Saleh, A. (2013). Ethnic Conflict in Iran. Springer Link: https://link.springer.com/chapter/10.1057%2F9781137310873_5 (Erişim Tarihi: 18.11.2020)

Samar, K. (2018). Euronews. ABD, İnan ile yapılan nükleer anlaşmadan çekildi: <https://tr.euronews.com/2018/05/08/trump-n-iran-karar-icin-geri-say-m-baslad-> (Erişim Tarihi: 05.12.2020)

Samore, G. (2015). Sanctions Against Iran:A Guide to Targets, Terms, and Timetables. Harvard Kennedy School Belfer Center: <http://belfercenter.org/decoding> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)

Sandıklı, A. (2011). Jeopolitik ve Türkiye. Riskler ve Fırsatlar. Ankara: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Sayın, Y., & Kılıncarslan, İ. Y. (2019). Rekabet ve İş birliği Denklemi Türkiye-İnan İlişkileri:Suriye Krizi Örneği. *Medeniyet ve Toplum Dergisi* (2), 237-257.

Semiz, Y., & Akgün, B. (2005). Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İnan-ABD İlişkileri. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 163-181.

Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Journal of Yasar University 2012* , 4378-4391.

Silva, A. C. (2017). Energy: From Geopolitics to Security. C. P. Fernandes, & T. F. Rodrigues içinde, *Geopolitics of Energy and Energy Security* (s. 49-60). Lizbon: Instituto da Defesa Nacional.

Sinkaya, B. (2017). Nükleer Antlaşma Sonrası İran-Türkiye İlişkileri: Bir Kompartmanlaştırma Örneği. ORSAM Japonya Büyükelçiliği, 4.

Smart Energy International. (2020). Top ten countries with the highest proportion of renewable energy: <https://www.smart-energy.com/renewable-energy/top-ten-countries-with-the-highest-proportion-of-renewable-energy/> (Erişim Tarihi: 29.12.2020)

Sözcü. (2019). ABD'nin petrol yaptırımları İran ekonomisini vurdu! Enflasyon yüzde 42'ye çıktı: https://www.sozcu.com.tr/2019/ekonomi/abd-nin-petrol-yaptirimlari-iran-ekonomisini-vurdu-yuzde-82-azaldi-5429296/?utm_source=dahafazla_haber&utm_medium=free&utm_campaign=dahafazla_haber (Erişim Tarihi: 06.12.2020)

Sputnik. (2018). ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, bugünden itibaren İran'a uygulanmaya başlayacak yaptırımların Tahran'a şimdiye kadar uygulanan en sert yaptırımlar olacağını söyledi.: <https://tr.sputniknews.com/abd/201811051035988132-pompeo-yaptirim-iran-en-sert-yaptirimlar-olacak/> (Erişim Tarihi: 01.12.2020)

Statista. (2019).

www.statista.com: <https://www.statista.com/statistics/237096/proven-coal-reserves-of-the-top-ten-countries/> (Erişim Tarihi: 30.01.2020)

T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2020). T.C. Ticaret Bakanlığı: <https://ticaret.gov.tr/data/5ee20f8213b876e308cc14f3/Rehber%20Yapt%C4%B1r%C4%B1mlar.pdf> (Erişim Tarihi: 30.11.2020)

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020).

<https://ticaret.gov.tr/data/5efc83b513b876f898f3c363/%C4%B0RAN%20%C3%BClke%20profili.pdf> (Erişim Tarihi: 07.12.2020)

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2018). <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/iranin-dogal-gaz-projelerine-abd-yaptiriminin-etkileri> (Erişim Tarihi: 11.04.2020)

T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü. (2020). İran Ülke Profili

<https://ticaret.gov.tr/data/5efc83b513b876f898f3c363/%C4%B0RAN%20%C3%BClke%20profili.pdf> (Erişim Tarihi: 07.12.2020)

Telci, İ. N. (2018). Ağırlandırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran'dan Ne İstiyor? *SETA Perspektif* (208).

Temizer, M. (2019). On Birinci Kalkınma Planı'nda Enerji. Anadolu Ajansı <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/on-birinci-kalkinma-planinda-enerji/1526618> (Erişim Tarihi: 03.10.2020)

The NEED Project. (2018).

<https://www.need.org/Files/curriculum/infobook/CoalS.pdf>. (Erişim Tarihi: 29.01.2020)

The Nuclear Threat Initiative. (2020). Iran Nuclear: <https://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (Erişim Tarihi: 10.05.2020)

The World Bank. (2020).

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=IR> (Erişim Tarihi: 23.11.2020)

The World Bank. (2020). Islamic Republic of Iran Overview: <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview> (Erişim Tarihi: 07.12.2020)

The World Bank. (2020). Iran's Economic Update <https://www.worldbank.org/en/country/iran/publication/economic-update-april-2020> (Erişim Tarihi: 10.12.2020)

Timeturk. (2015). İran'a Uygulanan Ambargonun Tarihçesi. <https://www.timeturk.com/iran-a-uygulanan-ambargonun-tarihcesi/haber-28499> (Erişim Tarihi: 26.09.2020)

Tirali, E. (2017). Refahyol Hükümeti Dönemi'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 457-470.

TKİ. (2020). Dünya ve Türkiye Kömür Kaynak Rezerv Durumu: <https://www.tki.gov.tr/tr-TR/istatistikler> (Erişim Tarihi: 27.02.2021)

TMMOB. (2020). Kömür ve Enerji Raporu. TMMOB Maden Mühendisleri Odası <https://enerji.mmo.org.tr/wp-content/uploads/2020/09/MADEN-M.O-K%C3%96M%C3%96R-VR-ENERJ%C4%B0-RAPORU-2020.pdf> (Erişim Tarihi: 19.10.2020)

TPAO. (2019). Ham Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı.

TPAO. (2007). Türkiye'de Petrol Faaliyetleri ve TPAO. İstanbul: Petrol-İş Yayıncısı.

Trade Map. (2019).

https://www.trademapp.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c364%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 17.12.2020)

TRT Haber. (2019). İran'ın Batı'yı Kaygılandıran Nükleer Tesisleri. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranin-batiyi-kaygilandiran-nukleer-tesisleri-422762.html> (Erişim Tarihi:11.05.2020)

Tuathail, G. O. (2005). *Critical Geopolitics The Politics of Writing Global Space*. London: Routledge.

Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2012). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*. İstanbul: Çantay Yayıncılık.

Türkiye Kömür İşletmeleri Genel Müdürlüğü. (2019). *Kömür (Linyit) Sektör Raporu* [http://www.tki.gov.tr/depo/2019%20K%C3%96M%C3%96M%C3%96M%20SEKT%C3%96R%20RAPORU%20\(1\).pdf](http://www.tki.gov.tr/depo/2019%20K%C3%96M%C3%96M%C3%96M%C3%96M%20SEKT%C3%96R%20RAPORU%20(1).pdf) (Erişim Tarihi: 26.10.2020)

Türkiye Kömür İşletmeleri Genel Müdürlüğü. (2020). <https://www.tki.gov.tr/tr-TR/istatistikler> (Erişim Tarihi: 19.04.2021)

Türkiye Taşkömürü Kurumu. (2020). *2019 Yılı Taşkömürü Sektör Raporu* <http://taskomuru.net/tr/whiseezu/2020/05/2019sektorraporu.pdf> (Erişim Tarihi: 25.12.2020)

U.S. Relations With Iran 1953-2020. (2020). Council on Foreign Relations <https://www.cfr.org/timeline/us-relations-iran-1953-2020> (Erişim Tarihi: 29.11.2020)

United Nations. (2006). *Security Council Imposes Sanctions on Iran For Failure to Halt Uranium Enrichment, Unanimously Adopting Resolution 1737 (2006)* <https://www.un.org/press/en/2006/sc8928.doc.htm> (Erişim Tarihi: 29.11.2020)

United States Institute of Peace. (2010). *The Iran Primer* <https://iranprimer.usip.org/resource/us-sanctions> (Erişim Tarihi: 26.11.2020)

Ural, A. (2009). ABD'nin Enerji Hakimiyeti Teorisi ve Büyük Orta Doğu Projesi. *Akademik Orta Doğu*, 3 (2), 133.

Usta, B. (2019). *Uluslararası Ticaret, Türkiye-İran İlişkileri ve Taşımacılık*. İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. *Yüksek Lisans Tezi*.

Uygur, H. (2019). Anadolu Ajansı. İran'ı 2019'da neler bekliyor? <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/iran-i-2019-da-neler-bekliyor/1368167> (Erişim Tarihi: 05.12.2020)

Vaez, A., & Sadjadpour, K. (2013). *Iran's Nuclear Odyssey Cost and Risks*. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace.

Vidakis, I., Baltos, G., & Balodis, J. (2017). *Geopolitics of Energy Versus Geoenergy of Politics*.

https://www.academia.edu/36820731/EKONOMIKA_GEOPOLITICS_OF_ENERGY_VERSUS_GEOENERGY_OF_POLITICS (Erişim Tarihi: 06.06.2020)

Wald, E. R. (2018). Turkey&Iran: Energy, Economy and Politics in The Face of Sanctions. *Turkish Policy Quarterly* , 137-146.

Winter, C. (2017). Nükleer Anlaşma Neler İçeriyor? DW. <https://www.dw.com/tr/n%C3%BCkleer-anla%C5%9Fma-neler-i%C3%A7eriyor/a-40936600> (Erişim Tarihi: 30.05.2020)

World Atlas. (2015). Where is Iran?

<https://www.worldatlas.com/as/ir/where-is-iran.html> (Erişim Tarihi: 04.11.2019)

Yergin, D. (2016). Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü. (Çev. Tuncay, K.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yesevi, Ç. G. (2015). İran'ın Enerji Sektörü: İran'ın Yumuşak ve Akıllı Gücü. H. Çomak, C. Sancaktar, & Z. Yıldırım içinde, *Enerji Diplomasisi* (s. 441-467). İstanbul: Beta Yayınları.

Yeşiltaş, M. (2006). İran

https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/03_iran_2006.pdf (Erişim Tarihi: 24.11.2020)

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, M., & Örnek, İ. (2007). Enerjide Son Seçim: Nükleer Enerji. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 33.

Yılmaz, M. (2012). Türkiye'nin Enerji Potansiyeli ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Açısından Önemi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi* , 33-54.

Yılmaz, S., & Kalkan, D. K. (2017). Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma. *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* , 169-199.

Yorulmaz, Ş. (1998). Türkiye'de Kömürün Keşfi ve Kömür İşletme İmtiyazları (1829-1937). *Türkiye 11. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı*, (s. 283-298). Bartın.

Yücel, H. (2020). 5 Soru: ABD'de Halkbank Davası. SETA <https://www.setav.org/5-soru-abdde-halkbank-davasi/> (Erişim Tarihi: 20.04.2021)

ÖZET

Bu çalışma dünyada enerji kaynaklarının önemi ve beraberinde getirdiği jeopolitik avantajları ele almaktadır. Buna örnek olarak ise İran'ın sahip olduğu zengin petrol ve doğalgaz kaynakları ile bunun ticaretini ve taşımacılığını yapacak şekilde coğrafi pozisyonu incelenmiştir. İran, 1979 devriminden önce ABD ve Batı ile müttefik halinde ve iyi ilişkiler içerisindeydi. Devrimden sonra İran'daki ideolojik değişim her iki tarafı da politikalarını ve siyasi çizgisini değiştirmeye itmiştir. Nükleer çalışmaları devrim öncesine dayanan ve bunu Batı ile işbirliği içerisinde yürüten İran'ın devrim sonrasında nükleer varlığı başta ABD olmak üzere Batı tarafından tehdit kabul edilmiştir. Devrim sonrası süreçte İran ile sürekli bir restleşme ve karşıtlık içerisinde olan ABD özellikle nükleer gerekçeyle İran'a ekonomik ve siyasi ambargolar ve kısıtlamalar uygulamaya başlamıştır. Dönem dönem uzlaşma ve anlaşma yoluna gidilmeye çalışılsa da kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. 2015'te BM daimi üyeleri ile İran arasında yapılan Kapsamlı Ortak Eylem Planı anlaşması çözüme yönelik önemli maddeler içermesine rağmen Trump yönetimindeki ABD anlaşmaya sadık kalmayarak İran yaptırımlarını artırarak yeniden yürürlüğe koymuştur. 2018 yılında ağır yaptırımlarla karşı karşıya kalan İran büyük bir darboğaza girmiştir. İran'ın önemli enerji varlığının ve jeopolitik potansiyelinin farkında olan ABD bunun önüne geçerek bölgede kendisinden başka nüfuzlu ve karar verici bir mekanizma olmasını istememektedir. En fazla ekonomik getiri elde ettiği petrol ticaretine darbe vurulan İran ise yaptırımlara karşı direnmektedir. Türkiye'nin yaptırımlar nedeniyle İran'dan yaptığı enerji ithalatı düşmüş ve çeşitli ticari faaliyetleri zarar görmüştür. Türkiye aynı zamanda ABD'nin İran ile ticaret yapan ülkeler için çıkardığı kısıtlayıcı kanunları delerek İran'a yasa dışı para sokulmasına aracılık ettiği gerekçesiyle ABD'nin yaptırım tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Çalışma için yerli ve yabancı literatür incelemesi yapılmış, enerji kaynaklarına sahip olmanın önemli olduğu kadar, bunu ülke menfaati için ekonomik getiriye dönüştürecek siyasi istikrarın da sağlam olması gerektiği kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Enerji, Enerji Jeopolitiği, Enerji Coğrafyası, Yaptırım, Coğrafya

ABSTRACT

This study deals with the importance of energy resources in the world and the geopolitical advantages it brings. As an example, Iran's rich oil and natural gas resources and its geographical position to trade and transport it have been examined. Before the 1979 revolution, Iran was allied and in good relations with the US and the West. After the revolution, the ideological change in Iran pushed both sides to change their policies and political lines. After the revolution, Iran's nuclear existence, which dates back to the pre-revolutionary period and carries out this in cooperation with the West, was considered a threat by the West, especially the USA. In the post-revolutionary period, the USA, which was in a constant showdown and opposition with Iran, started to impose economic and political embargoes and restrictions on Iran, especially on nuclear grounds. Although attempts were made to reach reconciliation and agreement from time to time, a permanent solution could not be found. Although the Joint Comprehensive Plan of Action agreement signed between the permanent members of the UN and Iran in 2015 contains important items for a solution, the US under Trump administration did not stick to the agreement and re-enforced Iran sanctions by increasing them. Faced with heavy sanctions in 2018, Iran has entered a major bottleneck. Being aware of Iran's significant energy and geopolitical potential, the USA does not want to have an influential and decision-making mechanism in the region other than itself. Iran, which has been hit by the oil trade, from which it generates the most economic return, is resisting the sanctions. Due to the sanctions, Turkey's energy imports from Iran decreased and various commercial activities were damaged. At the same time, Turkey was faced with the threat of sanctions from the USA on the grounds that it mediated the illegal smuggling of money into Iran by violating the restrictive laws enacted by the USA for countries that trade with Iran. For the study, domestic and foreign literature review was made, and it was concluded that the political stability that will turn it into an economic return for the benefit of the country should be strong as well as having energy resources.

Keywords: Iran, Energy, Energy Geopolitics, Energy Geography, Sanctions, Geography